

Akif Rüstəmov

JURNALİSTİKA

1

Dərs vəsaiti

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
26 aprel 2007-ci il tarixli 376 sayılı əmri ilə
dərs vəsaiti kimi nəşri məsləhət görülmüşdür.*

**«UniPrint»
Bakı – 2012**

Elmi redaktoru:

N.Əhmədli, filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

C 612
x R 96

A.Bayramoğlu, filologiya elmləri doktoru, professor
M.Mahmudov, filologiya elmləri namizədi, dosent
Ə.Hacıyev, baş müəllim

Rüstəmov A.R. Jurnalistika 1.

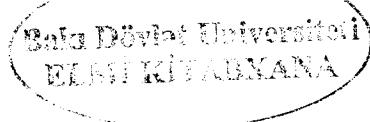
Bakı, «UniPrint», 2012, 308 səh.

ISBN 978-9952-440-45-5

202359

Yenilənmiş dərs vəsaitində Azərbaycanda və xarici ölkələrdə jurnalistikanın yaranması və təşəkkülünə nəzər salılmış, «əlavələr» bölmələrində beynəlxalq təşkilatların mediaya dair qəbul etdikləri sənədlər, tanınmış şəxsiyyətlərin mətbuat və söz azadlığı barədə məqalə və çıxışlarından nümunələr verilmişdir.

Kitab jurnalistika fakültəsinin tələbələri və KİV-də çalışanlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Rusiyada əvvəlinci Türk qəzetəsi

«Hər kəsi çağırıram, gəlməyir, göstərirəm görməyir, deyirəm qanmayırlar. Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa bir qeyri əlac yoxdur ... Belədə qəzet çıxarmaqdan savayı qeyri əlac yoxdur»

Həsən bəy Zərdabi

Daim yadda saxla və unutma ki:

*Jurnalistdə dörd zəruri keyfiyyət
olmalıdır:*

*o, səbrlə dinləməli;
soyuqqanlı düşünməli;
təhqirə yol verməməli;
cəmiyyətə obyektiv, qərəzsiz,
vicdanla xidmət etməlidir.*

Ön söz

Bugünkü həyatımızı jurnalistikasız təsəvvür etmək olmaz. Demokratik cəmiyyətin formallaşmasında, ictimai rəyə göstərdiyi təsirə görə jurnalistika «dördüncü hakimiyyət» statusu qazanmışdır. «Media «dördüncü hakimiyyət» olaraq demokratiyanın aparıcı – lokomotiv rolunu oynayır» — fikri də təsadüfi deyilməyib.

Cəmiyyətdə azad və müstəqil media yoxdursa, deməli, orada demokratiya da yoxdur. Cəmiyyətin inkişafı üçün azad və müstəqil medianın fəaliyyəti əsas şərtidir. Hansı dövlət onu dərk edirsə cəmiyyət də inkişaf edir, jurnalistika bir kuncə sixışdırıllarsa, azad sözə, plüralizmə qadağalar tətbiq edilirsə, həmin cəmiyyətlərdə özbaşınalıq baş alıb gedir.

SSRİ dağılıandan sonra «dəmir pərdələr»in aradan qalxması, Qərb dünyası və Amerika ilə əlaqələrimizin yaranması Azərbaycan jurnalistikasının inkişafına müsbət təsir göstərdi. Əvvəllər deyildiyi kimi, Qərb dünyasının mediası heç də yalana xidmət etmir. Əksinə, söz və mətbuat azadlığının qoruyucusu və müasir kommunikasiya texnologiyalarının yaradıcısıdır.

Son illərin təcrübəsi göstərir ki, əvvəlki illərlə müqayisədə Azərbaycanda jurnalistika xeyli inkişaf edib. Jurnalistlər ictimaiyyətin informasiya almaq hüququna xidmət etməkdə öz professional borcunu yerinə yetirirlər.

Kitabın adı təəccüblü görünməsin. «Jurnalistika» adı medianın bütün xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir.

Bu, birinci kitabdır. Daha bir kitabı da nəşri hazırlanır. Birinci kitabda jurnalistika tarixinə nəzər salınır, xarici ölkələrdə medianın yaranmasından söhbət açılır. Burada həmçinin bizim üçün əhəmiyyət kəsb edən milli mətbuatımızın işq üzü görməsindən, bütövlükdə Azərbaycan mətbuatının keçdiyi yol araşdırılır.

İkinci kitabda jurnalistikyanın funksiya və prinsipləri, nəzəri konsepsiyaları, hüquqi tənzimlənməsi, «dördüncü hakimiyyət» olması, pəşə etikası, mətbuat janrları, bir sözlə, cəmiyyətdəki çox vacib yeri və mövqeyi barədə məlumat veriləcək.

Keçid dövrünü başa vuran Azərbaycan qloballaşan dünyanın bir parçasına çevrilməkdədir. Belə bir şəraitdə kütləvi informasiya vasitələrinin rolü artır, jurnalistlərin məsuliyyəti isə ikiqat artır.

Bir sözlə, jurnalist unutmamalıdır ki, o, cəmiyyətə xidmət edir. Bu xidmət obyektiv, vicdanlı və qərəzsiz olmalıdır.

Kitab jurnalist tələbələrlə yanaşı, kütləvi informasiya vasitələrində çalışanlar üçün nəzərdə tutulub.

Qəzet dünyanın bir gün ərzindəki tarixçəsidir

Fridrix Nitsse

Bölmə 1

Xarici ölkələrin jurnalistikası

- Jurnalistika tarixinə bir nəzər
- XX əsrin möcüzəsi: radio və televiziya
- Amerika, Avropa və Asiyada jurnalistikanın yaranması və təşəkkülü
- Əlavələr

Jurnalistika tarixinə bir nəzər

Cəmiyyətimiz inkişaf etdikcə sözə maraq və tələb getdikcə artır. Maraq doğuran məlumatları toplamaq və yayamaq jurnalistin öhdəsinə düşür və bu onun peşə borcudur. Vətəndaşlar ölkədə baş verən hadisələrdən vaxtında məlumat ala bilmirlərsə, onunla bağlı müzakirələrdə iştirak edə bilmirlər. Amerika konstitusiyasının yaradıcılarından biri olan Ceyms Medisonun təbirincə desək, məlumatdan məhrum olan xalq məzhəkə və faciə doğuran hakimiyyətin astanasındadır.

Bir-birimizlə görüşəndə soruşuruq: «Nə var, nə yox?». Deməli, biz yeni xəbər axtarıraq. Kimisi mətbuatda, kimisi də elektron mediada oxuyub, görüb, eşitdiklərindən xəbər verir. Bu xəbərlər insanlarda xeyli yüngüllük yaradır. Amma biz hər xəbərə münasibət bildirmirik. O xəbər bizim üçün əhəmiyyətlidir ki, oradan nəyi isə əxz edirik...

Bəs jurnalistika dedikdə onu necə başa düşmək lazımdır? **«Jurnalistika» fransızca «journal» sözündən yaranıb «gündəlik», «jurnal» deməkdir.** Elə buradaca qeyd edək ki, rus tədqiqatçısı jurnalist Q.V.Prutskov «Dünya jurnalistikasına giriş» (Moskva, 2003) kitabında göstərir ki, vaxtilə gipsdən hazırlanmış məlumatlar toplusuna informasiya toplayanlar **«diurnalist»** adlanır-

dı. Onun ehtimalına görə «jurnalist» sözü də həmin söz-dən yaranıb. Onunla mübahisə etmək fikrində deyilik. Hər iki fikrə hörmətlə yanaşırıq. «Diurnalıst» daha inandırıcıdır.

Əgər biz «Jurnalistika nədir?» sualına cavab versək, deməliyik ki, jurnalistika çoxplanlı, çoxmənalı, çoxüzlü kütləvi informasiya vasitəsi, «dördüncü hakimiyyət», cəmiyyətin güzgüsüdür. Jurnalistikanı «doğru, həm də yalan informasiya» adlandıranlar da var. Məsələn, rus tədqiqatçısı T.Zasorina bu fikirdədir. Onunla razılışmaya bilmirsən. Doğrudan da ucuz sensasiya dəlinca qaçan, «adının çəkilməsini istəməyən şəxsdən», «etibarlı mənbədən» ifadələr ilə mənbəyi məlum olmayan xəbərlərlə qəzet səhiflərini dolduran bəzi jurnalistlər bu peşəni hörmətdən salırlar. Dəfələrlə qəzətdə gedən yalan məlumatların şahidi olmuşuq. Belə fikir yaranmasın ki, jurnalistika yalan informasiyaya söykənir. Əsla belə deyil. Əsl jurnalistika vicdanlılıq, məsuliyyət, dəqiqlik, düzgünlük, qərəzsizlik prinsiplərinə söykənərək ictimai rəyə təsir edən güclü təsisatlardan biridir. Azərbaycanda belə mətbu orqanlar heç də az deyil.

Jurnalstika uzun bir yol keçərək bugünkü günü-müzə gəlib çatmışdır. Bütün ölkələrdə insanlar informasiyaya can atıblar. Onlar görüb-eşitdiklərini bir-birlərinə danışır, beləliklə də hər hansı xəbər az müddətdə geniş yayılırdı. Bu da demək olar ki, informasiyaların primativ (ibtidai) şəkildə ötürülməsi idi. İformasiyaların bu cür ötürülməsində, tacirlərdən, səyyahlardan, elçilərdən, hətta, göyərçinlərdən istifadə olunurdu.

Eramızdan əvvələ nəzər yetirşək görərik ki, natıqların çıxışları da o dövrdə informasiyaların yayılmasında az rol oynamırıdı. Qədim Yunanıstanda eramızdan əvvəl V əsrдə natıqlik sənəti yaranmağa başlayır. Aristotel «Ritorika» əsərində natıqlik barədə ətraflı məlumat vermiş və onu üç qrupa – müzakirə, məhkəmə və təntənəli nitqə bölmüşdür.

Antik dövrün görkəmli natiqi İsokrat tədqiqatçıların fikrincə ilk publisist olub. O, heç vaxt şifahi danışmazdı, yazdığını oxuyardı. Öz yaradıcılığında jurnalistikanın məqalə, esse, pamflet kimi janrlarına müraciət edərdi.

İsokratın bir üstün cəhəti də istedadı olanlara qayğı ilə yanaşması idi. Məhz onlar üçün məktəb yaratmaqla dünyada, əgər belə demək mümkünsə ilk universitetin əsasını qoyub.

Qay Qrakx, Serviliy Sulpisiy, Qortenziy, Mark Antoniy o dövrün tanınmış natıqlarından idi. Siseron isə öz qabiliyyəti və natıqlik istedadına görə digərlərindən seçilirdi. Onun bizə məlum olan məşhur dörd nitqi siyasi opponenti «Katilinə qarşı» adlanır və dünya nitq mədəniyyətinin şah əsəri sayılır.

Jurnalistikada özünəməxsus yeri olan məktub janrının yaranmasının qeyri-adi tarixçəsi var. Bu janrin qədim Romada yarandığı bildirilir. Belə ki, varlı romalılar başqa əyalətlərə gedərkən az-çox savadı olan şəhər adamlarının xidmətlərindən istifadə edirdilər. Onlara tapşırılırdı ki, şəhərdə olmadıqları günlərdə baş verən hadisələr barədə ağalarına məlumat versinlər. Onlar da

paytaxtdakı olaylar barədə öz ağalarına məktub vasitəsilə məlumat göndərirdilər. Bu xəbər siyasi, həm də şəhər dedi-qodularından ibarət olurdu. Məktub yazanlar sadəcə xəbər verməklə kifayətlənmir, öz düşüncələrini də bura əlavə edirdilər. Beləlkə, məktub janının formallaşması qədim Romada publisistikanın yaranmasının əsasını qoyur.

İnformasiyaların çoxalması, həm də ona olan marağın getdikcə artması gipsdən hazırlanmış informasiya lövhələrinin yaranmasına gətirib çıxardı. Belə lövhələr Romada eramızdan əvvəl 59-cu ildə Yuli Sezarın göstərişi ilə hazırlanırdı. «*Acta senatus*», «*Acta diurna populi Romanı*» adlı məlumatlar toplusu uzun illər fəaliyyət göstərmişdi. «*Acta senatus*»da əsasən senatdakı çıxışlar barədə məlumatlar verilirdi. Bu lövhə forumun binasında asılırdı və elitar «qəzət» sayılırdı. Digər toplu «*Acta diurna populi Romanı*» isə əhalinin çox toplaşlığı bazar meydanlarında görkəmli yerlərdə asılırdı. Lövhələr əsasən şəhər xəbərlərinə həsr olunurdu. Qeyd edək ki, müasir qəzetlərin sələfləri olan bu topluların surətini çıxarıb yayırdılar. Bu, bizim indi başa düşdürüümüz tərajlanma idi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, «diurnalist» sözü də, «*Acta senatus*»a material toplayanlara deyirdilər.

Hər iki «qəzətin» taleyi çox maraqlı olub. Bizim eramızın 15-ci ilində imperatoru tənqid etdiyi üçün «*Acta senatus*»u qadağan edirlər. Bu, dünya jurnalistikası tarixində mətbuatın qadağan olunması, həm də ilk senzuranın təzahürü idi. «*Acta diurna*» uzun illər fə-

liyyət göstərmiş və 395-ci ildə Roma imperiyasının Şərqi və Qərbə bölünməsindən sonra bir müddət Konstantinopolda (İstanbulda) fəaliyyətini davam etdirmişdi.

Roma imperiyasının süqutu (476) jurnalstikanın inkişafını uzun müddət ləngitdi. Publisist yaradıcılığı antik dövrə nisbətən xeyli zəiflədi. IV əsrд xristianlıq dövlət dini kimi təşəkkül tapmağa başlayanda – şifahi və yazılı publisistika inkişaf etməyə başladı. Xristian yazılı publisistikasına məktub, müraciətnamə və Roma papasının fərmanı olan bulla daxil idi.

Ümumiyyətlə, bu illərin kilsə publisistikasından danışarkən rahib Kirill (827-869) və Mefodiy (815-885) Solunskiy qardaşlarını yada salmamaq mümkün deyil. Onlar slavyan əlifbasının yaradıcılarıdır. Bizim, uzun illər işlətdiyimiz əlifba qardaşlardan birinin – Kirillin adı ilə adlanırırdı.

Orta əsrlərdə mədəniyyət ocaqları əsasən monastrlarda yerləşirdi. Burada həmçinin məktəb və kolleclər fəaliyyət göstərirdi. Onların bazasında ilk universitetlər yarandı (İtaliyada Boloniya, İngiltərədə Oksford, Kembriç, İspaniyada Salamanke, Portuqaliyada Koimbre, Fransada Paris).

İnsanlar savadlandıqca, onların informasiyaya marağı da artırdı. Bu da senzura ideyasını gündəmə getirdi. Öz düşmənləri ilə amansız mübarizə aparmaq məqsədilə katolik kilsəsi XIII əsrin əvvəllərində məhkəmə-polis təşkilatı yaratdı. Təşkilat senzura vəzifələrini həyata keçirirdi.

Bununla bağlı, 1233-cü ildə papa III İnnokentiy müvafiq ferman imzaladı. XV əsrin ikinci yarısında analogi təşkilat İspaniyada da yarandı. Təşkilatın başında rahib Tomaco Torkvemada (1420-1498) dururdu. Onun rəhbərliyi altında təşkilat senzuranın sərt, iyrienc qaydalarını həyata keçirirdi. Qaydalara görə bütün çap məhsulları senzuradan keçməli, sonra çap olunmalıydı. Qadağan olunmuş kitabları oxuyan və ya saxlayan adamlar odda yandırılırdı. Öz qəddarlığı ilə tanınan Torkvemadanın təşkilata rəhbərliyi dövründə 11 272 adam diri, 7 636 adam isə öldürüləndən sonra yandırılıb. 1490-cı ildə İspaniyanın Salamanke universitet meydanında bir gündə 6 min kitaba od vurub külə döndərdilər. Qəddarlığı ilə ad çıxarmış təşkilat 1834-cü ildə ləğv edilir.

Avropada intibah dövrünün başlanması ilə əla-qədar yarmarkalar keçirilən şəhərlərdə informasiya mərkəzləri yarandı. Həm də həmin şəhərlərdə əlyazma halında qəzetlər buraxılırdı və burada ticarət xəbərləri ilə yanaşı digər informasiyalara da yer verilirdi. «Qəzet» sözü də həmin dövrdə meydana gəlmışdır. Bu ad Venesiyyada (İtaliyada) işlənən pul vahidinin adından götürülüb. İformasiyalar həmin pula, yəni qazettaya satılırdı.

Şəhərlər arasında ticarət inkişaf etdikcə tacirlərin informasiyaya olan marağı da artırdı. Ticarətlə məşğul olan şəhərlərdə informasiyaları toplayan peşəkarların formallaşması da bununla bağlı idi. XV əsrin sonu, XVI əsrin əvvəllərində alman Frans fon Taksis tərəfindən

poçtun əsası qoyulur. Nürünberklə Venesiya arasında vaxtaşırı əlaqə yaradan poçtu «Taksi poçtu» və ya «taksi» də adlandırdılar.

1445-ci ildə alman alimi İohan Qutenberqin ixtira etdiyi çap maşını Avropada sivilizasiyanın inkişafına kömək etdi. Yeni ixtira mətbəələrin yaranmasına diqqəti artırdı. XV əsrin ikinci yarısından başlayaraq, Avropana – İtaliyada 1465, İsveçrədə 1468, Fransada 1470, Belçika, Macarıstan və Polşada 1473, Çexiya və İngiltərədə 1482, Avstriya və Danimarkada 1482, İsveçdə 1483, Portuqaliyada isə 1487-ci illərdə mətbəələr yaranır. Mətbəələrin birdən-birə belə sürətlə artması kitab çapının inkişafına təkan verdi. Onu göstərmək kifayətdir ki, Avropana 1500-cü ildə 30, 1600-cü ildə 285, 1700-cü ildə 5000 adda kitab çap olunmuşdur. Bir sözlə, İ.Qutenberqin ixtirası kitab çapında kütləviliyə atılan ilk addım idi.

Avropana mətbəələrin çoxalması dövri nəşrlərin yaranmasını sürətləndirdi. Rus alimi S.Q.Korkonosen-koya görə ilk dövri mətbuat 1609-cu ildə çıxan «Relation Adler» qəzetidir. Strasburqdə nəşr olunan həftəlik qəzet Köln, Roma, Venesiya, Vyana, Praqa və s. şəhərlərdən informasiyalar dərc edirdi. Onu da qeyd edək ki, bəzi tədqiqatçılar qəzeti 1605-ci ildə çıxdığını da qeyd edirlər. Həmin ildə Almaniyadan digər şəhərində Auqsburda «Avizo-Relation oder Zeitinq» adlı həftəlik ikinci qəzet nəşrə başlayır. Hər iki qəzet informasiyalara geniş yer verirdi.

1609-cu ildən başalyaraq Avropanın əksər şəhərlərində də həftəlik nəşrlərin sayı artır. 1610-cu ildə Bazelde, 1615-ci ildə Frankfurtda, 1616-ci ildə Hamburqda, 1617-ci ildə Berlində, 1618-ci ildə Amsterdamda, 1620-ci ildə Maqdeburqda, Nyurnberqdə, Kölndə yeni qəzetlər işıq üzü görür. Artıq 1630-cu ildə Avropanın 30 şəhərində həftəlik qəzet nəşr olunurdu. Təkcə Almaniyada 1609-1700-cü illərdə 200-ə yaxın qəzet çıxırıdı.

Bu dövrdə çap olunan qəzetlərin içərisində «La gazetta» özünün təsir dairəsinə görə başqalarından seçilirdi. Onun birinci nömrəsi 1631-ci il mayın 30-da Parisdə XIII Lüdovikin sarayında işıq üzü gördü. İlk redaktoru Teofrast Renado (1583-1653) idi. Gündəlik qəzet ölkənin idarə olunmasında krala dəstək idi. XIII Lüdovik müntəzəm olaraq qəzetə öz imzası ilə deyil, başqa imza ilə yazırıdı. Ara-bir öz hərbi şücaəti barədə də oxuculara söz deməyi unutmurdu. Əslində onu ilk hərbi jurnalist də adlandırmaq olar.

«La gazetta» həftədə bir dəfə 4 səhifədə 1200 tirajla buraxılırdı. İlk nömrəsi əsasən Roma və Konstantinopoldan alınmış xəbərlərə həsr olunmuşdu. Qəzeti mövzu dairəsi də əvvəlki qəzetlərdən seçilirdi. Burada ticarət, müharibə, saray həyatı və diplomatik xəbərlərə üstünlük verilirdi.

«La gazetta»nın nəşri Fransada mətbuatın avto-ritar konsepsiyasının əsasını qoydu və hakimiyyətin rüaporuna çevrildi. Müxtəlif dövrlərdə bu konsepsiya demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrində jurnalistika üzərində hökmranlıq etdi. Azad mətbuatın qənimi olan avto-

ritar rejim əsl həqiqəti xalqdan gizlədir, güya həqiqət ancaq xalqı idarə edən yüksək rütbəli adamlardan gəlir. Avtoritar cəmiyyətdə dövlətin razılığı olmadan mətbuat buraxmaq olmaz. Redaktorlar da yalnız dövlətə yaxın adamlardan təyin olunur, xərcini də dövlət çəkir.

Professor Cahangir Məmmədli avtoritar mətbuat nəzəriyyəsinin mahiyyətindən danışarkən qeyd edir ki, «bu nəzəriyyənin ən mürtəce mahiyyəti onun hakim dairələrin diqtəsi ilə fəaliyyət göstərməsidir; onun fəaliyyəti üçün dövlət lisenziyasının mütləq olmasına, hakimiyyət adamlarını tənqid etmək qadağandır; senzurənin mövcudluğudur».

Fransa hakimiyyəti «La qazetta»nın köməyi ilə informasiya üzərində inhisarlığa can atırdı. Çalışırdı ki, qəzetlərdə hakimiyyətin mənafeyini əks etdirən, onun siyasetini təbliğ edən informasiyalar dərc olunsun. Odur ki, istər daxili, istərsə də xarici xəbərlər saf-çürük edildikdən (senzuradan keçdi) sonra çapına icazə verilirdi.

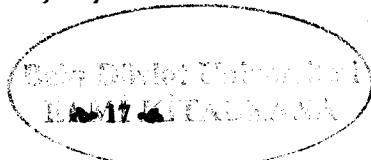
İngiltərədə kitab nəşrinin sürətlə inkişafı senzura haqqında qanunun qəbul olunmasına gətirib çıxardı. 1487-ci ildə kral VII Henri senzura idarəsini təsis etdi. Məqsəd düşmənlərinə qarşı mübarizə aparmaq idi. İdarə 1641-ci ilə kimi fəaliyyət göstərib. İngiltərədə senzura haqqında qanun 1509-cu ildə kral VIII Henrinin vaxtında qəbul edilib. Qanuna görə, London, Oksford və Kembrijdə kitabların çapına yalnız universitet profesorları, həmçinin din xadimləri baxdıqdan sonra icazə verilirdi.

262359

XVII əsrin 40-ci illərində İngiltərə inqilabı dövründə siyasi jurnalistika (ilk növbədə pamflet) özünün çıçəklənməsi dövrünə qədəm qoydu. Bu dövr həm də özünüifadə azadlığı uğrunda mübarizə dövrü kimi də səciyyələndirilir. Bu mübarizədə xalqın müxtəlif təbəqələri iştirak edirdi. Din və siyasi xadimlərlə yanaşı, həm də elm və incəsənət nümayəndələri mübarizəyə qoşulmuşdular. Mübarizədə iştirak edənlər arasında XVII əsrin böyük ingilis şairi və siyasi xadimi, söz və mətbuat azadlığı uğrunda mübariz **Con Milton** (1608-1674) da vardı.

Professor Nəsir Əhmədli «Con Milton və onun «Areopagitika» əsəri» adlı kitabında yazır: Jurnalistika baxımından onun ən məşhur əsəri, bizə miras qoyub getdiyi abidə 1644-cü ildə, 36 yaşında ikən İngiltərə parlamentinə müraciət formasında yazış senzuradankənar çap etdirdiyi və «Areopagitika» adlı məşhur olan mətbuat azadlığı haqqındaki nitqidir.

«Areopagitika»nın mənasını bilmək üçün müəllifin adını çekdiyimiz kitabına yenə müraciət edək. O, qeyd edir ki, «Are» (Ares və ya Arey) yunan mifologiyasına görə, Zevslə Heranın oğlu, müharibə allahi, «paq» isə «təpə» deməkdir, yəni «areopaq», «Ares təpəsi» anlamına gəlir. Qədim Yunanıstanda Ali Məhkəmənin (arepaqın) iclasları Ares təpəsində keçirilərmiş və orada söylənilən nitqlər «Areopagitika» adlanarmış. Sonralar həmin söz «məhkəmə nitqi» mənasında başqa Avropa dillərinə də keçmişdir.

«Areopagitika»da qoyulan məsələlər bu gün üçün də əhəmiyyətlidir.

Milton bildirirdi ki, senzura cəmiyyətin inkişafına zərər gətirir, azad, yaradıcı insanın ləyaqətini təhqir edir. Senzorları kitab qatilləri adlanlıdır Milton yazırıdı: «Ehtiyatsız tərpənib yaxşı bir kitabı öldürmək insanı öldürmək kimi bir şeydir: insanı öldürmək isə Tanrıyabənzər müqəddəs bir məxluqu öldürməkdir; yaxşı kitabı məhv edən kəs ağlın özünü, hələ rüşeym şəklində olan Tanrı obrazını öldürmiş olur. Bir çox adamlar öz varlıqları ilə yerə yük olurlar; yaxşı kitab isə yaradıcı ruhun həyat cövhəri, balzamlanaraq gələcək nəsillərə saxlanılan xəzinədir... Buna görə də ictimai xadimlərin canlı əsərlərini təqib etməmək, insanların kitablarda toplanan və qorunan yetkin həyatını məhv etməmək üçün ehtiyatlı olmalıdır; əks halda biz bir növ qətl hadisəsi törətmış, şəhid vermiş, söhbət bütövlükdə mətbuatdan getdikdə isə, kütləvi qırğın törətmış olarıq; bu isə adi ölüm deyil, idrakin cövhərini çürütmək, nəfəsini kəsmək, ölməzliyi olmazlıqdan əvvəl məhv etmək deməkdir».

Söz və mətbuat azadlığının müdafiəsinə qalxan Milton onu «bütün ulu istedadların anası» adlandırırdı: «Azadlıq bizim daxiliyimizi, bir Allah vergisi kimi, saflaşdırılmış və işıqlandırılmışdır; azadlıq beynimizin qanadını qoparıb atmış, onu genişləndirmiş və başı üzərində göylərə qaldırmışdır».

Söz azadlığının müdafiəsi haqqında söylədiyi nitqini Milton belə tamamlayırdı: «*Mənə bilmək azadlığı, öz fikirlərimi ifadə etmək azadlığı, ən başlıcası isə, öz vic-*

danıma görə mühakimə yürütütmək azadlığı verin. Fikirlərin onların yeniliyinə, yaxud ümumi qəbul olunmuş baxışlara uyğun olmadığına görə təqib edilməsinin zərərli və ədalətsiz hal kimi qəbul ediləcəyi təqdirdə ən yaxşı tədbir kimi nəyi məsləhət görmək mənim vəzifəmə daxil deyil».

Miltonun bu tarixi nitqi onun silahdaşlarına təsir etmədi, ilkin senzura ölümündən 20 il sonra, 1694-cü ildə ləğv olundu.

Onu da qeyd edək ki, senzuranın qatı düşməni olan Milton sonralar mətbuatda senzor vəzifəsini yerinə yetirir. O, belə hesab edir ki, ideal senzor olmadığından, senzorların əksəriyyəti savadsız, avam və qaba sayıldıqlarından özünün kitab və qəzet ekspertizası ilə məşğul olması daha yaxşıdır.

Bil ki:

Con Miltonun əsərlərinin toplanıldığı kitabıñ üz qabığı insan dərisindən hazırlanıb və İngiltərənin «Exetev» kitabxanasında saxlanılır.

www.ihacom

Con Milton və onun «Areopagitika» əsəri barədə daha ətraflı bilgi əldə etmək üçün N.Əhmədlinin tərcüməsində «Con Milton və onun «Areopagitika» əsəri» kitabını (Bakı, 2011) oxumaq kifayətdir.

Beləliklə, senzura getdikcə azad fikrə qarşı çıxırdı, M.Ə.Rəsulzadənin təbirincə desək, «sنزura şübhələr yaranmasının, mühüm məsələlərin gizlədilməsinin,

siyasi zülmün icra olunmasının əsas amilidir. Mümkün olan bütün əyriliklər, oğurluqlar, fırıldaqlar, zülümlər həmin pərdənin arxasında öz işini görür».

Avropada qəzet nəşr edənlər onun gücünü yaxşı dərk edirdilər. Qəzet buraxmaqdə təcrübə toplamış o dövrün jurnalistləri jurnal nəşr etməyi də unutmadılar. Tədqiqatlara əsasən demək olar ki, Avropada ilk jurnal «Journal des Savants»dır (Alimlər üçün jurnal). 1665-1828-ci illərdə fəaliyyət göstərən jurnalın yaradıcısı Fransanın o vaxtkı maliyyə naziri Jan-Batist Kolber olub. İlk nömrəsi 5 yanvar 1665-ci ildə nəşr olunan jurnalın redaktoru parlamentin müşaviri Deni de Sallo idi. 12 səhifəlik jurnal əvvəllər həftəlik, sonralar iki həftədə bir çıxırdı.

Avropada ilk jurnalın nəşrindən həvəslənən jurnalistlər bir sıra ölkələrdə də jurnallar nəşr etməyə başladılar. Yeni jurnalların yaradıcılarından Riçard Stil, Jozef Addison (İngiltərə), Françesko Nadzari (İtaliya), Tomas Reyn (Amerika) və başqalarını göstərmək olar. Onların hər birinin yaradıcılığı o dövrün jurnalistikası haqqında ətraflı məlumat verir.

Şimal qonşumuz Rusiyada dövri mətbuatın tarixi XVIII əsrin əvvəllerinə – I Pyotrun dövrünə gedib çıxır. 1702-ci ildə nəşrə başlayan «Vedomost» qəzeti bu dövrün məhsuludur. I Pyotr «Vedomost»yə xüsusi diqqət yetirirdi. Sonralar «Yejemesyaçniye soçineniya», «Trudolyubivaya pçela», «Truten», «Jivopisets», «Pocta duxov», «Zritel» nəşr olundu.

1689-cu ildə İngiltərə parlamenti «Hüquqlar Haqqında Qanun» (Bill of Rights) qəbul etməklə parlamentin kral hakimiyyəti üzərindəki üstünlüyünü təsdiqlədi və ölkədə konstitusiyalı monarxiyanı bərqərar etdi. Sənədin 9-cu paraqrafi jurnalistlərin də ürəyincə oldu. Burada deyilirdi: «Parlementdə nitq və fikir söyləmək azadlığı məhkəmədə və ya parlementdən kənar hər hansı bir yerdə təqib oluna və töhmətləndirilə bilməz...»

Qanun həmçinin mətbuat azadlığı konsepsiyasının əsasını qoydu. Bu o demək idi ki:

- mətbuatın fəaliyyətini ancaq parlament tənzimləyə bilər;
- dövlət və kilsənin nəzarəti rədd edilir;
- iqtisadi azadlıq, yəni maliyyə imkanı olan hər bir şəxs qəzet buraxa bilər.

Bildirək ki, Billdə ilk dəfə olaraq mətbuat azadlığı termini işlədilib.

Yuxarıda qeyd etdik ki, İngiltərədə senzura 1694-cü ildə ləğv edildi. Elə həmin ildə mətbuata lisenziya verilməsi qaydası da aradan qaldırıldı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, parlament yarım əsr mətbuata öz təsirini saxlaya bildi. Belə ki, parlament iqtisadi təzyiqlər, müxtəlif vergilər tətbiq etməklə mətbuatın fəaliyyətini məhdudlaşdırırdı. Böhtan və rüsvayçılıq haqqında qanunun qəbul edilməsi mətbuatı daha çıxılmaz vəziyyətə saldı. İş o yerə çatdı ki, hətta, İngiltərə parlamenti keçirilən yiğincaqlar barədə informasiya verməyi jurnalistlərə qadağan etdi. Jurnalist Eduard Keyv nəşr etdiyi «Gentleman Maqazine» («Tərbiyəli adam») jur-

nalında yazdı ki, əlavə informasiya əldə etmək üçün parlament bir sıra adamları ələ almağa çalışırdı. Parlamentin bu hərəkətlərinə cavab olaraq Keyv jurnalında «Liliputlar ölkəsində müzakirə» adlı rubrika açır və burada allegorik formada İngiltərə parlamenti haqqında məlumatlar dərc edir, onun hər bir üzvünü liliputa bənzəirdi. Ölkənin siyasi həyatını işıqlandırmaq uğrunda mübarizə 1771-ci ildə öz nəticəsini verdi. Belə ki, həmin ildən jurnalistlərə parlamentdə xüsusi yer ayrıılır. Bu da filosof və deputat Edmund Berkə parlamentdə üç təbəqənin olmasını, ancaq dördüncü təbəqənin – mətbuatın onlardan yüksəkdə və hakim olduğunu söyləməyə əsas verdi. O vaxtdan bəri mətbuata «dördüncü hakimiyyət» deməyə başladılar. Bu obrazlı ifadə həmçinin Cek Keyderin «4-cü hakimiyyət» kitabının yazılıması üçün əsas oldu.

Bu barədə M.Ə.Rəsulzadə «Mətbuat azadlığı» məqaləsində yazır ki, mətbuat mili iqtidarda dördüncü yerdə durur. Yəni iqtidarın üç qüvvəsi var: birinci – qanunvericilik, ikinci – icraedici, üçüncü-hüquq orqanları. Bundan sonra mətbuat gəlir.

Həmin məqalənin başqa bir yerində qeyd edilir ki, dünyada tutduqları mövqeyə görə beş mühüm dövlətdən – İngiltərə, Fransa, Almaniya, Avstrya və İtaliyadan sonra, altıncı beynəlxalq güc mətbuat sayılır. Beləliklə, M.Ə.Rəsulzadə altıncı qüdrətli dövlət deməklə mətbuatın cəmiyyətdəki rolunu bir az da böyüdür.

XVIII əsrдə İngiltərədə mətbuatın tipologiyası təşəkkül tapdı. Qəzetlər ölkə haytından və xaricdən bəhs edən milli, yerli xəbərlərə həsr olunan əyalət qəzet-

lərinə bölündü. Məsələn, ilk əyalət qəzetləri Lids və Yorkşir şəhərlərində çıxdı. 1781-ci ildə isə ilk istirahət qəzeti oxucularını sevindirdi. 1709-cu ildə əsaslı qoyulmuş axşam qəzeti səhər və axşam qəzetlərinə ayrıldı. 1785-ci ildə Con Yolter çapına nail olduğu qəzeti üç il-dən sonra «Tayms» adlandırdı. «Tayms», İngiltərənin ən nüfuzlu qəzetidir, indi də çap olunur.

İngiltərədə XVIII əsr söz azadlığı uğrunda mübarizə kimi yadda qalıb. Məhz həmin əsrдə mətbuata qarşı təzyiqlər çox güclü olmuşdu. Lakin bu təzyiqlərə baxmayaraq, Qərb ölkələri mətbuata və azad sözə qadağaların xalqa və ölkənin inkişafına vuracağı ziyani tez başa düşdülər. Odur ki, söz azadlığına qoyulan qadağaları az da olsa yumşaldılar.

Avropanın böyük dövlətlərindən olan Fransada dövri mətbuat zəif inkişaf edirdi. Bu, təkcə əhalinin az savadlı olması ilə bağlı deyildi. Həm də senzuranın sərt qaydaları mətbuatın inkişafını ləngidirdi. 1757-ci ildə qəbul olunmuş bəyannamənin qaydaları o qədər ağır idi ki, hətta, onu pozanlar ölümlə hədələnirdi. İnqilab ərəfəsində (1788) Fransada cəmi 60 qəzet çıxırdı. 1789-1792-ci illərdə onların sayı artaraq 500-ə çatdı.

Bu dövrдə Amerikadan qayıdan Jan-Pyer Brisso inqilabi mətbuatın başında dayandı. Onun çap etdiyi «Fransa patriotu» (1789-1793) qəzeti yeniləşmənin simvoluna çevrildi. O, çalışırdı ki, çap etdiyi qəzet ictimai rəyə təsir etsin.

1789-cu ildə Fransa Milli Assambleyası «İnsanın və vətəndaşın hüquqları haqqında bəyannamə» qəbul

etdi. Bu bəyənnamə dünyadakı liberal fikrin, düşüncə tərzinin bütün əvvəlki nailiyətlərini özündə cəmləşdirən tarixi sənəddir. Bəyənnamə bütün bəşəriyyət üçün «təbii və ayrılmaz hüquqlar»ı bəyan edirdi.

Fikir və mövqeyin azad ifadəsi insanın ən qiymətli hüquqlarından biridir; hər bir vətəndaş yalnız sui-istifadə hallarında qanun qarşısında cavab verməklə öz fikrini azad deyə, yaza, dərc etdirə bilər.

«İnsanın və vətəndaşın hüquqları
haqqında bəyənnamə»

Bu müddəalar 1791-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyada öz əksini tapdı.

Aradan on bir il keçəndən sonra, 1800-cü ildə Napoleon Bonapart əldə olunmuş azadlıqları qadağan edir. 17 yanvar 1800-cü ildə qəbul olunmuş «Qəzetlər haqqında konsul fərmanı» təkcə Parisdə çıxan 73 qəzetdən 60-nın bağlanmasına səbəb oldu.

Bonapart hakimiyyəti illərində bütün nəşrləri öz nəzarəti altında saxlamağa çalışırdı. O, mətbuatın gücünə çox yaxşı bələd olduğundan belə demişdi: «Dörd düşmən əhval-ruhiyyəli qəzet yüz min süngüdən təhlükəlidir». Yalnız 29 iyul 1881-ci ildə mətbuat haqqında qanunun qəbulu əldə olunmuş azadlıqları möhkəmləndirir. Dünya jurnalistikası tarixində böyük rol oynamış bu qanun indi də qüvvədədir.

XIX əsrдən başlayaraq xarici ölkələrdə qəzet birlilikləri yaranır, reklamin rolu artır, kommersiya jurnalistikası təşəkkül tapır.

Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, 1791-ci ildə ABŞ Konstitusiyasında dəyişiklik edilərək dövlətin toxuna bilməyəcəyi hüquqlar bir daha dəqiqləşdirildi: **konqres söz və mətbuat azadlığını məhdudlaşdırın qanun qəbul edə bilməz**. Konstitusiyaya bu birinci düzəlişdə Billdə olduğu kimi, burada da ilk dəfə mətbuat azadlığı termini işlədildi. XVIII əsrдə Amerika mətbuatının əldə etdiyi azadlıq journalistikanın inkişafına müsbət təsir göstərdi.

ABŞ-ın 200 illik tarixi ərzində Konstitusiyaya edilmiş 27 düzeliş adətən vətəndaş hüquqlarını genişləndirmiş və onların dövlət üzərindəki nəzarətinin güc-lənməsinə kömək etmişdir.

İnsan hüquqlarının qorunması və demokratianın inkişafında XX əsr həllədici rol oynadı. Dünyanın əksər ölkələrində insan hüquqlarının qorunması ən vacib şərt kimi qəbul olunur.

Bütün insanlar azad, ləyaqət və hüquqlarına görə bərabər doğulurlar. Onlar idrak və vicdana malikdirlər və bir-biri ilə qardaşlıq ruhunda davranmalıdır.

Ümumdünya İnsan Hüquqları
Bəyannaməsi (1948), maddə 1.

Keçən əsrin 20-ci illərində dünyada insan hüquq və azadlığına hörmət edən 12 ölkə qeydə alınmışdırsa, 90-ci illərdə ölkələrin sayı artaraq 60-a çatmışdır.

Hazırda ərəb ölkələrində ayağa qalxan xalq hüquqları uğrunda mübarizə aparır, mətbuat və söz azadlığının bərqərar olması üçün canlarından belə keçirlər.

Onlar gec də olsa başa düşdülər ki, demokratik dəyərlərə söykənmədən arzularına çata bilməzlər.

Dünyanın bütün ölkələrində mətbuat, televiziya və radio fəaliyyət göstərir. Lakin bununla yanaşı, elə ölkələr də var ki, media sahəsində hələ də geri qalır, ona maraq da eyni deyil. Məsələn, İsveçdə hər min nəfərə 600 qəzet düşdüyü halda, Yaponiyada bu rəqəm 567, İsvəçrədə 365, Almaniyada 314, ABŞ-da 225, Fransada 156-dır. Gündəlik qəzetlərin satışına görə Yaponiya birinci yerdədir. Orada qəzetlər 72 milyon nüsxə tirajla yayılır. Rusiyada da mətbuatara maraq çox böyükdür. Hər gün Rusiyada 30 milyon nüsxə tirajla gündəlik qəzet yayılır.

Qəzetlərin tirajının çoxluğu heç də onların nüfuzlu olması deyil. Elə mətbu orqanlar var ki, tirajı bir o qədər də çox deyil, ancaq geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazanıb.

Keçən əsrin 90-cı illərində 50 dövlətin mütəxəssisləri arasında aparılan sorğuya əsasən dünya jurnalistikasında ən çox nüfuz qazanan, keyfiyyətli nəşrlər – «Financial Times» (İngiltərə), «New York Times» (ABŞ), «Frankfurter Allgemeine Zeitung» (Almaniya), «Wall Street Journal» (ABŞ) və sairdir. Bu nəşrlər analitik yazılarına, oxuculara doğru-düzgün informasiyalar təqdim etdiyinə görə seçilir.

Başlanğıcını gil lövhələrdən götürmüş bugünkü media müasir texnologiyanın sayəsində durmadan inkişaf edir, yaşadığımız informasiya cəmiyyətində milyonlarla insanların qəlbinə yol açır, onları dünyada baş verən hadisələrlə tanış edir.

XX əsrin möcüzəsi: radio və televiziya

Radio latinca «şüalandırıcı», «şüa buraxram» mənasını verir. «Danışan qutu» XIX əsrin axırlarında kəş olunsa da, verilişlərin kütləvi yayılmasına XX əsrin ikinci onilliyində başlanmışdı. İngilis fiziki Ceyms Maksvell öz xassələrinə görə elektrik cərəyanı ilə həmin cərəyanın doğurduğu maqnit qüvvəsinin nisbətinə uyğun gəldiyini etiraf etdi. Bu da müasir elektrik və maqnimz nəzəriyyəsinin yaranması demək idi.

1886-ci ildə alman alimi Henrix Hers həmin təlimi sınaq yolu ilə təsdiqlədi. Radionun kəşfini isə 1894-cü ildə italiyah radiotexnik Qulyelmo Markoni sürətləndirdi. O, yaratdığı qurğu ilə əvvəlcə 2,5 km. məsafəyə, sonra 18 km-ə çatan dalğa göndərir. 1901-ci ildə isə onun təklif etdiyi sistem əsasında Atlantik okeanı üzərindən 4.800 km. məsafəyə radiotəlimatlar göndərildi. Elə buna görə də, Markoni Nobel mükafatına layiq görüldü.

Qeyd edək ki, 1895-ci ildə rus mühəndisi Aleksandr Popov da elektromaqnit dalğalarını kəşf etmişdir. Onun kəşfi nəticəsində radioteleqraf yaradıldı. «Simsiz teleqraf»ın kəşfi ilk növbədə hərbçiləri maraqlandırırdı. Artıq XX əsrin əvvəllərində radio kommunikasiya vətəsinə çevrildi. Radionun sürətli addımları yeni texniki cihazların yaranmasını tələb edirdi. İlk dəfə radionu 1904-cü ildə ingilis alimi Con Fleminq düzəltti.

Beləliklə, XX əsrin 20-ci illərindən kütləvi radio-yayımları başlandı. O bir «möcüzə» kimi meydana gəldi. Hollandiyada (1919), ABŞ-də (1920), Fransa və İn-

giltərədə (1922), Almaniya, Belçika və Çexoslovakiyada (1923), Rusiya və İtaliyada (1924) müntəzəm radioverilişlərin başlanması onun gələcəyindən xəbər verirdi.

Keçən əsrin əvvəllerində Amerikada radio istifadəsinə dair iki mühüm qanun qəbul edildi. 1910-cu ildə qəbul edilmiş qanuna görə bütün sərnişin gəmiləri radioötürücü avadanlığı malik olmalı idi. 1912-ci ildəki radio qanunu bütün radio operatorlarından Kommersiya Katibliyindən lisenziya almağı tələb edirdi. Elə buradaca qeyd edək ki, naqilsiz radio operatoru David Sarnoff qəzaya uğrayan Titanik gəmisindən siqnallar alıb yüzlərlə insanın həyatını xilas etməklə radionun əhəmiyyətini nümayiş etdirdi. O, 1916-ci ildə radio ilə bağlı belə bir təkliflə müdürüne müraciət etmişdi: «Mənim beynimdə radionu pianino, fonoqraf kimi «ev əşyası» edə biləcək səviyyədə inkişaf etdirmək planları var. İdeya odur ki, musiqini evlərə naqilsiz gətirək... Bu qəbulədici «Radio Musiqi Qutusu» kimi dizayn olunar və müxtəlif diapozonlu dalğalar üçün nəzərdə tutula bilər».

Hazırda radio kütləvi informasiya vasitəsi olmaqla, milyonlarla insanı əyləndirir, maarifləndirir və məlumatlandırır.

XX əsrin ən böyük kəşflərindən olan **televiziya** başqa kommunikasiya vasitələrindən onun təsvir üsulu və sənədliliyi ilə seçilənədir. Televiziyanın kütlələr arasında populyarlığı göz qabağındadır. Bəzi alımlar belə hesab edirlər ki, «məlumat əsri»nin sonu çatmışdır. Onu guya yeni bir əsr – «təsvirlər əsri» əvəz etməkdədir. Televiziyanın auditoriyası nə qədər çox olsa da, məbuatın aradan çıxmazı inandırıcı görünmür.

Bəs televiziya nə vaxt yaranıb? Dünyada ilk dəfə televiziya verilişləri Amerikada rus mühəndisi Vladimir Zvorikin tərəfindən 1921-ci ildə sınaqdan keçirilib. Həmin il televiziya ilə Vaşinqtondan Filadelfiyaya prezident Qardinqin portreti yayılmışdır. 1925-ci ildə isə canlı yayım radio dalğaları vasitəsilə baş tutub. 1931-ci ildə Amerikada eksperimental televiziya studiyası yaradılır, 1939-cu ildə isə müntəzəm verilişlərə başlanır.

1931-ci il aprelin 29-da SSRİ-də ilk televiziya verilişi gerçekleşir. Bir il sonra avqustun 15-dən hərəkətli təsviri göstərən verilişlər başlanır. Lakin keçmiş SSRİ-də kütləvi televiziya verilişlərinə ilk başlayan Moskva (1946), Leninqrad (1948) və Kiyev (1951) oldu.

«Jurnalistikanın yeni istiqamətdə digər inkişaf mərhələsi XIX əsrin sonu XX əsrin birinci yarısında rədionun, bir az sonra isə televiziyanın meydana çıxması ilə bağlıdır. Radio və kinematoqrafiyanın formalaşması televiziyanın yaranmasına gətirib çıxardı. XX əsr boyu elektron informasiya vasitələrinin güclü inkişafı baş verdi və jurnalistikada əsas termin kimi istifadə edilən «mətbuat» sözü «kütləvi informasiya vasitələri» kimi işlədi-lən hüququ qazandı» (İnformasiya i obşestvo. M., 2000).

Medianın ən bahalı hissəsi elektron mediasıdır. Faktiki olaraq bütün əhalinin televiziya ilə temasda olması mümkünəndür. Onun cəmiyyətdə oynadığı mühüm sosial rolü var. Televiziya vasitəsilə biz hadisələri görür, transliyasiya edir və cəmiyyətə təsir edirik.

Qəzet və radiodan fərqli olaraq televiziyanın ictimai rəyə təsiri daha güclüdür.

Amerika, Avropa və Asiyada jurnalistikanın yaranması və təşəkkülü

Almaniya. İdarəetmə forması – federativ dövlət quruluşu ilə respublika; dövlət başçısı – federal prezident; ali qanunverici orqan – iki palatadan ibarət: Bundestaq və Bundesrat (Milli şura və Federal şura); ali idarəedici orqan – federal kansler başda olmaqla federal hökumət; dövlət dili – alman; milli bayram – Almaniya birləyi günü – 30 oktyabr (1990); Əhalisi – 82,8 mln (2000); paytaxtı – Berlin.

Dünyaya İ.Kant, İ.V.Höte, İ.F.Şiller, V.Qrimm, H.Heyne və başqa şəxsiyyətlər vermiş Almaniya, həm də çap maşınını ixtira edən İohan Qutenberqin vətənidir.

Çap maşınının ixtirasından əsr yarım keçəndən sonra 1609-cu ildə Strasburqdə ilk alman həftəlik «Relayasion» («Məlumatlar») və «Avizo» («Elanlar») qəzetləri, 1661-ci ildə isə gündəlik «Lyapsiqer saytunq» («Leypsiq qəzeti») qəzeti çıxdı. Almaniyada ilk jurnal 1685-ci ildə nəşrə başlayan «Monabarauc»dur. 1689-cu ilə kimi nəşr olunan bu jurnal bir sıra başqa jurnalların yaranmasına təkan verdi.

Almaniya həmçinin K.Marks və F.Engelsin siyasi baxışlarının formallaşdığı ölkədir. Onlar jurnalistika sa-

həsində də Almaniyada ilk addımlarını atmış və bir sıra yaddaqalan məqalələr yazmışlar. «Reyn qəzeti» və «Yeni Reyn qəzeti» K.Marks və F.Engelsin jurnalistik fəaliyyətində mühüm rol oynayıb. K.Marks jurnalistika sahəsində ilk çıxışı olan «Prussiyanın ən yeni senzura təlimatı haqqında qeydlər» məqaləsi ilə siyasi fəaliyyətə başlayıb. Lakin senzura məqalənin çapına icazə vermir. Bu, K.Marksı ruhdan salmır, əksinə tale onu «Reyn qəzeti»nə gətirir. Qəzet onun rəhbərliyi altında daha çox inqilabi demokratik xarakter alır. Mətbuat azadlığından danışan K.Marks «Yeni Reyn qəzeti»nin 1848-ci il 19 iyul tarixli nömrəsində «Mətbuat haqqında Prussiya qanun layihəsi» adlı məqalə ilə çıkış edərək mətbuat üzərində hökumət məmurlarının, polisin nəzarətini mətbuat azadlığı üçün həqarət sayırdı. «Reyn qəzeti»nin gənc redaktoru yazırıdı: «Kim azadlıq görmüşsə, onun uğrunda o yalnız nizələrlə deyil, baltalarla da vuruşmağı məsləhət görərdi». O, bununla qeyd edirdi ki, xalq kütlələrinin mübarizəsi olmadan azadlıq əldə edilə bilməz. K.Marks və F.Engels mətbuatata hücum edənlərin qarşısından qaçan jurnalistləri də tənqid edirdilər. Sızzildayan, başqasının qarşısında alçalan, bir şey olmayış aradan çıxmaga çəhd göstərən jurnalistlərə qarşı K.Marks və F.Engels barışmaz mövqe tuturdular. Onlar öyrədirdilər ki, zərbəyə zərbə ilə, ikiqat, üçqat zərbə ilə cavab vermək lazımdır.

Rusiyadakı Oktyabr çevrilişi Almaniyaya da təsir etdi. Bir sıra qəzetlər yarandı. Onlardan biri də «Spartak qrupu»nun orqanı olan «Röte fane» («Qırmızı bay-

raq») qəzeti idi. Almaniya Kommunist Partiyası yarananda (1918) qəzet rəsmi olaraq onun orqanına çevrilir. Karl Libknext və Roza Lüksemburq başda olmaqla bolşevik istiqamətli «Spartak qruru» hakimiyyəti silah yolu ilə ələ almağa çalışırıdı. 1918-ci ilin dekabri – 1919-cu ilin yanvarında Berlindəki üsyani da onlar təşkil etmişdi. Üsyən yatırılandan sonra hər iki «spartakçı» qətlə yetirilir.

1929-1933-cü illərdə dünyani bürümüş iqtisadi böhran Almaniyadan da sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətinə mənfi təsir göstərdi. 1932-ci ildə işsizlərin sayı 6 milyona catdı. Vergilərin artması, əmək haqqının azalılması da Almaniyadan vəziyyətini xeyli gərginləşdirdi. Bütün bunlardan istifadə edən naziştlər nüfuzlarının artmasına çalışırıdı. Onlar populist çıxışları ilə demokratiyadan yorulmuş gəncləri də öz tərəflərinə çəkə bildilər.

Böhran dövründəki çətinliklərə baxmayaraq, kommunist mətbuatı faşist rejiminə qarşı mübarizə aparmağı, bir cəbhədə birləşmək ideyasını irəli sürdü. «Di velt am abend», «Berlin am morqen» və s. qəzetlər yüz minlərlə tirajla oxucular arasında yayılırdı. Ölkədə 1932-ci ildə 4703 gündəlik və həftəlik qəzetlər nəşr edilirdi ki, onların da əksəriyyəti partiya qəzetləri idi.

1933-cü ildə Hitlerin hakimiyyətə gəlişi Almaniyada mətbuatın durumunu çətinləşdirdi. Belə ki, bir sıra qəzetlər bağlandı. Nəşr olunanlarsa yalnız Hitler hakimiyyətinə qulluq edirdi.

Demokratik azadlıqları ləğv edən və siyasi rəqiblərinə qarşı açıq terrora keçən naziştlər 1933-cü ilin fevral-

linda Reysxtaqın binasını yandırır və bundan istifadə edərək kommunist mətbuatına hücuma keçir. Lakin bu-na baxmayaraq, nasistlərin gözündən uzaq gizli yolla mətbuat və digər çap məhsulları ölkədə yayılırdı. Gestaponun 1936-ci ilin hesabatında göstərilirdi ki, Almaniyada bir il ərzində 1.643.000 gizli material yayılmışdı ki, onların da 70 faizini kommunistlər hazırlamışdı.

1934-cü ilin avqustunda prezident Hinderburqun ölümündən sonra bütün hakimiyyət Hitlerin əlində cəm-ləşdi. Beləliklə, Almaniyada avtoritar faşist diktatusu quruldu. Ölkədə nasist partiyası hegemon qüvvəyə çevrildi. Onun üzvlərinin sayı da durmadan artırdı. Artıq müharibənin sonunda nasist partiyası üzvlərinin sayı 6 milyona çatdı.

İkinci dünya müharibəsində Almaniya məğlub oldu. Ölkə dörd işgal zonasına - Sovet, ABŞ, İngiltərə və Fransa işgal zonalarına bölündü. Beləliklə, milli əlamətə görə deyil, sinfi əlamətə görə parçalanan Almaniya əra-zisinin Sovet işgal zonasında Almaniya Demokratik Respublikası (ADR), ABŞ, İngiltərə və Fransa işgal zonasında Almaniya Federativ Respublikası (AFR) yarandı. Belə bir bölgü mətbuatın sonrakı inkişafına da təsir etdi. Sovet işgal zonasında nəşr olunan mətbuat, digər üç ölkənin işgal zonasındaki mətbuatdan məzmu-nuna, apardığı siyasetə görə seçilirdi. Məsələn, 1946-ci ildən nəşrə başlayan «Nöyes Döyçland» («Yeni Almaniya»), «Der morqen» («Səhər») qəzetləri Şərqi Almaniyada həyata keçirilən bütün tədbirləri təbliğ edirdisə, Qərbi Almanianın mətbuat kralı Aksel Springerin nəşr

etdiyi «Bild saytunq», «Di velt» və s. qəzetlər ADR-ə qarşı kəskin yazılarla çıxış edirdi.

Sosialist quruluşunun qatı düşməni olan Aksel Springer ADR-in yaranması ilə heç cürə barışa bilmirdi. Bir dəfə o, Kennedy hökumətinin məlumat agentliyinin rəhbəri, publisist Edvard Merrou ilə görüşündə ondan ADR-ə qarşı mübarizə aparmaq üçün hərbi aksiya tələb edir. Bu təklifi soyuqqanlıqla qarşılıyan Edvarda Springer deyir ki, əgər Birləşmiş Ştatlar lazımı tədbir görməsə, onda o, bütün varını və əlində olan mətbuatı Qərbi Almaniyada milli əhval ruhiyyənin qızışdırılmasına sərf edəcək. Dediyinin üstündə duran A.Springer 1962-ci ildə onun Qərbi Berlində yerləşən nəşriyyatının ərazisindən Şərqi Berlinə tunel qazmağa şəxsən icazə verir.

AFR-də böyük nüfuz sahibi, ən iri qəzet-nəşriyyat konserninin rəhbəri A.Springer 1968-ci ildə ölkədə və Qərbi Berlində nəşr olunan qəzetlərin tirajının 39,2 faizinə nəzarət edirdi. Elə bu fakt özlüyündə çox şeyi deyir. Həmin ildə o, 7 qəzet və 8 jurnal nəşr edirdi. Ən çox tirajla nəşr olunan qəzet «Bild-saytunq» (4.500.000), jurnal isə «Xyor su» (4.180.000) həftəliyi idi.

A.Springerin 1968-ci ildə çap etdiyi qəzet-jurnalların siyahısı aşağıdakı kimidir:

Qəzetlər

Adı	Tiraj
«Hamburger abendblat»	320.000
«Bild-saytunq»	4.500.000
«Di velt»	245.000

«Berliner morgen post»	235.000
«Be set»	332.000
«Bild am zontaq »	2.670.000
«Belt am zontaq»	420.000

Jurnallar

Adı	Tiraj
«Xyor su» (həftəlik)	4.180.000
«Funk ur» (həftəlik)	824.000
«Das qruane blat» (həftəlik)	340.000
«Kikker» (həftəlik)	190.000
«Bauvelt» (həftəlik)	8.000
«Exo» (4 dildə nəşr olunur)	74.000
«Adxezion» (aylıq)	3.400
«Slyayf und polirtexnik» (aylıq)	3.800

Onu da əlavə edək ki, A.Springerin şəxsi informasiya agentliyi «Springer aysland-dinst» (SAD)dir.

Uzun illər Almaniyanın kütłəvi informasiya vəstələri iki müxtəlif istiqamətdə fəaliyyət göstərirdi. Biri kapitalizmin, o biri isə sosializmin qayda-qanunları çərçivəsində öz işlərini qururdu.

SSRİ-də «yenidənqurma» start götürməmişdən əvvəl Qərb, xüsusilə də AFR mətbuatı sosializm cəbhəsi əleyhinə yazılar verir, verilişlər təşkil edir, uydurulmuş kommunizmin iflasına çalışırıdı. M.Qorbaçovun SSRİ-də hakimiyyətə gəlməsi və onun başladığı «yenidənqurma» bu iflası tezləşdirdi və 1990-cı ildə Almanyanın birləşməsinə gətirib çıxardı. Helmut Kol birləşmiş Al-

maniyانın ilk federal kansleri oldu. 41 il müxtəlif siyasi quruluşun təsiri altında yaşamış almanın birləşdikdən sonra siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni görüşləri, hətta yaşayış tərzləri müxtəlif idi. Bu müxtəliflik özünü qəzet bazارında da biruzə verirdi. Təkcə 1994-cü ilin əvvəllerində ölkənin 1601 mətbu orqanı 25 milyon tirajla çıxırdı. Özlüyündə bu rəqəm heç də az yox, əhalinin sayını nəzərə alsaq çox idi.

Hər bir ölkənin bütün dunyada tanınan bir neçə qəzet və jurnalı olur. Almaniyanın da bütün dünyada tanınan həftəlik illüstrativ jurnalı «Spiegel» («Güzgü»)dır. Hamburqda nəşr olunan jurnalın ölkə daxilində 10, xaricində isə 19 müxbir məntəqəsi var. Hazırda burada işləyənlərin sayı 760 nəfərdir. Jurnalın tirajı 1 milyondan bir qədər artıqdır. Bir səhifəsinin reklam qiyməti 67 min markadır. «Spiegel»in oxucularının 60 faizi kişilərdir.

Almaniyada jurnalistlər öz müstəqilliyni qorumaq üçün bir sıra səmərəli addımlar atıblar. Məsələn, Almaniyanın bir çox «liberal» nəşrlərində ştatda olan jurnalistlər baş redaktorun seçilməsində həllədici səslə iştirak edirlər. Onlar həmçinin redaksiyanın siyasetinin müəyyənləşdirən tədbirlərdən də kənarda qalmır, söz sahibidirlər.

2000-ci ilin məlumatına görə, ölkədə 389 gündəlik qəzet 28,5 milyon tirajla, 25 həftəlik qəzet isə 2 milyon tirajla çıxıb. Həmin ildə KİV-in xarici ölkələrin həyatına həsr olunmuş materialları ən çox Rusiya və ABŞ-da prezident seçilərinə, Yuqoslaviyadakı böhrana və Yaxın Şərqi konfliktinə həsr olunub.

Almaniyada dövlət heç bir qəzətə yardım göstərmir. Bu onunla bağlıdır ki, əgər bir informasiya orqanına çox, digərinə az yardım verilsə, bu fərq ayrı-ayrı naşirlərin hakimiyətə münasibətinə təsir edə bilər. Odur ki, vergidə, telefon və teleqraf tariflərində güzəştlər edilir. Almaniya əhalisinin 33 faizi internetdən istifadə edir. Bu da ABŞ, Finlandiya və İsviçrədən sonra ən yaxşı göstəriçidir. Almaniyada 1956-ci ildə yaradılmış **Mətbuat Şurası** etika qaydalarının pozulması ilə bağlı ayrı-ayrı şəxslərin mətbuatla qarşı şikayətlərinə baxır. Təkçə 1991-ci ildə Şuraya 400 belə şikayət daxil olmuşdur. Onların böyük əksəriyyəti araşdırılıraq həll edilmişdir. Şura cavabdeh qəzetləri məcbur edir ki, onlar barəsində çıxarılan qərarları dərc etsinlər.

Almanianın kütləvi informasiya vasitələri çox inkişaf edib. Burada jurnalistika çox hörmətli peşədir. Təbii ki, peşəkar jurnalistlərə də böyük hörmət var. Alman mətbuatında insanların şərəf və ləyaqətinə hörmətlə ya-naşırlar, təhqir üzərində qurulan yazılarla yol verilmir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, Almaniyada da əsl mətbuat partiyadan, hər hansı bir qurumdan, şəxsdən asılı deyil. Məsələn, Almanianın qəzet redaktoruna belə bir sual verirlər: sizin qəzet hansı partiya və cərəyanla bağlıdır? Redaktor suala belə cavab vermişdir: «Bizdə, Almaniyada redaktor partiyalı ola bil-məz, bizdə redaktorun hər hansı partiyaya, siyasi cərəyanaya, hansısa görkəmli xadimə açıq rəğbət bəsləməsi mümkün deyil, əks təqdirdə, qəzet öz abunəçilərini itirəcəkdir. Mən oxular qarşısında Məryəm ana kimi

bakırə olmalıyam, çünki oxular obyektiv informasiya almalıdır...»

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Abendsaytunq» («Axşam qəzeti» - 1948), «Algemayne saytunq» («Ümumi qəzet» - 1850), «Bild» («İllüstrasiyalı qəzet» - 1952), «Bild an Zontaq» («İllüstrasiyalı bazar günü qəzeti» - 1956), «Velt» («Dünya» - 1946), «Şpigel» («Güzgü» - 1948), «Nöye Revyu» («Yeni icmal» - 1946) və s.

Ən iri qəzet-nəşriyyat inhisarları. «Aksel – Springer – Ferlaq» qəzet – nəşriyyat konsernidir. Əsası 1947-ci ildə Hamburqda Aksel Sezar Springer tərəfindən qoyulub. Ölkədəki bütün gündəlik və həftəlik qəzetlərin ümumi tirajının yarısından çoxu Springer konsernin payına düşür. «Qruner und Yahr» qəzet-jurnal nəşriyyatıdır. Springerin konserndən sonra ikinci yeri tutur. Əsası 1965-ci ildə Hamburqda qoyulub.

Radio və televiziya. Hələ 1915-ci ildə hərbi rəqibləri tərəfindən mühasirəyə salınıb xarici aləmdən təcrid olunan Almaniya xüsusi informasiyalar hazırlayaraq efirə verirdi. Morze əlifbası ilə yayılan bu «xəbər»lər neytral və düşmən ölkələrə müəyyən ideoloji təsir göstərmək, xaricdə çalışan alman agentlərinə şifrələnmiş təlimatlar vermək məqsədi güdürdü. Ölkədə mükəmməl radio-texnika sənayesi isə 1918-ci ildə yaradılmışdır ki, bu da hərbi sifarişlərin yerinə yetirilməsinə xidmət edirdi. Artıq keçən əsrin 20-ci illərində 9 radioyayım şirkəti vardı. Almaniyada ilk radioverilişləri 1923-cü il oktyabrın 29-da Berlində başlanıb. Bu veriliş əvvəllər bir saat çəkirdi. Az sonra ölkənin digər əyalətlərində də radio

mərkəzləri yaranır. 1926-cı ildə radio dinləyicilərinin sayı 1 milyona çatır. Ölkənin şərqində və qərbində 1946-1949-cu illərdə xüsusi nəzarət altında olan radio verilişləri yayılırdı. İlk radioşirkətlər 1948-ci ildə Britaniya işgal zonasında yaradılıb. 1950-ci ildə AFR-də «İctimai – Hüquqi Yayım Təşkilatlarının İşbirliyi» (ARD) qurumu yaradıldı. Hazırda AFR-də əsas yayım təşkilatları bunlardır: **«Alman Dalğası»** radiosu, **«Almaniya radiosu»**, ARD (birinci kanal), ZDF (ikinci kanal), üçüncü program. Əsas özəl radiolardan Radio FFN, RSN, **«Antenne Bayern»**, **«Radio Namburq»** və s. göstərmək olar.

Radio inkişaf etdikcə televiziya da inkişaf edirdi. 1935-ci ildə televiziyyaya kütləvi baxış üçün Berlində məntəqə açılmışdı. Həmin ilin mart ayında Berlin televiziya mərkəzinin müntəzəm verilişlərə başlaması haqqında elan verildi. Bu münasibətlə poçt naziri telegram göndərib Hitleri təbrik etdi. Telegramda deyilirdi: «Mənim füरerim, bizim məqsədimiz ondan ibarətdir ki, sizin sözünüüzü bütün Almaniyaya çatdırıraq. Vaxt gələcək milli televiziyanın köməyi ilə Sizin obrazınız mənim fürerim, almanların ürəyini riqqətə gətirəcək».

Bir il sonra, 1936-ci ilin yanvarından gündə 2 saat müntəzəm verilişlər verilirdi. Bu da 8 il davam etdi. Almaniyanın ikinci dünya müharibəsindəki məglubiyyətindən sonra televiziya da radio kimi, həm Qərb, həm də Şərqi işgal zonalarında müstəqil inkişaf yoluna çıxdı. 1961-ci ildən fəaliyyət göstərən **«İkinci Alman televiziyası»**nın (ZDF) yaradılmasında təşəbbüsçü o vaxtkı

kansler Konrad Adenauer olub. 1982-ci ildə Almaniyada kommersiya televiziyasına icazə verilir. Televiziyaların inkişafı tamaşaçı auditoriyasının çoxalmasına gətirib çıxardı. Belə ki, 1987-ci ildə Qərbi Almaniya televiziya tamaşaçısı hər gün 139 dəqiqə ekran qarşısında olurdusa, həmin ildə ADR tamaşaçısı 130 dəqiqə, 1997-ci ildə isə Birləşmiş Almaniya tamaşaçısı 180 dəqiqə ekranla temasda olurdu. Almaniyada həmçinin SAT-1, RTL, RTL-2, VOX, N-TV, VIVA, TELE-5, PRO-7 özəl telekanallar fəaliyyət göstərir.

Agentliklər. Döyçer Depeşendinst – DDP informasiya agentliyidir. Əsası 1971-ci ildə qoyulub. **Döyçe Presse – Agentur – DPA** 1949-cu ildə yaradılıb. **Algemayner Döyçer Naxrixtendins – ADH** informasiya agentliyi isə 1946-ci ildən fəaliyyət göstərir. Ümumiyyətlə, ölkədə 500-dən çox informasiya agentliyi var.

Amerika. İdarəetmə forması – federativ dövlət quruluşu ilə respublika; **dövlət başçısı** – prezident; **ali qanunverici orqan** – Kongress, iki palatadan ibarət: Senat və Nümayəndələr palatası; **ali icraedici orqan** – hökumət – Nazirlər kabinet – Senatin razılığı ilə prezident təyin edir; **dövlət dili** – ingilis; **milli bayram** – müstəqillik günü – 4 iyul (1776); **əhalisi** – 275 mln (2000); **paytaxtı** – Vaşinqton.

Amerikada əhalinin 97 faizi savadlıdır. Elə buna görə də başqa ölkələrə nisbətən burada kütləvi informasiya vasitələrinə maraq daha böyükdür. Müasir tələblərə cavab verən KİV Amerikanın bugünkü reallığıdır. Amerika jurnalistika sahəsində qazandığı nailiyyətlərə birdən-birə nail olmamış, uzun və çətin bir yol keçmişdir. Amerikada mətbuatın yaranması 17-ci əsrin sonlarına təsadüf edir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, 1690-cı il sentyabrın 25-də Boston şəhərində «Pablik okkaransız» («İctimai hadisələr») adlı 4 səhifəlik qəzet nəşr olunub. Bu qəzet kitab satıcısı, çapçı Benjamin Xarris tərəfindən nəşr olunmuşdur. Cəmi bircə nömrəsi çıxan qəzet hökumət dairələrini razı salmadığı üçün qadağan edilmişdir. Bəhanə də bu idi ki, qəzet hinduların problemlərini yuxarıların arzularına uyğun işıqlandırırmır.

Bostonda yerli poçt işçi Con Kempbell tərəfindən buraxılan başqa bir qəzet - «Boston nyus letter» («Boston xəbərləri») 72 il (1704-1776) fəaliyyət göstərib. Bu qəzetiñ tirajı o qədər də böyük deyildi, cəmi 300 nüsxə idi. Bostonda çıxan qəzətlər ölkənin başqa şəhərlərində də yayılırdı. Bundan ruhlananlar Filadelfiya və Pensilvaniyada da qəzətlər buraxdırılar. Bunlar həftəlik «Amerikan uikli merkuri» (1719) və «Pensilvaniya qazett» (1728) idi.

Şimali Amerikada istiqlaliyyət müharibəsi (1775-1783) İngiltərə hökmranlığına son qoydu. Və 1783-cü ildə İngiltərə ABŞ-ı tanıdı. Müstəqillik uğrunda inqilabın hazırlanmasında və həyata keçirilməsində qəzətlər

də az rol oynamadı. Məsələn, Bostonda çıxan «Independent advertayzer» («Müstəqil qəzet») qəzetiñin yaradıcısı Samyuel Adams inqilabın alovlu təbliğatçısı idi. Onun qəzətdə dərc olunan yazıları İngiltərə hökmranlığına qarşı yönəlmışdı.

1787-ci ildə qəbul olunan konstitusiya ABŞ-ı federal dövlət kimi rəsmiləşdirdi. 1791-ci ildə isə xalq kütłələrinin təzyiqi ilə konstitusiyaya demokratik azadlıqları təsdiq edən 10 maddə əlavə olundu ki, bu da jurnalistikanın azadlığına təminat, inkişafına da təkan verdi. Artıq XVIII əsrin sonlarında ABŞ-da 17 gündəlik qəzet və 200 müxtəlif dövri mətbuat fəaliyyət göstərirdisə, 1820-ci ildə 24 gündəlik, 422 həftəlik qəzet çıxırı.

1800-cü ildə ABŞ-da prezident seçkilərində respublikaçı Tomas Ceffersonun qələbəsi Amerikanın gələcəyinə müsbət təsir göstərdi. T.Cefferson özünün inaqurasiya nitqində demokratiyaya yüksək qiymət vermiş və ölkənin gələcək inkişafının demokratiyadan keçdiyiini bildirmişdi. O, çox yaxşı dərk edirdi ki, demokratiya olmayan yerdə nə vicdan azadlığından, nə də mətbuat azadlığından danışmaq olar. Onun parlaq, yadda qalan inaqurasiya nitqi Amerikanın demək olar ki, eksər qəzetlərinin səhifələrinə çıxarıldı.

Amerika inkişaf etdikcə xarici ölkələrdən oraya gələnlərin sayı da getdikcə artırdı. Qırx il (1820 - 1860) ərzində Avropadan ABŞ-a 5 milyon adam köçmüdü. Əhalinin çoxalması işçi qüvvəsinin artmasına səbəb oldu. Yeni-yeni iş yerləri artdıqca fəhlə sınıfı də formalasıldı. Bu da fəhlə partiyalarının yaranmasına gətirib çı-

xardı. İlk fəhlə partiyası 1828-ci ildə Filadelfiyada, sonralar Nyu York və digər şəhərlərdə yarandı. 1829 – 1847-ci illərdə çıxan həftəlik «Uorkinq men edvokeyt» («Əməkçi adamın müdafiəçisi») qəzeti fəhlə həyatından yazar, onların mənafeyini müdafiə edirdi.

Aynur Beşirli «Azad mətbuatın çərçivəsində» (Bakı, 2007) kitabında yazar ki, XIX əsrin əvvəllərində mətbuatın sürətli inkişafına yol açan mühüm hadisələrdən biri 1833-cü ildə Nyu-York küçələrində cəmi 1 penniye satılan «Nyu York San» qəzetinin nəşri oldu. Digər qəzetlərdən fərqli olaraq, «Nyu York San»ın populyarlığının kökündə təkcə qiymət deyil, həm də məzmunu dururdu. Onun uğuru sıravi insanların da qəzet almasına, beləliklə, mətbuatın daha da kütləviləşməsinə, son nəticədə isə siyasətçilər və mətbuat arasında münasibətlərin yeni bir mərhələyə çıxmasına şərait yaradan qəzet və jurnalist ordusunun meydana gəlməsinə səbəb oldu.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Almaniyada 1848-49-cu illər inqilabının məğlubiyyətindən sonra Amerikaya köçüb gələn kommunistlər 1852-ci ildə ilk marksist təşkilatlar yaratdılar. Və onlar öz ideyalarını həyata keçirmək üçün mətbuata üstünlük verirdilər. Vaxtilə K.Marks 10 il «Nyu-York tribun» qəzetinin Avropada müxbiri olub. Müxbir işlədiyi dövrdə qəzet üçün icmallar yazan K.Marks o vaxtkı Amerika mətbuatı haqqında bir-sira qeydlər də edib. Dostu Volfa göndərdiyi məktubunda bu barədə məlumatlar var.

1861-1865-ci illərdə ABŞ-da vətəndaş müharibəsi Şimalın qələbəsi ilə başa çatdı. Müharibə informasiya-

ların verilməsi üslubunu dəyişdi, jurnalist peşəsi isə məsuliyyət və hünər tələb etdi. Amerika jurnalistikasında Cozef Pulitser kimi adamlar meydana gəldi. Amerikada ən böyük jurnalist mükafatı da onun adını daşıyır.

Pulitser mükafatı almış Afrikalı fotomüxbirin acı hekayəti əvərədə yazılmış məqalənin əhəmiyyətini nəzərə alaraq onu kitabı əlavə edirəm. İbrət almali, düşünməli hadisədir.

Vicdan əzabı

1993-cü ilin mart ayında Cənubi Afrikalı fotomüxbir Kevin Karter Sudanda vətəndaş müharıbəsinin gətirdiyi achiği çəkmək üçün bu ölkəyə getdi. İlk şəkillərini Ayod adlı bir kənddə çəkdi. Mənzərə, həqiqətən də, çox dəhşətli idi. Hər saatda orta hesabla 20 adam achiqdan ölürdü...

Kevin Karter şəkil çəkəndə birdən bir kolluğun dibində yatan balaca bir qız gördü. «Qarnı kürəyinə yapışan» bu balaca qız ölümünü gözləyirdi. Bu, əlbəttə ki, bir fotomüxbir üçün «qeyri-adi» bir fürsət idi. Qızın şəklini çəkmək istəyirdi ki, beş metr aralıya bir kərkəs qondu. Karter «daha təsirli» bir kadr almaq üçün 20 dəqiqə kərkəsin qanadlarını açmasını gözlədi. Ancaq nə qədər gözləsə də, kərkəs qanadlarını açmadı. Nəhayət, Karter balaca qızı kərkəslə eyni kadrda çəkdi. Şəkli çəkəndən sonra isə Karter kərkəsi qovdu. Sonra Karter bir ağacın altında oturdu və göz yaşları ilə ağlamağa başladı. Çünkü gözünün qarşısına balaca qızı Meqan gəlmişdi.

Bir neçə gün sonra Karter ölkəsinə qayıdı. Çəkdiyi şəkil «Nyu York Tayms» qəzetiinin 26 mart 1993-cü il cümə sayında çıxdı. Şəkil qəzetdə çıxan kimi çox böyük əks-sədaya səbəb oldu və Afrikanın çəkdiyi acıların simvoluna çevrildi. Dünyada az qala bütün qəzetlər bir-birinin arxasınca bu şəkli dərc etdilər. Bir tərəfdən də «Nyu York Tayms» qəzetiinə gələn zənglərin ardi-arası kəsilmirdi. Zəng edənlərin hamısı təkidlə kərkəsin yanındakı balaca qızın sonrakı taleyini soruşurdu.

Cox keçmədi ki, Kevin Karter bu şəklə görə, məşhur Pulitser mükafatını aldı. Bəs sonra?.. Sonra Karter çarəsiz qızı orada köməksiz qoyduğu üçün vicdan əzabından öldü. Və Karter öləndə onunla bu hadisə arasında cəmi iki ay var idi. Ölümündən əvvəl isə Karter bir dostuna qızı yaxınlığındakı yardım düşərgəsinə aparmadığı üçün özünü bağışlaya bilmədiyini demişdi.

«Ailəm», 2010, №60.

Pulitser, 1883-cü ildə təşkil etdiyi «Nyu-York uorld» («Nyu-York dünyası») adlı qəzetiñ ilk növbədə tirajı qayğısına qalır. Onun oxunaqlı olması üçün o dövrün tələblərinə uyğun olaraq qəzetedə hadisələrdən reportajlar verir, hamının başa düşəcəyi sadə dildə sensasiya xarakterli yazılar dərc edir. Hətta, şəkillərdən də geniş istifadə edirdi. Bütün bunlar bir məqsədə – qəzetiñ tirajının artmasına xidmət edirdi. Nəticədə XIX əsrin axırlarında qəzetiñ tirajı 600 min nüsxəyə çatdı. Bu da o dövr üçün çox böyük rəqəm idi.

«Sarı mətbuat» termini də Cozef Pulitserin adı ilə bağlıdır. Belə ki, 1889-cu ildə «Nyu-York uorld»un əy-

ləncə səhifələrində «Sarı oğlan» adlı komik personajın şəkilli silsilə materialları verilirdi. Bu «Sarı oğlan» oxucuları müxtəlif mövzularda öz gülməli görkəmi, axmaq təbəssümü, gülünc düşüncələri və qeyri-adi davranışları ilə əyləndirirdi. Pulitserin jurnalistikaya gətirdiyi bu yenilik «Sarı mətbuat» terminini yaratdı.

Mətbuat tarixçisi Frank Lither Mott yazır ki, «sarı mətbuat» sensasiyalı cinayət hadisələrinə, qalmaqla və qeybətlərə, boşanmalara, bədbəxtliklərə və idmana əsaslanırdı.

İyirminci əsrin əvvəllərində mətbuat sahəsində də inhisarlaşma gücləndi. Artıq 1910-cu ildə Amerikada 13 inhisarçı qəzet şirkətləri qrupu 62 qəzetə nəzarət edirdi. 20 ildən sonra şirkətlər qrupunun sayı 55-ə, qəzetlərin sayı isə 328-ə çatdı. İri şəhərlərdə çıxan qəzetlərin güclü mətbəə bazası da vardı. Təkcə «Nyu-York tayms» qəzetinin mətbəəsində 1800 fəhlə, redaksiyasında 516 əməkdaş çalışırdı.

1919-cu ildə Amerikada yeni tipli mətbuat meydana gəldi. Bu da kiçik formatda buraxılan qəzetlər idi. Böyük formatda olan qəzetləri tramvayda, avtobusda və s. yerlərdə oxumaq bir qədər çətin olduğundan, kiçik formatlı qəzetlərə üstünlük verilirdi. İlk belə qəzet «Nyu-York deyli nyus» («Nyu-York gündəlik xəbərləri») idi. Lakin buna baxmayaraq, «Nyu-York tayms», «Nyu-York herald tribun» və «Krisçen sayens monitor» qəzetləri birinciliyi əldə saxlayır və getdikcə oxucu auditoriyasını artırırırdı.

Öz iqtisadi qüdrətini artırıran ABŞ 20-ci illərdən başlayaraq kapitalist dövlətləri arasında hökmranlığa can atırdı. 1920-1921-ci illərdə ölkəni bürüyən iqtisadi böhran fəhlələrin vəziyyətini ağırlaşdırıldı. Belə bir şəraitdə ABŞ kommunist mətbuatı – «Deyli uorker» qəzeti və «Politkl affers» («Siyasi məsələlər») jurnalı fəhlələrin müdafiəsinə qalxdı. Amerikanın o vaxtkı ilk kommunist publisistləri Con Rid, Albert Vilyams, Vilyam Foster və başqaları qəzet və jurnalların səhifələrində dövrün siyasi vəziyyətini təhlil edən məqalələrlə çıxış edirdilər.

Amerika mətbuatından danişarkən, həftəlik «Tayms» («Zaman») jurnalını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Nyu-Yorkda çıxan bu jurnalın ilk nömrəsi 1923-cü ilin martında işiq üzü gördü. Onun əsas üstün cəhəti xəbərlərə geniş yer verməsi idi. «Tayms»ın yaradıcıları Henri Lyus və Briton Xadden idi. 1930-cu ildə Henri Lyus aylıq «Forçun» («Uğur») jurnalını buraxır və 1933-cü ildə «Layf» («Həyat») jurnalını satın alır.

Amerika yeganə kapitalist ölkəsidir ki, ikinci dünya müharibəsindən iqtisadi cəhətdən qüvvətli çıxdı. Müharibədən sonra dövri mətbuat həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətcə yaxşılaşdı. Gündəlik qəzetlərin sayı da artdı. Reklamlara geniş yer verildi. Mətbəələr də modernləşdirildi. Bununla yanaşı bazar günü çıxan qəzetlərin səhifələri çoxaldı. Təkcə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, «Nyu-York tayms» qəzetiinin 1963-cü il 7 aprel tarixli sayı 702 səhifə, çəkisi isə 3 kq idi.

Həmişə Amerikada antikommunist təbliğatı böyük masstabda aparılıb. Kütləvi informasiya vasitələri

də bu təbliğatda böyük rol oynayıb. Hələ 1962-ci ildə keçmiş ABŞ prezidenti Riçard Nikson «Nyu-York herald tribun» qəzetində bir sıra məqalələrlə çıxış edərək kommunist təsirinin ABŞ-da yayılmasının qarşısını almağın yollarını göstərmüşdi. Bu yollardan biri də təbliğat xarakterli kitabların yazılması idi. Az vaxtda onlarca kitab yazıldı. Onlardan «Psixoloji müharibə» (Pol Laynbajer), «Dünya inqilabının texnikası» (Harold Lassuel), «Müasir ictimai rəy» (Uilyams Olbiq) və sairlərini göstərmək olar.

Dünya jurnalistikasında mətbuat nəzəriyyəçiləri kimi tanınan Amerika alımları – Fred Sibert, Teodor Piterson və Uilbur Şramm «Mətbuatın dörd nəzəriyyəsi» kitabının müəllifidirlər. Keçən əsrin ortalarında yazılmış bu kitabda göstərilən dörd nəzəriyyə öz qiymətini bu gün də saxlayır. Nəzəriyyə dörd tip mətbuatdan, yəni dörd konsepsiyadan danışır. Onlar bunlardır: avtoritar, azad iradə, sosial məsuliyyət və sovet kommunist mətbuati. Avtoritar rejimdə azad mətbuatdan söz gedə bilməz. K.Marks belə mətbuat haqqında vaxtilə demişdi: «Hökumət yalnız öz səsini eşidir. O yaxşı bilir ki, eşitdiyi səs özünükündür. Amma o bununla belə özünü aldadaraq guya xalqın səsini eşitdiyini söyləyir. Və xalqdan da bu aldanışa tərəfdar çıxmağı tələb edir». Azad iradə (ona libertarian da deyilir) nəzəriyyəsinə görə insan yalnız idarə olunan varlıq deyil, onun öz müstəqil fikri, öz düşüncəsi, yalanı doğrudan ayırmak qabiliyyəti var. Burada insana müstəqil qərar qəbul etmək imkanı verilir. C.Məmmədli azad iradə nəzəriyyəsini belə şərh

edir: «Həqiqətin yalnız hakimiyyətə məxsusluğu rədd edilir, onun insanın hər birinə xas olan keyfiyyət kimi qəbulu məqbul sayılır, insana seçim hüququ verilir. Bu cəmiyyətdə mətbuatın yeri çox maraqlıdır: mətbuat həqiqət axtarışında insanın köməkçisinə çevrilir». Bu nəzəriyyəyə görə KİV hakimiyyətin təzyiq aləti deyil. Mətbuatın sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi qərbdə, xüsusən də Amerikada çox dəbdədir. Nəzəriyyəyə görə mətbuat xalqa düzgün və operativ informasiya verməlidir, həm də auditoriyani əyləndirməlidir. Dördüncü nəzəriyyə sovet-kommunist mətbuatı nəzəriyyəsidir ki, bu da o deməkdir ki, mətbuat kommunistlərin nəzarəti altında fəaliyyət göstərməli, necə deyərlər, onların dedikləri ilə oturub durmalıdır. Elə bunun nəticəsidir ki, uzun illər SSRİ-də, o cümlədən digər communist ölkələrində mətbuat partiyalılıq prinsiplərinə söykənərək fəaliyyət göstərmişdir. Mətbuatın partiyalılığı isə mətbuat azadlığına ziddir. Partiyanın orqanı kimi təsis edilən qəzetlərin əksəriyyətində bütün əməkdaşların həmin təşkilata üzv olmasını tələb edirlər. Bu da jurnalistlərin peşəkarlığına zərbə vurur.

Amerikada, başqa ölkələrdə olduğu kimi nəşr olunan qəzetlər bir neçə dəfə böhranla üzləşib. Bu böhran XX əsrin 50-60-cı illərində televiziyanın inkişafı və maliyyə çətinlikləri ilə bağlı idisə, sonrakı 70 və 90-ci illərdə kağızin qiymətinin artması bu böhranı az da olsa dərinləşdirdi. Müqayisə üçün deyək ki, 1972-ci ildə kağızin bir tonunun qiyməti 305 dollar idisə, artıq 1980-ci ildə bu qiymət 165 dollar artaraq 470 dollara

çatır. Bu artım çox qəzetə mənfi təsir göstərdi. 1995-ci ildəki kağız böhranı «Baltimor ivninq san» və «Xyuston post»un bağlanmasına səbəb oldu. Amma «Nyu-York tayms» çıxış yolunu qəzetiñ qiymətini 50 sentdən 85 sentə qaldırmaqdə gördü.

Uzun bir yol keçən Amerika jurnalistikası 20-ci əsrin 80-ci illərində daha da inkişaf etdi. Nəhəng konsernlərin yaranması təkcə qəzet sənayesində deyil, bütövlükdə KİV-də özünü göstərdi. ABŞ-ın qəzet və jurnalları Şərqi Avropanın bazarlarına yol açdı. Məsələn, kişilər üçün buraxılan «Pleyboy» jurnalı Macaristanda çap olundu. Amerikada kütləvi informasiya vasitələrinin qloballaşması sonralar da davam etdi. 1989-cu ildə «İntənəşnl herald tribun» qəzeti Frankfurt şəhərində çıxdı. Həmin ilin məlumatına görə üç qitənin 11 şəhərində çap olunan qəzet 164 ölkəyə yayılır.

Məlumdur ki, mətbuatın fəaliyyəti üçün ilk növbədə onun oxucu auditoriyası olmalıdır. Auditoriyası olmayan mətbuat çox yaşamır, gec-tez bağlanır. Amerika jurnalistləri də qəzet və jurnallara oxucu cəlb etmək üçün müxtəlif formalardan istifadə edirlər. 1989-cu ildə qəzetlərin rəngli buraxılması meyli, redaksiyaların bütövlükdə kompüterləşməsi xeyli gücləndi. Qeyd edək ki, səksəninci illərdən əvvəl də qəzet və jurnallar rəngli buraxılırdı, redaksiyalar kompüterdən istifadə edirdi. Yalnız 1989-cu ildən başlayaraq bu sahəyə xüsusi diqqət artırıldı.

Amerikada sosioloji sorğunun əhəmiyyəti çox yaxşı dərk edilir. Redaksiyalar sorğu vasitəsi ilə qəzetlə-

rin mövqelerini aydınlaşdırırlar. Belə bir sorğunu «Editor end pablişer» jurnalı 1972-ci ildə prezident seçenekləri kompaniyasında gündəlik qəzetlərin mövqelərini aydınlaşdırmaq arzusu ilə onların arasında keçirmişdir. 1764 gündəlik qəzətdən 1054-ü sorğuda iştirak etmişdir. Bundan ümumi tirajı 30,5 milyon nüsxə təşkil edən 753 qəzet Niksonun, 56-sı (ümumi tirajı 3 milyon) Makhovernin namizədliyini müdafiə etmiş, 245-i isə (tirajı 5,8 milyon nüsxə) öz mövqelərini müəyyənləşdirməmişlər. Beləliklə, Niksonu gündəlik qəzətlərin 71,4 faizi müdafiə etmişdi. 1968-ci il sorğusunun nəticələri ilə müqayisədə Nikson siyasetini bəyənən və müdafiə edən qəzətlərin sayı artmışdı. Ümumiyyətlə, mətbuat prezident seçeneklərinin nəticəsinə təsir göstərir. Onu da qeyd edək ki, Amerika mətbuatı adətən respublika partiyasından prezidentliyə namizədləri müdafiə edir.

Amerika həmişə dissidentlərin pənah yeri olub. Dünyanın bu demokratik ölkəsinə vaxtilə pənah gətirən insanlardan biri də rus yazıçısı, tarixçi Aleksandr Soljenitsindir. Varlı kazak ailəsində doğulan, haqq-ədalət uğrunda mübarizə aparan, kommunist rejiminin cinayətlərini hakimiyətə çatdırmaq istəyən A.Soljenitsın «İvan Denisoviçin bir günü» povestinin, «QULAQ arxipilağı» epopeyasının və bir sıra əsərlərin müəllifidir. O, hökumətdən xəbərsiz «QULAQ arxipilağı»nı Parisdə çap etdirir. Kommunist rejiminin 1924-1953-cü illərdə törətdiyi cinayətlərdən bəhs edən bu əsər o vaxtkı kommunist hərəkatına ağır zərbə vurur. Qorxuya düşmüş Sovet rəhbərliyi yazılımı vətəndaşlıqdan mərhum

edir və onu 1974-cü ildə SSRİ-dən sürgün edir. (Yalnız SSRİ-nin süqutundan sonra Rusiyaya qayıdır).

Amerikanın Vermont şəhərində yaşayan A.Soljenitsin «Vaşinqton post» qəzetiində (18 ferval 1974) öz həmvətənlərinə müraciətini – «Yalansız yaşamaq» adlı publisist yazısını dərc etdirir. Bu müraciət az bir vaxtda «Samizdatın» köməyi ilə bütün ölkəyə yayılır. Yaziçi öz həmvətənlərinə haqsızlıqlara, özbaşnalığa necə mane olmağın reseptini verir. Yazının əhəmiyyətini nəzərə alaraq, onu ixtisarla kitaba əlavə etmişik:

*Azadlığa çıxmağın indiyəcən məhəl qoymadığımız
ən adı, ən sadə açarı elə buradadır – şəxsən yalana qoşulmamaq!...*

Düşünüb-danışmaq, yalana qətiyyən qahmar çıxmamaq!...

Və nəhayət, itaətkarlığımızdan çıxış yolunu qoy hər kəs ozü seçsin: ya bilə-bilə yalana nökərçilik eləsin, ya da müasirlərə, gələcək nəslə layiq adam olsun. Və həmin gündən o;

- *daha bir kalmə də yalan yazıb çap etdirməsin, yalana imza atmasın;*
- *özünüşıqorta üçün, öz müvəffəqiyyəti naminə «yuxarılar»dan şifahi və ya yazılı şəkildə yerinə düşməyən sitatlar gətirməsin;*
- *könlüncə olmayan təklifin lehina əl qaldırməsin, layiq bilmədiyi, yaxud şübhələndiyi adama (açıq və ya gizli) səs verəsin;*
- *informasiyani saxtalaşdırın, əsl faktları örtbastır eləyən qəzet – jurnallara abunə yazılmasın, onları satışdan almasın...*

A.Soljenitsinə görə, vicdansız cəmiyyətdə demokratiya ola bilməz. Onu da qeyd edək ki, SSRİ-nin süqutunu tezləşdirən amillərdən biri də məhz dövlət səviyyəsində olan yalanlar oldu.

Ermənistan-Azərbaycan müharibəsi Amerika mətbuatının səhifələrində az da olsa işıqlandırılıb. Heç kəsə sərr deyil ki, Qərbin, o cümlədən Amerikanın Azərbaycana, xüsusilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə münasibəti erməni lobbisinin təzyiqi nəticəsində heç də yaxşı olmamışdır. Yalnız 1993-cü ildən başlayaraq bu münasibət az da olsa dəyişdi. Belə ki, «Vaşinqton post» qəzeti 1994-cü il 20 avqust tarixli sayında yazar ki, Klinton hökuməti onun Qafqazdakı diplomatiyasının taleyini ABŞ-da fəaliyyət göstərən erməni lobbisinin həll etməsinə icazə verməmişdir. 15 min nəfər ölükdən və bir milyon qaçqın düşdükdən sonra ABŞ-ın bu problemə ədlətlə yanaşmasının vaxtıdır.

Amerikanın nüfuzlu «Nyu York Tayms» qəzeti Xocalı soyqırımı ilə bağlı 1992-ci il fevralın 27-dən martın 17-dək 12 material dərc etmişdir. Faciə haqqında ilk xəbəri fevralın 27-də Reuters agentliyinə istinadən vərən qəzet bildirirdi:

«İnterfaks Azərbaycan Xalq Cəbhəsinə əsasən, bildirir ki, Xocalı şəhəri külə döndərilib, evlər yandırılıb, mülki əhali qətlə yetirilib. Müstəqil xəbər agentlikləri məlumat verirlər ki, erməni döyüşçüleri Azərbaycanın nəzarəti altında olan əsas aeroportu ələ keçiriblər».

Martin 2-də Reuters agetliyinin Ağdamdan hazırladığı materialda hadisənin ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı qətl olduğu, meyitlərin kəllə sümük-lərinin çıxarılması xəbəri verilir. Reuters-in fotoqrafi Fredirik Lengenya azərbaycanlıların cəsədləri ilə dolu iki maşın qoşqusu gördüyüünü söyləyir:

«Birinci maşında 35 cəsəd saydım, ikincidə də bir o qədər oldardı. Bəzi cəsədlərin başı kəsilmişdi, çoxu yandırılmışdı. Onların hamısı kişi idi, yalnız bir-ikisinin əynində xəki rəngli uniforma vardı». (Qeyd olunan faktlar A.Bəşirlinin yuxarıda göstərilən kitabından götürüllüb).

Xocalı faciəsi barədə «Nyu York Tayms» qəzeti-nin verdiyi material bir daha ermənilərin iç üzünü açır, hadisənin isə vandalizm olduğu şübhə doğurmur.

«Nyu-York tayms», «Krisçen saynes monitor» və digər qəzetlər son vaxtlar Azərbaycan torpaqlarının Ermənistanın silahlı qüvvələrinin işğalı altında olmasından və qaçqınların həyatından yazılar dərc edir.

1996-ci il Amerika jurnalistikasında yeni texnolo-giyalardan istifadə ili kimi qəbul olunur. Qəzetlərin internet səhifələri artır. Təkcə bir ildə belə səhifələrin sayı iki dəfə artaraq 175-dən 360-a çatır.

Minlərlə amerikalı və başqa ölkələrin vətəndaşlaş-rının ölümüñə səbəb olan 2001-ci ilin 11 sentyabr terror aktı bizim müasir dünyaya və beynəlxalq münasibətlərə baxışımızı dəyişdi. Terror aktı barədə yazılar dünyanın aparıcı qəzetlərinin birinci səhifələrində özünə yer aldı.

Bu hadisə Amerika KİV-ni daha çox silkəldədi. Gündəlik qəzetlərin terror aktına operativ reaksiyası gözlənil-diyyindən də tez oldu. İndiyədək baş vermiş fövqəladə hadisələr hələ belə operativ oxucu auditoriyasına çatdırılmışdı. Məsələn, «Qannet kompaniyası»na məxsus 97 qəzətdən 75-i elə həmin gün təcili buraxılışla çıxdı. «Çikaqo tribun» qəzeti də 11 sentyabrın axşamı 24 səhifəlik buraxılışla dərc edildi. Bütün bunlar qəzetlərin tirajının artmasına səbəb oldu. Nyu-York və Vaşinqton-dakı terror aktı qəzetlərin mövzu dairəsinə də təsir etdi. Yazılарın əksəriyyəti bu mövzuya həsr olundur. Qəzetlərdə yeni rubrikalar yarandı: «Terrorizmlə mübarizə» («Nyusuik»), «Şokdan sonrakı iqtisadiyyat» («Biznes uik») və s. Hətta, bəzi qəzetlər yazırkı ki, 11 sentyabr XXI əsrin yeni başlanan müharibəsidir, özü də bu müharibə yeni tipli müharibədir.

Terror aktından sonra Amerikanın mənəvi simvolu olan dövlət bayrağına olan münasibət də yeniləşdi. Qəzetlərin bir çoxu dövlət bayrağını çap etməklə yanaşı, milli himndən parçalar da verirdi. «Taym» jurnalının üz qabığında isə (24 sentyabr) prezident Buşun əlində bayraq fotosu verilmiş və bayrağın fonunda bu sözlər yazılmışdır: «Yeganə bir ölkə».

Bu dəhşətli hadisədən sonra «soyuq müharibə» illərində olduğu kimi, Amerikanın KİV-i təbliğat xarakterli materiallara öz səhifələrində daha geniş yer verir. Və bu yazınlarda Amerikanın dünya terrorizminə qarşı bir sıra ölkələrlə birgə mübarizəsi öz əksini tapır.

Amerika mətbuatı öz kütləviliyinə, informasiya

zənginliyinə və poliqrafiya icrasına görə bütün dünyada liderdir. Hazırda Amerikada 1700 gündəlik qəzet çıxır. Onların ümumi tirajı 62 milyon nüsxədən çoxdur. Müasir Amerikada ən çox oxunan və keyfiyyətinə görə baş-qalarından seçilən qəzetlərdən «Nyu-York tayms», «Vaşinqton post», «Los-Anceles tayms» qəzetlərini göstərmək olar.

Amerika jurnalistləri əmindirlər ki, azad mətbuat-sız nə demokratik hakimiyyətdən, nə də səriştəli elektoratdan danışmaq mümkünündür. Odur ki, Amerikada mətbuat azadlığı ölkənin inkişafı üçün gərəkdir.

Amerika mətbuati öz azadlığını yalnız informasiya vermək, yaxud ictimai diskusiyalara şərait yaratmaq üçün qazanmayıb. Bu azadlıq mətbuata həm də cəmiyyətdə müstəqil müşahidəçi rolü oynamaq, bütün təsirli güc mərkəzlərinin, o cümlədən hakimiyyətin bütün təbəqələrinin işinə yorulmadan nəzarət etmək üçün lazımdır.

Amerika Qəzet Redaktorları
Cəmiyyətinin kodeksi

Amerikada jurnalistlər çox sərbəstdirlər. Jurnalist Yucin Qudvinə görə Amerika jurnalistləri əmindirlər ki, mətbuat vətəndaşlara hakimiyyətin gördüyü işlər barədə geniş və hərtərəfli məlumat verməli və bununla da onların demokratik sistemin fəaliyyətində şüurlu sürətdə iştirak etməsinə şərait yaratmalıdır. Bunlar Amerika mediasının demokratik dəyərlərə söykənməsindən, başqa-

larından asılı olmamasından xəbər verir. «Çikaqo tribun» qəzetiinin redaktoru Ceyms Skvayrs yazır: «Ölkə tarixi göstərir ki,... Amerikanın demokratik təcrübəsinin nadir cəhətlərindən birini bizim qəzetlərin hökumətdən və digər hakimiyyət institutlarından heç bir asılılığının olmaması təşkil edir. Məhz bu müstəqillik mətbuatı siyasi çəkişmələrin cərəyan etdiyi forum rolunu oynamaq imkanı verir».

Dünya mediasının önündə gedən Amerika ictimaiyyətin informasiya almaq hüququnu hər şeydən üstün tutur. Bu ifadəni ilk dəfə işlədən Assoşeyted Press agentliyinin keçmiş rəhbəri Kent Kuper yazırkı ki, geniş xalq kütləsinin hakimiyyətin nə ilə məşğul olduğunu bilməyə haqqı var və mətbuat cəmiyyətin tam hüquqlu nümayəndəsi kimi bu barədə informasiyanı toplamağa və dərc etməyə borcludur.

2005-ci ildə Dünya Qəzetçilər Assosiyasının Seulda keçirdiyi konfransda dünya mətbuatı ilə bağlı aparılan araşdırmların nəticələri açıqlanıb. Nəticələrə görə ABŞ-da gündəlik qəzetlərin tirajları aşağı düşüb. ABŞ-da hər gün 55 milyon nüsxə qəzet satılır və hər nüsxəni 2,2 nəfər oxuyur. Əhalinin 55,5 faizi gündəlik çap olunan qəzetləri izləyir. Əhalinin 60 faizi qəzetləri əsas xəbər qaynağı kimi qəbul edir. 2300 qəzet həm də internet-lə yayılmış, internetə daxil olan hər 5 amerikalıdan biri qəzetlərin saytlarını ardıcıl izləyə bilir.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Baltimor san» («Baltimor günləri» - 1837), «Biznes uik» («Biznes həftə ərzində» - 1929), «Vaşinqton post» («Vaşinqton poçtu»

- 1877), «Vaşinqton tayms» («Vaşinqton vaxtı» - 1982), «Layf» («Həyat» - 1939), «Los-Anceles tayms» («Los Anceles vaxtı - 1881»), «Nyu-York tayms» («Nyu York vaxtı» - 1851), «Nyu-York tribun» («Nyu York tribunası» - 1983), «Taym» («Zaman» - 1923), «Çikaqo tribun» («Çikaqo tribunası» - 1948) və s.

Ən iri qəzet – nəşriyyat inhisarları. «Qannet kompani inkorporeyted» ABŞ-in ən iri qəzet inhisarıdır. Milyonçu Frenk Qannet tərəfindən 1906-ci ildə yaradılıb. İqamətgahı Rocesterdə yerləşir. ABŞ-in müxtəlif rayonlarında, Kanadada və Virciniya adalarında çıxan 130-dan çox dövri nəşr, o cümlədən 90-dan artıq qəzet bu şirkətə məxsusdur. Rabitə peyklerindən də istifadə edir. 15 televiziya və 13 radiostansiyanın sahibidir, kabel televiziyasının 450 min abunəçisi var. ABŞ-in 11 ştatında və Kanadanın 30-dan artıq şəhərində reklam şirkətlərinə, sənədli filmlər və videoyazılardan buraxan studiyalara, şirkətə mənsub qəzetləri materiallarla təchiz edən informasiya xidmətinə malikdir.

Rupert Merdok qrupu 1985-ci ilin sentyabrında ABŞ vətəndaşlığını qəbul etmiş avstraliyalı Rupert Merdok tərəfindən yaradılıb. Ölkədəki «Nyus Amerika pablışinq» nəşriyyat konserni ona məxsusdur. Bu konsern «Avieyşn deyli», «Aerospeys deyli», «Trəvl uikli», «Nyu-York post», «Boston herald» qəzetlərini, «Villic voys» həftəliyini, «Nyu-York məqəzin», «Uikli of biznes avieyşn» jurnallarını buraxır. Avstraliyada «Nyus» qəzet – nəşriyyat konserni, Böyük Britaniyada «Tayms»,

«Sandi tayms», «Nyus of uorld», «San» qəzetləri Mərdokundur.

Herstin nəşriyyat tresti ABŞ-ın ən iri qəzet trestlərindən biridir. 1895-ci ildə Uilyam Randorf Herst tərəfindən yaradılıb. Nyu-Yorkda yerləşir. ABŞ-da və Avropana 14 gündəlik və 30 həftəlik qəzet, 20 jurnal nəşr edir. 5 televiziya və 7 radiostansiyaya malikdir. 1981-ci ildə trest Ey-Bi-Si televiziya şirkəti «Herst-Ey-Bi-Si video enterprizerz» müştərək müəssisəni yaratmışdır.

Radio və televiziya. Amerikada ilk radio yayımı 1906-ci ilə aid edilir. Yayım Boston şəhərinin cənubundakı radioverici aparatdan Recinald Fesenden verilmişdir. Bu, bizim başa düşdürümüz müntəzəm radio yayımı deyildi. Müntəzəm verilişlərin tarixi 1920-ci illərin sonundan hesablanır. ABŞ Konqresi radiostansiyaların müntəzəm proqramlarla çıxışına 1927-ci ildə rəsmi icazə verdi. Yalnız bundan sonra radio inkişaf yoluna çıxdı. Artıq 1928-ci ilə qədər Amerikada üç milli radioşəbəkə fəaliyyət göstərirdi. Onlardan ikisi «En-Bi-Si», biri isə «Si-Bi-Es» idi. İlk vaxtlar əyləncə proqramları ilə dinləyiciləri ələ alan radio, tez bir vaxtda radioreportajlara geniş yer verdi. Radioya marağın getdikcə artması, yeni radiostansiyaların yaranmasına səbəb oldu.

1927-ci ildə yaradılmış Federal Radio Komissiyası 1934-cü ildən Federal Rabitələr Komissiyası adı ilə fəaliyyətə başladı. Bu komissiya həm radionun, həm də televiziyanın işinə nəzarət edir, lisenziya verir, qanun pozuntusu olduqda lisenziyanı ləğv edirdi.

«Demokratik dövlətlərin televiziya və radio sistemi» kitabında göstərilir ki, 1941-ci ilə qədər geniş yayım ancaq AM (radioveriliş dalğası) stansiyalarından ibarət idi. 1941-ci ilin sonlarında FM (yaxud VNF) radio və televiziya geniş yayımının müntəzəm fəaliyyətinə razılıq verildi. 1958-ci ildən sonra FM radiostansiyası inkişaf etdi. 1979-cu ildə artıq FM radiosunu AM radiosundan daha çox adam dinləyirdi. 10 il sonra isə radio dinləyicilərinin dörddə üçü FM radiosuna qulaq asırdı.

Amerikada yaradılmış Dövlət İctimai Radio (NPR) 250-ə yaxın radiostansiyasını birləşdirir. Ölkədə qeyri-kommersiya radioların sayı da durmadan artır. 1990-ci ildə onların sayı 1400-ə çatmışdı.

İkinci dünya müharibəsindən sonra «soyuq müharibə» illərində yaradılmış «Amerikanın səsi», «Azad Avropa» və «Azadlıq» radiostansiyaları barədə telejournalist Q.Məhərrəmovun «Radio dalğalarında» (Bakı, 1999) kitabında ətraflı məlumat verilib. Odur ki, adı çəkilən radiostansiyalar haqqında çox danışmağı lazımlı bilmirik. Yalnız onu qeyd etmək istəyirik ki, 1953-cü ildə fəaliyyətə başlayan «Azadlıq» və «Amerikanın səsi» radiostansiyaları Azərbaycan türkcəsində verilişlər verir. Hər bir azərbaycanlı 20 Yanvarda sovet əsgərlərinin Bakıda və respublikanın müxtəlif şəhərlərində əliyalın adamlara divan tutmasını yaxşı xatırlayır. O vaxt harayıımızı dünyaya çatdırıran «Azadlıq» radiosunun Azərbaycan redaksiyasının rəhbəri Mirzə Xəzər oldu.

Bir halda ki, radiodan söz düşüb, tarixi bir çıxışı yada salmaq yerinə düşər. Böyük öndər M.Ə.Rəsulzadə

1953-cü il mayın 28-də Azərbaycanın istiqlal günü «Amerikanın səsi» vasitəsi ilə Azərbaycan vətəndaşlarına müraciət etmişdir (Radio hər il mayın 28-ni yada salır). Təəssüflər olsun ki, tarixçilər indiyədək bu müraciəti ört-basdır etmiş, bu barədə xalqa məlumat verməyi lazımlı bilməmişlər. Q.Məhərrəmovun bir vətəndaş kimi xidmətlərindən biri də məhz M.Ə.Rəsulzadənin «Amerikanın səsi»ndəki çıxışını yuxarıda adı çəkilən kitaba əlavə etməsidir. Həmin çıxışın əhəmiyyətini nəzərə alaraq onu olduğu kimi təqdim edirik:

- Öziz vətəndaşlarım, «Amerikanın səsi» radiosunun verdiyi imkanlardan istifadə edərək bu gün Azərbaycan tarixinin ən böyük günü olan 28 Mayısda sizlərə xitab edirəm. 100 il sürən çar əsarətindən sonra bundan 35 il əvvəl Azərbaycan Şurayı – Millisi Azərbaycan Cümhuriyyətinin istiqlalını bütün dünyaya elan etdi. O tarixdən əvvəl bir millət olaraq varlığını isbat edən Azərbaycan xalqı bu tarixdən etibarən millət olaraq bir dövlət qurmuş və bu dövlətin istiqlali uğrunda bütün mövcudiyəti ilə meydana atılmışdır. Mədəni bütün bir mərəkəyə (mirasa) malik olan Vətənimiz siyasət sahəsində çox böyük və dəyərli həmlələr göstərmişdir. İstiqlal uğrunda yapılan tarixi savaşların ən qanlısı XIX əsrin başlarında Rusiya çarlığına qarşı yapılmışdır. 30 ilə qədər sürən bu savaş qəhrəmanlıqlarla doludur. Cavad xanın 1804-cü il-də Gəncədəki şanlı qəzası dillərdə dastandır. «Ölmək var, dönmək yoxdur». Bu, həqiqi vətənpərvəstlərin tətbiq etdikləri ən müqəddəs bir şüardır.

28 Mayis 1918-də istiqlal elan etməklə Azərbaycan tarixinin təbii bir nəticəsini fikirdən işə keçirdi. Eyni zamanda o, zəmanəyə hakim olan əsrin böyük şüarından istifadə ediyordu. «Hər millət öz müqəddəratını özü həll etməyə səlahiyyətdardır» düsturunu xalqın ümumi rəyinə uyaraq istiqlalını elan edirdi. İstiqlal elanı üzərinə qurulan milli Azərbaycan hökuməti az zamanda məmləkətdə çox böyük işlər gördü. 100 ildən bəri əsgərlikdən mən edilən Azərbaycanda bir ordu yaratdıq. Çarlıq zamanında dövlət idarəsinə yaxın buraxılmayan azərbaycanlılardan zabita və əmniyyət qüvvətləri vücuda gətirilib. Sosial sahədə əsaslı islahata girişdik. Kəndlilərə torpaq vermək üçün qanunlar hazırladıq. Fəhlələrin haqlarını qorumaq üçün tədbirlər alındıq. Xalqı az zamanda oxutmağa başladıq. Türkçəni dövlətin rəsmi dili elan etdik. Orta və ali məktəblər açıldıq. Qərbi Avropa demokratiyaları tipində xalq nümayəndələri cavabdeh bir hökumət üsuli – idarəsi yaratdıq. Hakimiyyət Milli Məclisinin əlində idi. Parlamentdan etimad aldıqca heç bir hökumət iş başında qala bilməzdi. Məmləkətdə tam bir azadlıq vardı. O zamanindi Sovet zamanında olduğu kimi terror deyilən şeydən heç bir əsər yoxdu. Şəxslər də, məskənlər də əmir və amanda idi. Vətənin qapıları şimdi olduğu kimi bütün dünyaya qapalı deyildi. Hər azərbaycanlı istədiyi zaman hara istərsə gedərdi. Qonşu və Avropa dövlətləri ilə dostluq münasibətləri təsis edilmişdi. Bütün millətlərlə alış-veriş vardi. Bütün bunların nəticəsində idi ki, cümhuriyyətimizin istiqlali Avropa dövlətləri ilə birləşərək Amerika tərə-

findən tanındı. Onların məqibən böyük bir çox dövlətlər daha istiqlalımızı tanıdılar.

HEYHAT! Qədər imtahanları tamam deyildi. Qanlı çar istibdadının yerini bu dəfə ondan daha qanlı bolşevik istibdadi tutdu. Belə azadlıq istiqlalımız qızıl istilaçıların ayaqları altında əzildi. Müqavimət edən məmləkət-də qan gövdəyə çıxdı. Bundan bir ay əvvəl 28 Apreldə Sovet propaqandaçıları bir qanlı istila hərəkatını sizə azadlıq və istiqlal hadisəsi kimi göstərdilər. Sizdə sizə dünyanın ən azad və demokratik rejimi kimi qələmə verilən Sovet quruluşu işdə qəddar və ən yalançı bir istibdad rejimi-dir. Müqayisə etmək imkanında olsaydınız bunun nə qədər doğru olduğunu gözünüzlə görərdiniz. Azadlığımızı əlimizdən alan millətdən qorxmayorlarsa dəmir pərdəni qaldırınsınlar, azadlıq elan etsinlər. Edə bilməzlər. Çünkü ağla qara meydana çıxır. Onlar şəbnəpə kimidirlər, günəşdən qaçırlar.

VƏTƏNDAŞLAR! Üç rəngli istiqlal bayrağını döşlərində gəzdirən buradaki Vətən ayısı bizlərdən, orada hər türlü qorxu təhdid altında qəlbləri istiqlal eşqi ilə çirpinan azadlıq ayısı sizlərə çıxdan salamlar göndərir. 28 Mayıs istiqlal qurbanlarının əziz ruhları hüzurunda hörmətlə əyilir və hər iki tərəfi birləşdirən milli böyük həsrəti şairin deyişi ilə dilə gətirirəm:

*Sən bizimsən, bizimsən durduqca bədəndə qan,
Yaşa, yaşa, çox yaşa, ey şanlı Azərbaycan!*

Bolşevik – sovet rejimi bizi soy kökümüzdən ayırmak üçün hər çür yalana əl atmışdı. Amma bədnəm re-

jim unudurdu ki, geç-tez həqiqət öz yerini tapır. Neçə ki, tapdı. «Ləkələnmiş», «xalq düşməni» damgası vurulmuş minlərlə insanlar öz həqiqi qiymətini almaqdadır.

Hazırda gündə 1 saat «Azadlıq», 30 dəqiqə «Amerikanın səsi» Azərbaycan türkcəsində veriliş verir. Amma vaxt vardı bütövlükdə xarici radiolara qulaq asmaq yasaq edilmişdi (onsuz da onları dinləmək çox çətin idi, dalğanı «vururdular»). Vaxtilə Mərkəzi Televiziyada getmiş bir verilişi yada salaq. Verilişin aparıcısı siyasi icmalçi Georgi Zubkova bir nəfər sual verir: «Xarici radiolara qulaq asmaq olarmı?». Onun cavabı belə olmuşdu: «Xarici radiostansiyaları dinləmək məsləhət deyil. Kimsə dinləyirsə, eşitdiklərini başqalarına danışırsa cinayət məsuliyyəti daşıyır». Beləcə, az-çox həqiqəti öyrənmək, ölkənin həyatında baş verən neqativ həllardan xəbərdar olmaq riskli idi.

Amerikanın KİV sistemində televiziyanın yeri və rolü çox böyükdür. Son tədqiqatlara görə dünyada ilk televiziya Amerikada yaranıb. Təkrar da olsa qeyd edək ki, onun yaradıcısı rus mühəndisi Vladimir Zvorikin olub. O, 1921-ci ildə televiziya ilə Vaşinqtondan Filadelfiyaya prezidentin portretini yayımlayıb. 1925-ci ildə isə canlı yayım radio dalğaları vasitəsilə baş tutub. 1931-ci ildə eksperimental televiziya yaradılandan 8 il sonra 1939-cu il aprelin 30-da Nyu-Yorkda Ümumdünya sərgisinin açılışı nümayiş etdirilir. Elə həmin tarixdən də müntəzəm televiziya verilişləri start götürür. Az vaxtda televiziya stansiyalarının sayı artır. 1950-ci ildə

Amerikanın 64 şəhərində 106 televiziya stansiyası fəaliyyət göstərirdi, əhalidə isə 6 milyon televizor vardı. 1951-ci ildə rəngli televiziya programları ekrana çıxır. Televiziyanın sürətlə inkişafi yeni qanunların, kodekslərin yaradılmasını tələb edirdi. 1952-ci ildə milli verilişlər assosiasiyanın televiziya kodeksi qəbul edilir və bura-da reklamın könüllü tənzimlənməsi göstərilir (1984-cü ildə bu qanun ləğv edilib). Amerikada reklama ayrılan xərclər çox böykdür. Dünyada hər il reklamlara 300 milyard dollar sərf edilir ki, onun yarısı Amerikanın payına düşür. Nümunə üçün göstərək ki, 1975-ci ildə televiziya reklamına ayrılan xərclər 5,3 milyard dollar idisə, 2000-ci ildə bu rəqəm artaraq 52,8 milyard dollara çatdı.

XX əsrin 60-cı illəri Amerikada kommersiya televiziyalarının yüksəliş illəri hesab olunur. Bu illərdə fəaliyyət göstərən üç şirkətin («Si-Bi-Es», «En-Bi-Si», «Ey-Bi-Si») verilişləri ölkə ərazisinin 70 faizini əhatə edirdi. Peyk antenalarının və programlarının yayılması televiziyanın inkişafına öz müsbət təsirini göstərdi. 1976-ci ildən başlayaraq şəxsi antenaların kütləvi qurulması başladı. Əgər 1981-ci ildə onların sayı 20 min idisə, 1990-cı ildə 4 milyona çatdı.

Amerikanın Pi-Bi-Es şirkəti ölkədə ilk dəfə olaraq peyk şəbəkəsindən istifadə etmişdir. 1985-ci ildən isə birdəfəlik peykdən istifadəyə keçib. 1995-ci ildə Amerikada 4 milyon ailənin peyk antenaları vardı ki, bu da özlüyündə az deyil. Kabel televiziyası ölkədə sürətlə inkişaf edir. Əsas kabel kanalları aşağıdakılardır: Disco-

veri channels, USA Network, CNN, TBS, TNT, CSPAN, ESPN.

Amerikada televiziya inkişaf etdikcə, kanalların da sayı artırdı. 70-ci illerin əvvəllerində tamaşaçılar 4-5 kanala baxa bilirdisə, indi onların sayı xeyli artıb. Amerikalılar televizora elə öyrəşiblər ki, onsuz özlərini təsəvvür etmirlər. Amerikalıların 1992-ci ildə televiziyyaya münasibətini öyrənmək istəyən «TV hayd» jurnalı bu məqsədlə imummilli ictimai rəy sorğusu keçirmək xahişi ilə tədqiqatçı firmalardan birinə müraciət etmişdir. Telefon vasitəsiilə 1007 nəfər yaşılı amerikalıların rəyini öyrənmişlər. Tədqiqatda səhv etmək gümanı 3,2 faiz ola bilər.

«Əgər sizə 25 min dollar versəydilər, ömrünüzün axırına kimi televizordan imtina edərdinizmi?» sualına amerikalıların yalnız 23 faizi «bəli» demişdir. İştirakçıların 46 faizi bu imtinanın əvəzində 1 million dollar istəmişdir. 25 faiz isə bildirmişdir ki, televizoru heç 1 million dollara da dəyişməz.

Amerikalıların hər dörd ev və ya mənzilindən üçündə (75 faiz) bir – üç, mənzillərin on beş faizində isə daha çox televizor var. Sorğu iştirakçılarının əksəriyyətinin (55 faiz) yataq otağında da televizor qoyulub. Hər dörd evin birindəsə (24 faiz) uşaq otağında da televizor var.

Amerikalıların 15 faizinin fikrincə, televizorun (ya da televizorlardan birinin) yeri mətbəx; 12 faizinin fikrincə isə yemək otağıdır. Respondentlərin 3 faizi qeyd etmişdir ki, onların vanna otağında da televizor var.

Sorğu iştirakçılarından soruşandakı televiziya proqramlarında xoşunuza gəlməyən nədir? 37 faiz «zorəkiliğin hədsiz çox olması» cavabını verdiyi halda, 27 faiz «seksin çoxluğundan» şikayətlənmişdir, 14 faiz «yaradıcılıq kasadlığından», 17 faiz «tez-tez təkrar-dan», 7 faiz isə «reklama xeyli vaxt ayrılmışından» nərazılığını bildirmişdir.

«Televiziya jurnalistlərindən kimə daha çox inanırsınız?» sualına amerikalıların rəğbəti ümummilli televiziya şirkətlərinin xəbərlər proqramlarının üç aparıcısı – Piter Cenniks (Ey-Bi-Si), Tom Brokay (En-Bi-Si) və Den Razer (Si-Bi-Si) arasında təxminən eyni bölünmüştür.

1997-ci ilin məlumatına görə Amerika ailəsinin 99 faizinin ən azı bir televizoru, 51 faizinin ən azı üç televizoru, 92 faizinin videomaqnitofonu, 10 faizinin peyk antenası vardır. Hazırda rəqəmli texnologiyaya daha çox üstünlük verilir.

11 sentyabr terror aktı baş verərkən Amerikanın demək olar bütün kanalları verilişlərini dayandırıb bu hadisəni operativ göstərmişdir.

Agentliklər: **Assosieyted Press** – AP ABŞ-in ən iri informasiya agentliyidir. Əsası 1848-ci ildə qoyulub. Nyu-Yorkda yerləşir. Həmişə informasiya toplamaq və yaymaq sahəsində birincilik uğrunda mübarizə aparır. H. Vəliyev «Dünya informasiya agentlikləri» kitabında göstərir ki, AP agentliyi qəzet naşirlərinin, radio və televiziya stansiyalarının sahiblərinin kooperativ birlüyü kimi fəaliyyət göstərir. 1700 qəzet və 5000 radio və tele-

viziya stansiyası bu informasiya agentliyinin üzvüdür. Dünyanın 121 ölkəsində 8500-ə yaxın abunəçisi vardır. Hər gün ingilis və ispan dillərində 20 milyon sözdən ibarət informasiya yayır. Dünyada həmçinin ən iri fotoxidmətə malikdir və onun Nyu-Yorkda, Londonda şöbələri var.

Yunayted Press İntənəşnl – YUPİ ABŞ-ın ikinci ən böyük informasiya agentliyidir. Özəl müəssisədir. 1907-ci ildə E.U.Skripps tərəfindən yaradılıb. İqamətgahı Vaşinqtonda yerləşir. 1000 Amerika qəzeti, 3600 radio və 550 televiziya stansiyasına, 800 xarici qəzetə, dünyanın 100-dən artıq ölkəsində 300 radiostansiyaya xidmət edir. Baş kompüter mərkəzi Dallasda yerləşir. Informasiyalar peyklər vasitəsi ilə ötürülür.

Böyük Britaniya. İdarəetmə forması – konstitusiyalı monarxiya; **dövlət başçısı** – monarch, idarəedici orqanın ali daşıyıcısı, məhkəmə sisteminin başçısı, ali baş komandan; **ali qanunverici orqan** – iki palatalı parlament; **ali icraedici orqan** – Nazirlər soveti, **dövlət dili** – ingilis; **milli bayram** – kraličanın doğum gününün bayram edilməsi (iyun ayının 2-ci şənbə günü); **əhalisi** – 59,5 mln (2000); **paytaxtı** – London.

İngiltərə mətbuatı qədim ənənələrə malikdir. Burada ilk mətbuatın yaranmasının başlanğıcını əllə yazılıan vərəqələr qoyub. Belə vərəqələrdən biri 16-cı əsrд

çıxan «Nyus» («Yeniliklər») adlı vərəqə idi. Adı çəkilən vərəqədə əsasən İngiltərəyə yan alan ticaret gəmiləri haqqında xəbərlər verilirdi. Dövri mətbuat isə 23 iyun 1588-ci ildə çıxan «İnglis merkuri» («İngilis xəbərləri») qəzetidir. 1640-ci ildə ölkədə inqilab baş verdi və doqquz ildən sonra 1649-cu ildə İngiltərə respublika elan edildi. Bu dövrдə ölkədə bir sıra qəzetlər yarandı. İlk gündəlik qəzet isə 1702-ci ildə çıxan «Deyli kurantı» («Gündəlik saat») oldu.

Böyük Britaniyada ümummilli qəzet olan «Tayms» («Zaman») qəzeti 1785-ci ildən nəşr olunur. Hazırda bu nüfuzlu qəzet ölkənin bütün əyalətlərinə yayılır. Müte-xəssislerin fikrincə 19-cu əsrin sonlarında və 20-ci əsrдə İngiltərədə mətbuat keyfiyyət və kütləviliyinə görə iki yerə bölündü. «Tayms»dan sonra keyfiyyətinə görə seçilən qəzetlərdən «Deyli teleqraf» («Gündəlik teleqraf» - 1855), «Faynenşl tayms» («Maliyyə vaxtı» - 1888), «Independent» («Müstəqillik») qəzetlərini göstərmək olar. Belə qəzetlərin tirajı çox olmasa da, materialların məzmununa, həm də verdiyi informasiyaların sayına görə seçilirdi.

Hər bir ölkədə olduğu kimi, İngiltərədə də geniş oxucu kütləsi tərəfindən rəğbətlə qarşılanan populyar qəzetlər var. Onların tirajı həmişə o birilərindən çox olur. «San» («Günəş» - 1964), «Mirror» («Ayna» - 1903), «Deyli ekspress» («Gündəlik ekspress» - 1900), «Deyli meyl» («Gündəlik poçt» - 1896) qəzetləri məhz populyarlığına görə (bəzilərinin tirajı 5 milyona yaxındır) başqalarından fərqlənir. On il «Deyli mirror»

(«Gündəlik ayna») qəzeti tabloid mətbuatı içərisində leyboristlərin ruporu olub.

XIX əsrin 70 - 90-ci illərində İngiltərənin imperializm mərhələsinə keçməsi başa çatdı. Və İngiltərə müstəmləkəçi bir dövlət kimi formalaşdı. Öləkə inkişaf etdikcə mətbuat da inkişaf edirdi. XIX-cu əsrin axırlarında ölkədə müxtəlif istiqamətli bir sıra qəzetlər işq üzü gördü. Onlardan «Birmingham ivninq meyl» («Birminqem axşam poçtu» - 1870), «Katolik Herald» («Katolik xəbərləri» - 1884), «Liverpul eko» («Liverpul əks sədası» - 1879), «Sandi pipl» («Bazar günüün adamları» - 1881) və s. qəzetləri nümunə göstərmək olar.

İngiltərədə fəhlə sinfinin yüksəlişi XIX-cu əsrin sonlarında daha da sürətləndi və iyirminci əsrin əvvəllərində fəhlə hərəkatı artıq böyük bir qüvvəyə çevrildi. 1916-cı ildə çıxan «Koll» («Çağırış») qəzeti fəhlələrin keşiyində duran, onu müdafiə edən yeganə qəzet idi. Böyük Britaniya Kommunist Partiyası yarananda (1920) «Koll» «Kommunist» adı ilə çıxdı və 1923-cü ildə onu «Uorkers uikli» əvəz etdi. Kommunist Partiyası 1921-ci ildə «Kommunist revyu» («Kommunist icmali») və «Leybor mansli» («Əmək aylığı») jurnallarını nəşr etdi. 1927-ci ildə «Uorkers uikli»nin nəşri dayandırıldı, əvəzinə «Uorkers layf» («Fəhlə həyatı») və «Sandi uoker» qəzetləri çıxdı.

1930-cu il yanvarın 1-də «Deyli uorker» («Gündəlik fəhlə») qəzeti çıxmağa başladı. London zirzəmilərinin birində, elektrik işığı olmayan bir şəraitdə nəşr olunan bu qəzet 1966-cı ilin aprel ayından «Morning star»

(«Dan ulduzu») adlandırıldı. Qəzet hal-hazırda fəaliyyət göstərir və İngiltərə kommunistlərinin ümummilli qəzeti idir.

İkinci dünya müharibəsindən sonra İngiltərənin siyasi və iqtisadi mövqeləri zəiflədi. Bu da onun Amerikadan asılılığını artırırdı. Nəticədə başlanan milli-azadlıq hərəkatı ona gətirib çıxardı ki, İngiltərə müstəmləkələrinə – Hindistan, Seylon, Birma, Fələstin və İordaniyaya istiqlaliyyət verməyə məcbur oldu.

1946-ci ildə U.Çörçillin Amerikanın Fulton Universitetindəki «Sülhün əzələləri» adlı məşhur nitqi «soyuq müharibə»nin başlanğıcını qoydu. Əksər qəzetlər SSRİ və digər sosialist ölkələrinə qarşı kəskin yazılar dərc edir, «soyuq müharibə» əhval-ruhiyyəsini qızışdırırırdı. Hətta, 1958-ci ildə jurnallardan biri öz oxucuları arasında «Qərbin hərbi gücünü necə effektli təşkil edək ki, soyuq müharibəni 10 il ərzində uda bilək» mövzusunda ən yaxşı məqalə üçün müsabiqə keçirmişdi. 1959-cu ildə isə başqa bir jurnalın keçirdiyi müsabiqə nüvə müharibəsi şəraitində əsgərlərin özlərini necə aparmasına həsr olunmuşdu. Sovet İttifaqına və sosialist ölkələrinə qarşı əksər mətbu orqanlar «sovət təhlükəsi» adı altında təbliğatlarını aparırdı.

Hər yerdə olduğu kimi, İngiltərədə də hər bir qəzetiñ öz oxucusu var. Məsələn, tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, «Deyli mirror»u oxumaq üçün 6 dəqiqə vaxt lazımdır. Amerika publisisti T.Metyuz yazır ki, «Mirror» öz səhifələrində kitab, tamaşa, musiqi barədə resenziya çap etmir. Ona görə ki, onun oxucuları kitab oxumur, tamaşaya, konsertə getmirlər. Əksəriyyətinin evində

televizor olduğundan hər gün teleprogram dərc edir və onlar barədə şərh verir. Bu o vaxt idi ki, ölkədə televiziya yenicə yaranmışdı. 1959-cu ildə İngiltərədə nəşr olunan səhər qəzetləri içərisində tirajına görə (4700 min nüsxə) «Deyli mirror» birinci yerdə gedirdi. Təbii ki, bu rəqəm indi dəyişib, oxucuların da dünyagörüşü artıb.

1980-ci il İngiltərə iqtisadiyyatının tənəzzülə uğradığı il kimi də xarakterizə edilir. Bu da təbii olaraq kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinə təsir etməyə bilməzdi. Konsern və böyük inhisarçı birliliklərə daxil olmayan qəzet şirkətləri xeyli azalmışdı. Təkcə 20 il ərzində onun sayı 490-dan azalıb 220-ə çatmışdı.

1980-ci ildə İngiltərədə milli qəzet nəşr edən 7 inhisar vardi: «Tayms nyuspeyperz», «Pirson Lonqmen», «Trafalqar xaus», «Nyus of ze vorld», «Assoşieyted nyuspeyperz», «Mirror nyuspeyperz» və «Teleqraf». Bundan başqa, Flit-strit iki böyük milli qəzet, gündəlik «Qardian» («Keşikçi») və bazar günü çıxan «Observer» («Müşahidəçi») qəzetlərini də nəşr edir. Mühafizəkarların hakimiyyətə gəlməsi qadınların hüquqlarını məhdudlaşdırıldı. Bu da qadınların mübarizəsinə gücləndirdi. 1980-ci ildə Birmenhemdə nəşrə başlayan qadın jurnalı «İnsist» bu mübarizəni müdafiə etmək əvəzinə daha çox başqa mövzulara müraciət edirdi.

XXI əsrin başlanması başqa ölkələrdə olduğu kimi, İngiltərədə də reklama çəkilən xərcləri azaltdı. Bir il ərzində bu rəqəm 300 milyon funt sterlinq oldu. Bu da Amerikadakı 11 sentyabr terror aktı ilə bağlı idi. Qəzet maqnatları reklamdan gələn gəlirin azalması müqabi-

lində işçiləri ixtisara salmağa məcbur oldular. «Triniti Mirror» şirkəti işçilərinin 800 nəfərini ixtisar etdi. Bir il ərzində İngiltərənin reklam şirkətləri 15 faiz işçilərini itirdi.

Ən çox uduzan nüfuzlu qəzet sayılan «Faynenşl tayms» oldu. Reklamdan gələn gəlirin 40 faiz azalması qəzetiñ tirajına təsir etdi. Artıq 2001-ci ilin axırında qəzetiñ tirajı 500 mindən 455 minə endi. «Deyli Teleqraf» və «Qardian» qəzətləri isə özlərini iqtisadi çətinliklərdən qoruya bildi. Hər iki qəzet maliyyə əlavələrinin çapı hesabına «Faynenşl tayms»ın oxucularını cəlb edə bildi.

İngiltərədə Mətbuat Şurası 1953-cü ildə yaradılmışdır. İlk dövrlərdə ona bir o qədər də etimad göstərmirdilər. Yalnız 1991-ci ildə mətbuatla əlaqədar şikayətlərə baxmaq üçün yeni komissiya yaradılalandan sonra Şuranın nüfuzu artdı. Komissiyanın əsas məqsədi cəmiyyəti müdafiə etməkdir. Komissiya 9 nəfər mətbuat, 6 nəfər isə ictimaiyyət nümayəndələrindən ibarətdir.

Ən mühüm qəzet və jurnallar: «Qardian» («Keşikçi» - 1821), «Deyli meyl» («Gündəlik poçt»-1896), «Deyli teleqraf» («Gündəlik teleqraf»-1855), «Deyli ekspress» («Gündəlik ekspress»-1900), «Deyli mirror» («Gündəlik güzgü»-1903), «Morninq star» («Dan ulduzu»-1930), «Observer» («Müşahidəçi»-1791), «Sandi tayms» («Bazar günü»-1822), «Tayms» («Zaman»-1785), «Faynenşl tayms» («Maliyyə zəmanəsi»-1888).

Ən iri qəzet-nəşriyyat inhisarları. «Assoşieyted nyus-peyperz qrupu» lord Rotermirin qrupudur. Qəzet-nəşriyyat konsernidir. Bir sıra qəzətlər nəşr edir. «Nyus İntə-

nəşnlə ən iri qəzet trestlərindən biridir. ABŞ vətəndaşlığını-nı qəbul edən avstraliyalı qəzet maqnatı Rupert Merdoka məxsusdur. «**Tomson ricil nyuspeyperz**» İngiltərənin qəzet-jurnal şirkətidir, kanadalı qəzet maqnatı Tomson qrupuna daxildir. «**Yunayted nyuspeyperz**» qəzet nəşriyyat konsernidir. Maliyyəçi Devid Stivensə məxsusdur.

Radio və televiziya. İngiltərədə ilk radio verilişi 1922-ci ildən başlayır. Lakin Bi-Bi-Si radiosu üzərində ayrıca dayanmaq lazımdır. Bütün dünyada tanınan Bi-Bi-Si 1927-ci ildən fəaliyyətdədir. Onun 30-cu illərdəki fəaliyyəti birdən-birə genişləndi, nüfuzu durmadan artdı. 1932-ci ildə dinləyicilərin sayı 5 milyon idisə, artıq 1938-ci ildə Böyük Britaniya əhalisinin 98 faizi ona qulaq asıldı.

Səkkiz il Bi-Bi-Si-nin baş direktoru olmuş Carlz Karrey rəhbərlik etdiyi radio haqqında demişdir: «Dünyada bizim təşkilat kimi təşkilat yoxdur. Biz müstəqillik və humanist demokratiyaya əməl edirik. Başlıca meyarımız düzlükdür».

Uzun illər bütün programları ingilis dilində gedirdi. Sonralar bir çox ölkələrə onların öz dillərində verilişlər verildi. 1938-ci ildə Bi-Bi-Si ərəb və Latin Amerikası ölkələrinə veriliş yayımına başladı. 1940-ci ildə Bi-Bi-Si Avropanın on beş ölkəsinə həftədə 165 saat veriliş verirdi.

Tam müstəqil olan Bi-Bi-Si-nin fəaliyyəti üçün hökumət məsuliyyət daşıyır. Britaniya Radio Verilişləri Korporasiyasının başçısı Müdirlər Şurasının sədridir və baş nazirin tövsiyəsi əsasında kral fərmanı ilə təyin edilir. Bu şuraya ölkənin tanınmış şəxsləri daxildir.

Azərbaycan dinləyiciləri Bi-Bi-Si-nin səsini öz doğma dilində 1994-cü il noyabrın 30-dan eşitməyə başladı. Radionun azərbaycanca verilişləri operativliyi və yüksək peşəkarlığı ilə seçilir. Telejurnalıst Qulu Məhərrəmovun fikrincə müəyyən dil, tələffüz və informasiya qüsurlarına baxmayaraq, Londondan Azərbaycan dilində səslənən verilişlərini, sözün əsl mənasında, Bi-Bi-Si-nin «radiojurnalistika məktəbi» adlandırmaq olar.

Bi-Bi-Si-nin Azərbaycan dilində verilişləri olduqca aktualdır. Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğu, demokratianın təntənəsi uğrunda mübarizə, əhalinin şüurluluğu və seçki problemi, siyasi partiyaların fəaliyyəti, söz və mətbuat azadlığı, iqtidar-müxalifət münasibətləri, iqtisadi islahatlar daim diqqət mərkəzində olan mövzulardandır.

Bi-Bi-Si-də gedən müsahibələr və reportajların xüsusi yeri var. Müxtəlif sənət adamlarından, siyasetçilərdən alınan müsahibələr həmişə aktuallığı ilə seçilir.

Bi-Bi-Si özü bir neçə radio stansiyalar yaradıb. Onlardan «Redio-1», «Redio-2», «Redio-3» və «Redio-4»-ü göstərmək olar. Bu radiolar yaş baxımından iki nəslə hesablanıb. Birincisi, yeniyetmələrin pop musiqi zövqünə uyğun əsərlər verir, o biriləri isə yaşılı nəslin bağlı qaldığı pop üslubunu efirdə saxlayır. Hazırda Bi-Bi-Si dünya ilə 40 dildə, həftədə 740 saat danışır.

Birləşmiş Krallığın **teleyayım** tarixi Bi-Bi-Si televiziyasının tarixi ilə bir vaxtda başlayır. Bu tarix 1936-ci il noyabrın 2-dən hesablanır.

1937-ci ildə IV Qeorgin və 1953-cü ildə II Yelizavetanın taxta çıxmasının televiziya ilə yayılması ölkədə televiziyyaya olan marağın xeyli artırdı. Bu da Bi-Bi-Si qarşısında islahat aparmaq problemini qoydu. 1964-cü ildə Bi-Bi-Si-2 telekanalı yayımıma başladı və artıq 1966-ci ildə Britaniyada ilk rəngli kanala çevrildi. Ay-Ti-Vi (kommersiya televiziyası) isə 3 ildən sonra rəngli verilişlərə keçdi.

Ölkədə televiziya sürətlə inkişaf edir, kabel televiziyasının yaranması (1970) peyk vasitəsi ilə tutulan kanalların sayının artmasına xidmət edir. Kanalların sayı artdıqca tamaşaçıların da sayı günü-gündən çoxalır.

Mətbuat aləmində olduğu kimi, 2001-ci ildə televiziyada da reklam məsələsi problemə çevrilmişdi. Reklamın azalması ən çox kommersiya televiziyasına təsir edirdi. Bir ildə dördüncü kanalda reklam 3,9 faiz, beşinci kanalda isə 6,2 faiz azalmışdı. Ay-Ti-Vi-də isə bu rəqəm 10 faizə bərabər idi.

Reklam bazarındaki böhran narahatlılıq doğurmaya bilməzdi. «Qranada»nın sədri Çarlz Alen sabiq baş nazir Toni Bleyrə bu narahatlıq barədə xəbərdarlıq etdi. O, deyirdi ki, belə getsə Britaniya telesirkətləri xarici maqnatların əlinə keçəcək.

Bi-Bi-Si-nin xəbərləri əsasən doğru və düzgün informasiyaya söykənir. Elə buna görə də dünyanın hər yerində dinləyicilərin sayı durmadan artır.

Agentliklər. Röyter – Əsası 1851-ci ildə qoyulmuşdur. Paul Julius Röyterin adını daşıyır. Londonda yerləşir. Agentlik Böyük Britaniyada və dünyanın 200-ə yaxın ölkə-

sində 10 mindən çox qəzet, informasiya agentliklərini, televiziya və radio stansiyalarını, səfirlilikləri xarici informasiya ilə təmin edir.

Press-Assoşieyşn – PA. Əsası 1868-ci ildə qoyulmuşdur. Londonda yerləşir. Daxili informasiya toplayıb və yaymaqla ixtisaslaşdır.

Eksçeync Teleqraf – Ekstel. Əsası 1872-ci ildə qoyulmuşdur. Londonda yerləşir. Əsasən iqtisadi, maliyyə və statistika xarakterli xəbərlər yayır.

Fransa. İdarəetmə orqanı – respublika; dövlət başçısı – prezident; ali qanunverici orqan – ikiyalatalı parlament (*Milli Məclis və Senat*); ali icraçı orqan – hökumət; dövlət dili – fransız; milli bayram – *Bastiliyanın alınması* – iyun (1789); əhalisi – 59,3 mln; paytaxtı – Paris.

Fransada mətbuatın üç əsrənən çox tarixi var. 1631-ci ildə nəşr olunan həftəlik «Qazett» az vaxtda oxucuların diqqətini cəlb etdi. Aradan təxminən əsr yarım keçəndən sonra 1777-ci ildə ölkədə ilk gündəlik «Journal de Pari» adında qəzet çıxmağa başladı. Büyük Fransız inqilabı (1789-1799) dövründə siyasi və inqilabi-demokratik mətbuat yarandı. İngilab ərəfəsində 27 qəzet çıxırdısa, artıq 1790-ci ildə 350 qəzet nəşr olunurdu. 1789-cu il inqilabı «İnsanın və vətəndaşların hüquqları haqqında bəyannamə» qəbul etdi. On yeddi maddədən

ibarət olan bəyannamə təkcə Fransa vətəndaşlarına şamil edilmirdi, bütün bəşəriyyətə aid idi. Bəyannamədə qeyd olunan «insanlar azad və bərabər hüquqlarla doğulur və yaşayırlar» şüarı az bir vaxtda bütün dünyaya yayıldı.

İlk dəfə proletariatın müstəqil siyasi qüvvə kimi çıxış etdiyi 1848-ci ildə burjua inqilabının (fevral-may) hazırlanmasında mətbuat böyük rol oynadı. Fransa ümumiyyətlə inqilablar ölkəsidir. 1871-ci il martın 18-də dünyada birinci proletar inqilabı günü oldu. Parisdə ilk dəfə olaraq burjua hakimiyyəti devrildi. Paris kommunası yeni tipli dövlət idi. Cəmi 72 gün yaşayan Paris kommunası 90-a yaxın mətbuat orqanı nəşr edə bildi. Lakin bunların əksəriyyətinin bir neçə nömrəsi çıxmışdı. Yalnız 7 qəzet axıra kimi fəaliyyət göstərmişdir. Kommuna vaxtı çıxan qəzetlərdən «Kri dyu pepl», «Ami dyu pepl», «Tribun dyu pepl» qəzetlərini göstərmək olar. Adı çəkilən qəzetlər kommunanı müdafiə edirdi.

İnqilab vaxtı kommunarların rəsmi orqanı yox idi. Yalnız «Jurnal offisel» qəzeti əvvəl Milli Qvardiya Mərkəzi Komitəsinin, sonra isə kommunanın rəsmi orqanına çevrilir. Martin 19-dan mayın 24-dək qəzeti 67 nömrəsi çıxb. Qəzeti az (3500 nüsxə) satılması kommunarları narahat edirdi. Onlar çalışırdılar ki, qəzeti populyarlaşdırınsınlar. İlk növbədə «Jurnal offisel»in qiymətinə əl gəzdirdilər. Belə ki, qəzeti qiymətini 15 santimdən 5 santimə endirdilər. Bu da qəzeti çox satılmasına şərait yaratdı. Yalnız bundan sonra sadə xalq

kommunanın dekret və rəsmi sənədləri ilə tanış ola bil-dilər. «Jurnal offisel»in müxtəlif vaxtlarda redaktoru Berbere, Lebo, Lonqe və Vezinye olmuşlar.

Fransada kütləvi informasiya vasitələrinə aid ilk qanun 1881-ci ildə qəbul olunmuşdur. Bu qanun fikir azadlığının ilk kodeksi idi. Və onun əsas ruhu sonralar da KİV-lə bağlı verilən bütün qanunularda öz əksini tapıb.

1870-1914-cü illər Fransa kapitalist mətbuatının inkişafı ilə yadda qalıb. Bu dövrdə mətbuat həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətcə yaxşılaşmağa doğru nəqliyyətlər əldə etdi. Təkcə bu faktı göstərmək kifayətdir ki, 1870-1880-ci illər ərzində dövri nəşrlərin sayı 900-dən 2500-ə qədər artdı.

1904-cü il aprelin 18-də «Humanite» («Bəşəriyyət») qəzeti nəşrə başladı. Qəzetenin yaradıcısı Jan Jores idi (Jores Fransa sosialist hərəkatının tanınmış nümayəndələrindən idi). Qəzet 1911-ci ilə kimi Joresin pulu ilə nəşr edilirdi. Sonralar Sosialist Partiyası qəzetenin xərcini öz üzərinə götürür. «Humanite» Fransa Kommunist Partiyası yaranandan (29 dekabr 1920) sonra rəsmi olaraq partiyanın orqanına çevrilir. «Humanite»nin sadə adamlar arasında nüfuzu çox böyük idi. Redaksiyaya daxil olan onlarca oxucu məktubları da bunu təsdiqləyir. Fəhlələrdən biri redaksiyaya göndərdiyi məktubunda yazır: «Humanite»yə abunə yazılanda böyük qurban vermiş oluram. Belə ki, bir ilin 6 ayını işsiz qalmışam. Ailəm 5 nəfərdən ibarətdir: mən, arvadım və 3 oğlum. Ayda 14 frank alıram. Günə 50 sant düşür. Bununla

mən heç vaxt «Humanite»dən ayrılmamışam. Ona görə ki, o mənim çox xoşuma gəlir. Mən bu qəzeti alacağam. Bu mənim kasıb büdcəm üçün böyük xərc olsa da xoşdur».

Faşist işgali dövründə «Humanite» qadağan edilir. Onun ilk gizli nömrəsi 1939-cu il oktyabr ayının 26-da çıxır. 5 il ərzində qəzetenin 317 nömrəsi gizli olaraq nəşr edilib, tirajı da 120-200 min nüsxə olmaqla. Qəzetenin axırıncı gizli nömrəsi 1944-cü il avqustun 18-də çıxıb. 1944-cü il avqustun 21-də Paris faşistlərdən azad olunduqdan bir gün sonra, avqustun 22-də «Humanite» açıq çıxdı. Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, müharibə illərində faşistlər qəzetenin 12 redaktorunu güllələyib. Sonrakı illərdə də qəzet kəskin çıkışlarına görə ya cərimə olunub, ya da məhkəməyə verilib. Beş il ərzində (1955-1960) 231 dəfə məhkəməyə verilən «Humanite» 160 min frank cərimə olunub.

Keçən əsrin 60-cı illərində qəzetlərin satışı və abunəsi göstərir ki, mətbuata olan münasibət heç də pis deyildi. Aşağıdakı cədvəldə nəticələrə diqqət yetirək:

Qəzetlərin adı	Tiraj	Abunəçilərin sayı	Nüsxələrin orta hesabla satışı
«Fiqaro»	525. 000	97. 000	398. 000
«Krua»	125. 000	89. 000	110. 000
«Parizen libere»	858. 000	33. 300	743. 000
«Mond»	350. 000	45. 100	300. 000
«Humanite»	170. 000	22. 000	148. 000
«Frans syar»	1. 350. 000	8. 000	995. 000

Bəs görəsən gənclər hansı mətbü orqanını oxuyur? Tələbə gənclər arasında aparılan sorğunun nəticələri – belədir: gündəlik qəzetlərdən – «Mond» - 45,29%; «Fiqaro» - 25,04%; «Komba» - 10,12%; «Oror» - 5,45%; «Frans-suar» - 3,32%; «Krua» - 1,65% və s., həftəlik nəşrlərdən «Ekspress» – 30,97%; «Kanar anşene» - 19,14%; «Minyut» - 17,65%; «Nuvel observater» - 11,85%.

Göründüyü kimi, gündəlik qəzetlərdən «Mond», həftəlikdən isə «Ekspress»in nüfuzu daha çoxdur. Bu da ictimai rəyə böyük təsir göstərir.

70-ci illər Fransa jurnalistikası tarixində yadda qalan illər hesab olunur. Bu illərdə ilk dəfə əyalət qəzetləri ölkənin ən populyar qəzetləri sırasına daxil olmuşdu. 1976-ci ildə «Uest Frans» («Qərbi Fransa») qəzeti 708 min tirajla birinci yerə çıxmışdı. 1980-ci ildə ölkənin 10 populyar qəzetlərindən 6-sı əyalət qəzeti idi.

Fransa kommunistlərinin orqanı «Humanite» qəzeti özünün 18 noyabr 1987-ci il tarixli nömrəsində o vaxtkı sovet iqtisadiyyatının «ən yaxşı biliçisi» sayılan, milliyətcə erməni Abel Aqanbekyanın çıkışını dərc etməklə iki xalq arasında düşmənciliyi qızışdırıcı. O, Parisdə daşnak elitasi qarşısında demişdi: «Mən istərdim ki, (respublikanın şimal-şərqində yerləşən) Qarabağ Ermənistana birləşdirilsin. Mən iqtisadçı kimi belə hesab edirəm ki, o Azərbaycana nisbətən Ermənistana daha çox bağlıdır. Mən bu istiqamətdə bir təklif irəli sürmüşəm. Ümidvaram ki, yenidənqurma, demokratiya şəraitində həmin problem öz həllini tapacaqdır».

Yenidənqurmadan, demokratiyadan və aşkarlıqdan dəm vuran A.Aqanbekyan sərhədlərin dəyişilməsinə can atırdı. Onun bu çıkışından sonra Ermənistanla Azərbaycan arasında gərginlik artdı, müharibə başladı. Nəticədə ermənilər havadarlarının köməyi ilə Azərbaycan ərazisinin 20 faizini işgal etdilər. Bir milliyondan artıq azərbaycanlı ata-baba torpaqlarından qovuldu. Onların talelərinə acı qaçqınlıq yazıldı.

Dağlıq Qarabağ mövzusu «Humanite» ilə yanaşı Parisin «Liberasiyon», «Figaro», «Mond» habelə, orada çıxan mühacirət yönümlü «Russkaya misl» qəzetində də bir tərəfli işıqlandırılırdı. A.Vzqlyad və A.Levitini – Krasnov adlı müxbirlər «Russkaya misl» qəzetiinin 7 nömrəsində (1988, № 3740-3746) respublikamıza qarşı iftiralar uydurmuş, xalqımızı «zülmkar», «qatıl» adlandırmışlar. Bu iftiralara Fransada yaşayan ziyalılarımızdan Temuçin bəy Hacıbəyli (Üzeyir bəyin qardaşı) və Ümmülbanu (Azərbaycan neft miliyoncuları Şəmsi Əsədullayevin və Musa Nağıyevin nəvəsi) Dağlıq Qarabağ hadisələrinə biganə qalmamış, həyasız ermənilərin tələblərinə cavab vermişlər. Ümmülbanu «Panorama» jurnalına (1988, noyabr) müsahibə vermiş, tarixi saxtalaşdırılanlara qarşı çıxmış, əsl həqiqəti demiş, xalqımızın müdafiəsinə qalxmışdır.

Sadə fransızlar əsl həqiqətdən xəbərsiz idilər. Orada yaşayan ermənilər yalan, uydurma faktlarla fransız xalqının beynini zəhərləyirdilər. Buna baxmayaraq, fransızlar arasında Azərbaycana rəğbəti olanlar da az

deyildi. Jurnalist Mari Broksüp Fransanın «Şərq və Qərb» jurnalında (1990, fevral, № 74) «Azərbaycan: üşyandan sonrakı günlər» adlı məqaləsini 20 Yanvar qırğınından az sonra yazmışdır. Həmin məqalədə deyilir: «Dağlıq Qarabağ problemi bütün dünyada məşhurdur. Danılmaz tarixi faktdır ki, əhalinin çox hissəsinin erməni olduğuna baxmayaraq, neçə yuzilliklərdən bəri Qarabağ azəri mədəniyyətinin öncül mərkəzlərindən biridir və hər bir azərbaycanlı, istər kişi olsun, istərsə də qadın, beş barmağının sayı kimi bilir ki, bu torpaq (Qarabağ) böyük Azərbaycanın vuran ürəyidir. Amma azərbaycanlıların səsini az qala heç kim eşitmək istəmir; onlar haqlıdlarımı və ya haqsızdırlarımı, belə hallarda Moskva həmişə ermənilərin tərəfində durur... Düz iki ildir ki, Moskva Azərbaycanın milli oyanışı və müstəqilliyi uğrunda ümid və arzularını məhv etmək üçün Qarabağ faktından ustalıqla istifadə edir və bütün sovet müsəlmanlarında belə bir inam daha da qüvvətlənir ki, SSRİ-nin paytaxtı Azərbaycana qarşı «səlib müharibəsi» aparır...

Bu gün erməni respublikasında azərilərdən heç bir əsər-əlamət qalmayıb. Rəsmi məlumatə görə, Ermənistandan qovulanların sayı 165 mindir, həqiqi rəqəm isə 220 minə yaxınlaşır. Amma sovet quruluşu dövründə birinci dəfə deyil ki, azərbaycanlılar belə didərgin olurlar: ikinci dünya müharibəsindən sonra 100 min azəri Ermənistandan qovuldu. Sumqayıtdan, Bakıdan çıxıb gedən ermənilərin əksinə olaraq, yeni azəri qaçqınları Azərbaycana boş əllərlə və urvatsız şəkildə gəlib çıxdı-

lar. Gedən ermənilər, hamının gözü önünde, öz mənzil-lərini arxayıncasına istədikləri qiymətə satdilar...».

Baxmayaraq ki, Fransa dünyada tarazlaşdırılmış siyaset aparır, 2001-ci ildə ölkə senatı uydurma «erməni genosidi»ni tanıdı. Bu da Türkiyə ilə münasibətlərin korlanmasına gətirib çıxardı.

2001-ci ilin 11 sentyabr terror aktı Fransa mediasına da mənfi təsir göstərdi. Ölkənin milli mətbuatı həmin ildə iqtisadi çətinliklə üzləşdi. Sekodin institutunun məlumatına görə, 2001-ci ilin altı ayı ərzində qəzetlərə verilən reklamların azalması «Figarо» kimi populyar bir qəzeti çıxılmaz vəziyyətə saldı. Kommunistlərin «Humanite» qəzeti də əziyyət çəkənlərdən oldu. Hər iki qəzeti əməkdaşları arasında ixtisar aparıldı. «Krua» və «Telerama» qəzetlərinin sıfarişi ilə fransızlar arasında KİV-ə olan münasibəti öyrənmək üçün sorğu keçirildi. Məlum oldu ki, bir il ərzində (dekabr 2000-dekabr 2001) hər iki qəzeti oxucularının 66 faizi başqa qəzetləri oxumağa üstünlük verir. Başqa bir sorğu əhalinin jurnalistlərə olan münasibətini öyrənib. Respondentlərin 55 faizi jurnalistlərin hakimiyyətdən, 54 faizi isə puldan aslı olduqlarını qeyd ediblər. Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər. Qəzet bazarındaki iqtisadi böhran vaxtı redaksiya əməkdaşları çalışırdı ki, yeni forma və metodlardan, texnikanın yeniliklərindən istifadə etməklə qəzetləri düşdükləri ağır vəziyyətdən çıxarsınlar. Məsələn, «Mond» qəzetinin 1995-ci il 9 yanvar nömrəsində bu yeniləşmə açıq-aşkar hiss olundu. Qəzet əvvəlki illərdən seçilirdi. Oxucuları ələ almaq üçün «Mond» ana-

litik informasiyalara geniş yer verdi və onları 7 bölməyə ayırdı («Beynəlxalq», «Fransa», «Cəmiyyət», «Müəssisə», «Bu gün», «Üfüqlər», «Mədəniyyət»). Rəhbərlik həm də qəzeti Parisdə satışını da bir saat qabağa çəkdi. Bütün bunlar «Mond» oxucularının diqqətini cəlb etdi.

Hazırda Fransada 15 mindən çox dövri mətbuat fəaliyyət göstərir.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Jurnal dü dimans» («Bazar günü qəzeti» - 1945), «Liberasyon» («Azadlıq» - 1973), «Mond» («Dünya» - 1944), «Fiqaro» (1826), «Eko» («Əks-səda» - 1908), «Humanite» («Bəşəriyyət» - 1904), «Ekspres» (1953), «Pari Matç» («Paris matçı» - 1949).

Ən iri qəzet-nəşriyyat inhisarları. Ersanın qrupu ən iri qəzet-nəşriyyat qrupudur. Əsası 1950-ci ildə Rober Ersan tərəfindən qoyulub. Bir çox qəzetlər Ersana məxsusdur. Məsələn, təkcə Parisdə çıxan «Fiqaro», «Frans-suár», «Parizeyn libere» qəzetlərini göstərmək kifayətdir. Ersan həmçinin 6 nəşriyyat şirkətinin sahibidir. Həmin şirkətlər paytaxtda və əyalətlərdə xeyli qəzet və jurnal buraxır.

Radio və televiziya: Fransa dövləti uzun müddət radio və televiziyanı öz monopoliyasında saxlayıb. Bu da yalnız kommertsiya radio və televiziyanın yaranmasını ləngitmişdir. Lakin buna baxmayaraq radio və televiziya inkişafdan qalmadı. Radioyayım maliyyə şirkəti (SOFIRAD) 1942-ci ildə yaradılıb. Bu şirkət «Monte-Carlo» və «Sud-Radio» radiostansiyalarına nəzarət

edir. Radioyayım maliyyə şirkəti həmçinin Avropa-1 radiostansiyasının kapitalının üçdə birinə malik olmaqla onun işinə nəzarət edir. Özəl radiolara reklam yerləşdirməyə yalnız 1984-cü ildən icazə verilir.

Fransada **televiziyanın** ilk sınaq verilişi 14 aprel 1931-ci ildə baş tutdu. 1935-ci ilin aprelində isə Eyfel qülləsində qurulmuş antena vasitəsilə daimi verilişlərə başladı, elə həmin tarix də TV-nin yarandığı gün hesab olunur.

İkinci dünya müharibəsi illərində Fransa televiziya verilişlərini dayandırmalı olur. Fransada radio və televiziya yayımları sahəsində əsas qanunlar müharibədən sonrakı illərə təsadüf edir. Əvvəllər yaradılmış milli radio yayım xidməti yenidən qurularaq Fransa radio və televiziya yayımına (RTF) çevrilmişdir. 1964-cü ildə isə onun statusu dəyişdirilərək Fransa Radio və Televiziya Yayımlar İdarəsi (ORTF) adlandırıldı. ORTF-in təmsilçiləri siyasi və ictimai xadimlərdən ibarətdir. 1968-ci ildə ORTF-yə icazə verildi ki, büdcəsinin 25 faizini reklamin hesabına ödəsin. Əvvəl onun nizamnaməsində belə bir razılıq yox idi.

Fransada II program 1964-cü ildə, III program 1972-ci ildə, IV program isə 1972-ci ildə fəaliyyətə başlayıb. Rəngli televiziya isə 1967-ci ildə efirə çıxıb. Vaxtı-lə Fransada dövlətə məxsus 5 kanal mövcud idi. İndi dövlət kanallarının sayı 2-dir: «Anten-2» və «Fransa-3», Fransanın TF-1 dövlət televiziya şirkəti 30 sentyabr 1986-cı il tarixli qanunla özəlləşdirilmişdi. Ölkə əhalisi-

nin 43,1 faizi TF-1, 32,3 faizi «Anten-2», 10,6 faizi isə «Frans-3» kanallarına baxır.

Hazırda Fransada radio və televiziya programlarının istehsalı üzrə 5 milli şirkət fəaliyyət göstərir:

1. radio programlarının yaradılması və yayılmasına ilə məşğul olan milli şirkət («Radio-France»);
2. teleprogramların istehsalı ilə məşğul olan milli şirkət (Antenner);
3. teleprogramların istehsalı ilə məşğul olan digər milli şirkət (FR-3);
4. dəniziarxası departamentlər və ərazilər üçün nəzərdə tutulan televiziya və radio programlarının istehsalı ilə məşğul olan milli şirkət (RFO);
5. xariçdə yaşayan vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulan programların istehsalı ilə məşğul olan milli şirkət (RF-1).

Göstərilən şirkətlərin bütün kapitalı dövlətə məxsusdur. Şirkətlərin prezidentləri audiovizual informasiya vasitələri Ali Şurası tərəfindən təyin olunur.

Fransada kabel və peyk televiziyaları da inkişaf edib. 1988 və 1990-cı illərdə buraxılmış TDF1 və TDF2 birbaşa teleyayım peykləri televiziya verilişlerinin fərdi parabolik antena və dekoderlər vasitəsi ilə bir başa qəbul olunmasını təmin edir. Fransada audiovizual informasiya vasitələrinin fəaliyyətinə xüsusi nəzarət edilir. Bu bizim başa düşdürümüz senzura deyil. Sadəcə olaraq qanunların pozulmasına görə ciddi cəzalar tətbiq

edilir. Qanunu pozanlar 6 mindən 500 min franka qədər cərimə olunurlar.

Agentlik. «Frans Press» Agentliyi – AFP dünyasının ən iri informasiya agentliklərindən biridir. Əsası 1835-ci ildə Havas tərəfindən qoyulmuş və onun şərəfi-nə Havas agentliyi adlanmışdır. 1944-cü ildən «Frans-Press» agentliyi adlanır. Kommersiya tipli müəssisədir. Gün ərzində 600 minə yaxın sözdən ibarət 7 dildə – fransız, ingilis, ispan, alman, portuqal, ərəb və rus dil-lərində informasiya verir.

«Frans-Press» agentliyinin dünyyanın 5 qitəsində işləyən 2000 əməkdaşı, o cümlədən 1200 nəfər jurnalist, 2000 nəfər fotoqraf və ştatdankənar müxbiri var.

Hindistan. İdarəetmə forması – federativ dövlət quruluşu ilə respublika; **dövlət başçısı** – prezident; **ali qanunverici orqan** – ikiyalatalı parlament; **ali icraçı orqan** – Nazirlər soveti; **dövlət dilləri** – hindi, daha 18 dil rəsmi sayılır; **milli bayram** – Respublika günü – 26 yanvar (1930); **əhalisi** – 1,02 mld; **paytaxtı** – Dehli.

Hindistan XIX-XX əsrin I yarısına kimi Böyük Britaniyanın müstəmləkəsi olub. Elə bu da Hindistanda ilk qəzetlərin ingils dilində çıxmasına şərait yaradıb. İlk qəzet isə 1780-ci il yanvarın 29-da çıxan «Benqal qazet-

ta»dır. Sonralar «Bombey herald» (1790), «Bombey kuryer» (1790) qəzetləri də nəşrə başladı. Hər üç qəzet ingilis dilində çıxırdı. İngilislər adı çəkilən qəzetlər vəsi-təsilə öz təbliğatını aparırıldı. Hind dillərindən olan Bengal dilində ilk qəzet «Samaçar Durban» 1818-ci ildə, qudjerat dilində isə «Bombey samaçar» 1822-ci ildə çı-xıb.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Hindistanda mətbuat inkişaf etməyə başladı. Ölkənin bir sıra böyük şəhərlərində qəzet və jurnallar yaranır.

XIX əsrin sonlarında milli azadlıq hərəkatı geniş vüsət aldı. Əsrin sonlarına yaxın yaranmış milli burjuaziyanın siyasi təşkilatları 1885-ci ildə Hindistan Milli Konqresində (HMK) birləşdilər. Bu da Hindistanda ingilis hökmranlığına qarşı kütləvi azadlıq mübarizəsinin güclənməsinə təkan verdi.

Fəhlələri bu mübarizəyə hazırlamaq üçün fəhlə mətbuatına böyük ehtiyac vardı. Bu ehtiyacı Bombey fəhləsi Lokxandey öz öhdəsinə götürdü. O, 1891-ci ildə «Dina bandxi» («Dost») adlı ilk fəhlə qəzetini nəşr edir. Onun redaktorluğu ilə çıxan qəzet 5 il fəaliyyət göstərdikdən sonra 1896-ci ildə bağlanmışdır. 1905-1908-ci illərdə milli azadlıq hərəkatı yeni vüsət aldı. İngilislər və ziyyətin çətinliyini dərk edərək 1906-ci ildə Müsəlman Cəmiyyəti yaratdilar. Məqsəd milli azadlıq hərəkatını dini-icma əlamətlərinə görə parçalamaq idi. 1918-ci ildə Hindistanda müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizə yüksəliş mərhələsinə qədəm qoydu. 1918 -1922-ci illərdə fəhlə sinfi də fəallaşdı. Milli Konqresin fəal üzvü Maxatma

Qandi yaranmış şəraitdən istifadə edərək 1919-cu ildə həftəlik «Yanq İndia», az sonra isə «Xaridjan» adlı qəzetlər nəşr etdi. Bu qəzetlərlə yanaşı, digər qəzetlər də – «Neşnel herald» və «Fri press djornal» da işiq üzü görür.

Qeyd edək ki, Amerika kommunistləri Hindistan kommunistləri ilə əlaqə saxlayır, onlara «Tayms», «Nyu-York herald» adlı qəzetlərlə yanaşı marksist ədəbiyyat da göndərirdilər.

Hindistanda gündəlik mətbuat yaratmaq günün ən vacib məsələsi idi. Gənc communist, Hindistanda ilk marksist qrupun təşklatçısı Şripat Amrit Danqe mətbuatın gücünə bələd olduğundan bu işi öz öhdəsinə götürür. O, 5 avqust 1922-ci ildə «Sosialist» adlı həftəlik jurnal nəşr edir. Jurnal ingilis dilində çıxırdı. 8 səhifəlik bu jurnal Hindistanda ilk communist jurnalı idi. Jurnalın müəyyən programı olmasa da, sosializmi təbliğ edirdi. Hətta jurnal «Kommunist Partiyasının manifesti»ni çap etmişdi.

1922-ci il sentyabrın 9-dan «Sosialist»in əvvəlki səhifələrinin sayı qalmaqla, formatı böyüür. Fəhlə hərəkatına öz səhifələrində geniş yer verdiyindən, nüfuzu getdikcə artırdı. Redaksiyaya daxil olan məktublarda oxucular onları maraqlandıran suallara cavab axtarırdılar. Məsələn, «Böyük dahilərin tarixdə rolü nədən ibarətdir?», «Fəhlə sinfinin mənafeyini nə təyin edir?» və s.

Qadın azadlığı məsələsinə də diqqət yetirən jurnal cəmi 6 ay yaşadı və axırıncı 26-ci nömrəsi 27 yanvar 1923-cü ildə çıxmışdır. Bu da onunla əlaqədar idi ki, re-

daksiya həmin adda aylıq jurnal buraxmağı nəzərdə tuturdu. Aylıq «Sosialist»in ilk nömrəsi 1923-cü ilin fevral ayında oxuculara təqdim olundu. Bu jurnalın Hindistan kommunist mətbuatı tarixində öz yeri, öz mövqeyi vardı.

Kəlküttədə benqal dilində çıxan həftəlik «Canavani» («Xalqın səsi» - 1923) jurnalı bir il fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, Hindistan mətbuatı tarixində az rol oynamayıb. Jurnalın redaktoru Müzəffər Əhməd idi. Hindistanın şimal qərbində isə urdu dilində Qulam Hüseynin redaktorluğu ilə «İngilab» adlı başqa bir jurnal çıxırı.

1929-1933-cü illərdə kapitalizm dünyasını bürüdü iqtisadi tənəzzül Hindistandan da yan keçmədi. İngilislər bütün çətinlikləri xalqın üzərinə qoydu. Fəhlələrin vəziyəti ketdikcə ağırlaşdı. 1929-cu ildə Mirut şəhərində fəhlə və kəndli hərəkatının 32 nəfər xadimi üzərində məhkəmə prosesi təşkil olundu. Onları ingilis hökmranlığını zorakılıqla devirməkdə təqsirləndirirdilər. «Krantı»nin redaktoru Danqe, «Çanavani»nin redaktoru Müzəffər Əhməd, «Spark»ın redaktoru Desay həbs edilir. Bu hökmə cavab olaraq ölkəni etiraz hərəkatı bürüyür.

1928-ci ildə lord Saymonun başçılığı ilə yeni konstitusiya layihəsi hazırlanı. Qeyd edək ki, layihəni hazırlayan komissiyanın tərkibində bir nəfər də olsa hindli yox idi. Ölkə konstitusiyasının müstəmləkəçilər tərəfindən hazırlanması böyük etiraza səbəb oldu. Bu da ölkədə milli azadlıq hərəkatının yeni dalgasının başlanması-

na gətirib çıxardı. Milli Konqresin çağırışı ilə «Saymon, Hindistandan rədd ol!» şuari altında mitinq və nümayışlər keçirildi. Hindistanda fəaliyyət göstərən bütün siyasi təşkilatlar Saymon komissiyasını baykot etdilər. 1930-cu ildə HMK-nin qərararı ilə yeni vətəndaş itaətsizliyi kampaniyasının keçirilməsinə başlandı. Nəticədə yanvarın 26-sı «Hindistanın istiqlaliyyət günü» elan olundu.

30-cu illərin ortalarında Hindistanın siyasi həyatında demokratik qüvvələrin birləşməsi üçün yaxşı şərait yaranır. Hindistan Milli Konqres Partiyasında sol qrup yaranır. Onun liderlərindən biri Cəvahirləl Nehru (1889-1964) idi.

İkinci dünya müharibəsinin sonlarında Hindistanda milli-azadlıq hərəkatı genişləndi. Britaniya vəziyyətin çətinliyini nəzərə alaraq Hindistana dominion hüququ verməyə məcbur oldu. 1947-ci ilin avqustunda Cəvahirləl Nehru başda olmaqla Müvəqqəti hökümət təşkil olundu. Bu hələ Hindistanın tam azad olması deyildi. Həmin ilin avqustunda Hindistan ərazisində iki dövlət – Hindistan və Pakistan dövlətləri yarandı. Komunistlərin qəzeti olan «Piplz eyc» qəzeti belə bir bölgünün əleyhinə çıxdı. Qəzətin 22 iyun 1947-ci il tarixli nömrəsində ölkənin Hindistan və Pakistana parçalanmasını tənqid edən kəskin məqalə dərc edildi. Bu çıxışdan sonra başqa qəzetlər də analoji məqalələr dərc etdi.

Bölgü dini əlamətlərə görə aparılmışdı. Birində hindlilər, o birində isə müsəlmanlar çoxluq təşkil edirdi. Kəşmir knyazlığına sahiblik üstə 1948-ci ildə birinci

Hindistan – Pakistan müharibəsi baş verdi. BMT işə qarışandan sonra barışq əldə olundu.

1950-ci ildə Hindistan respublika elan olundu. Yalnız bundan sonra «Hehru xəttinin» (bloklara qoşulmamaq, sülh və əməkdaşlığın müdafiəsi, milli iqtisadiyyatın planlı inkişafı) həyata keçirilməsi sayəsində ölkədə nisbətən sakit demokratik inkişafı təmin edən şərait yarandı. İndiyədək Hindistanda bir dəfə də olsun dövlət çevrilişi, hərbi rejimlərin hakimiyyəti olmamışdır. Elə buna görə də Hindistanı «dünyanın ən böyük demokratiyası» adlandırırlar.

Hazırda Hindistan bütün çətinliklərə baxmayaraq, Cənubi Asiyada aparıcı mövqeyini saxlayır. Başqa sahələrdə olduğu kimi, jurnalistika sahəsində də inkişaf özünü göstərir. 1990-ci illərin əvvəllərində Hindistanda 2280 gündəlik qəzet çıxırdı. Ölkədə nəşr olunan mətbu orqanlarının sayı 40 minə yaxındır. Onlardan 4276-ci ingilis, 6429-u hind, 1299-u benqal, 1138-i qucarat, 1363 urdu, 1193-ü tamil və s. dillərdə nəşr olunur. Əksər qəzetlərin tirajı heç də böyük deyil və iqtisadi vəziyətləri sabitlikdən uzaqdır. Ən böyük burjua qəzeti olan «Indian ekspress»in tirajı 600 min nüsxədir.

Ölkədə nəşr olunan mətbu orqanların çoxu hind dilində çıxır. İkinci yerdə ingilis dilində, üçüncü yerdə marathi dilində nəşr olunanlardır.

Qəzetlərin tirajına gəldikdə isə onların azalması özünü göstərir. 1999-ci ildə çap məhsullarının ümumi tirajı 130.9 milyon idisə, az vaxtda azalaraq 126.9 miliona endi. Bu azalma əsasən aztirajlı nəşrlərin hesabına

baş verdi. Onlar böyük qəzet və jurnalların rəqabətinə tab gətirə bilmir. Bunun əksinə olaraq aparıcı gündəlik qəzetlərin tirajı artır. Məsələn, ingilis dilində çıxan «Hindu» qəzetiinin tirajı bir il ərzində 20 faiz artaraq 937.2 minə çatıb.

İngilis dilində çıxan digər qəzetlərdən «Hindistan tayms» (909,3 min) və «Ananda bazar patrika» (867,7 min) ölkənin həyatında mühüm rol oynayır. Hindistanda elə qəzetlər var ki, ölkənin bir neçə şəhərində cap olunur. Məsələn, ingilis dilində çıxan «Tayms of India» qəzeti 9 şəhərdə çap olunur. 2002-ci ildə onun tirajı 2 milyon 152 min nüsxəyə çatmışdı. Malayalam dilində çıxan «Malayala panorama» qəzeti tirajına görə (1 miln 273 min) 2-ci yerdə gedir. Bu qəzet də 9 şəhərdə çap olunur. 11 şəhərdə çap olunan «Daynik Djaqrani» hind dilində çıxır və tirajı 1 milyondan artıqdır.

Ölkə əhalisinin gündəlik qəzetlərə marağı böyükdür. Əhali arasında oxu mədəniyyəti getdikcə yüksəlir. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, üç il (1999-2002) ərzində mətbu orqanları oxuyanların sayı 20 faiz artıb. Bu artım Hindistan kimi əhalisi çox olan ölkə üçün heç də az deyil. Jurnallar haqqında bunu demək olmaz. Üç il ərzində jurnallar oxucularının 22 faizini itirib. Aparılan sorğuya görə hər bir hindli orta hesabla KİV-ə həftə ərzində 13 saat vaxt sərf edir, onun da 78 faizi televiziyanın payına düşür.

Əvvəller qəbul olunmuş (1955) qərara görə xarici ölkə vətəndaşları Hindistan mediasına investisiya qoya bilməzdi. 2002-ci ildə bu qərar ləğv edilir. Bundan son-

ra Hindistanın kütləvi informasiya vasitələrinə investisiya axını başlanır.

Hindistan müasir texnologiyaların inkişafına da diqqət yetirir. Bu inkişaf kütləvi informasiya vasitələri-nə də müsbət təsir göstərir. İnternetdən istifadə durmadan artur. Bir ildə (2002) bu artım 16 faiz təşkil edib. Ali məktəblərdə, xüsusilə də jurnalist təhsili alan tələbələrə onlayn jurnalistikasının əsasları öyrədilir. Hindistan Jurnalistika İnstitutunun tədris programı öz ciddiliyi ilə seçilir.

Hazırda Hindistanda 20 mindən çox dövri mətbuat nəşr olunur. Ümumi tirajı 50 milyonu keçən bu mətbu orqanlarının 1200-ü gündəlik qəzetlərdir. Qəzet və jurnallar 87 dildə nəşr olunur. Coxu da hind dilində çıxanlardır.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Ananda bazar patrika» (1922) benqal dilində gündəlik qəzet, «Bombey samaçar» («Bombey xəbərləri» - 1822) quçarat dilində gündəlik qəzet, «Indian ekspress» («Hindistan ekspressi») – ingilis dilində gündəlik qəzet, «Nav Bharat tayms» («Yeni Hindistan vaxtı» - 1947) hind dilində gündəlik qəzet, «Tayms of India» («Hindistan vaxtı») ingilis dilində gündəlik qəzet, «Kumdam» («Vətənpərvərlər» - 1941) tamil dilində həftəlik jurnal, «Link» («Həlqə» - 1958), ingilis dilində həftəlik jurnal, «Candamama» (1947) 13 dildə uşaqlar üçün aylıq jurnal və s.

Radio və televiziya. Hindistan böyük ölkə olduğu üçün burada da radio və televiziyaların sayı çoxdur. Radio verişlərinə 1927, televiziya verişlərinə isə 1959-

cu ildən başlanmışdır. Ümumhindistan radiosu («Akaşvani» - 1936) və ümumhindistan televiziyası («Durdarşan» - 1976) hökümətə xidmət edir. Bununla yanaşı, kommersiya kanalları da fəaliyyət göstərir.

Agentliklər. **Press Tras of India** – PTİ Hindistanın ən iri informasiya agentliyidir. Bombeydə yerləşir. 1947-ci il avqustun 27-də əsası qoyulub. 1976-ci il fevralın 1-də fəaliyyətini dayandırıb, yeni yaradılmış Samaçar ümummilli agentliyi ilə birləşib. Lakin bu birləşmə çox çəkməmiş, 1978-ci il aprelin 14-də yenidən müstəqil fəaliyyətə keçir. Bu da Samaçar agentliyinin bağlanması ilə əlaqədar idi.

Agentlik ölkənin qəzet, radio və televiziyasını, hökumət idarələrini və digər təşkilatları daxili və beynəlxalq informasiya ilə təchiz edir. Bütün informasiyaları ingilis dilində verir. Beynəlxalq informasiyaları özünün xüsusi müxbirləri ilə yanaşı Röyter, AFR və YUPI-dən alır. Xarici ölkələrin informasiya agentləri ilə də informasiya mübadiləsi aparır.

Yunayted Nyus of India – YUNİ ölkənin kooperativ informasiya agentliyidir. 1961-ci ildə yaradılan bu agentlik Dehlidə yerləşir.

İspaniya. İdarəetmə forması – konstitusiyalı monarxiya; **dövlət başçısı** – kral; **ali qanunverici orqan** – Baş karteslər (parlamant); **ali icraçı orqan** – hökumət; **dövlət dili** – ispan; **milli bayram** – İspan milləti günü – 12 oktyabr; **əhalisi** 39,9 mln; **paytaxtı** – Madrid.

Başqa Avropa ölkələri ilə müqayisədə İspaniyada jurnalistika zəif inkişaf edib. Bunun da əsas səbəbi iqtisadiyyatın ləng inkişafı və əhalinin əksəriyyətinin savadsız olmasıdır.

İspaniyada ilk qəzet 1661-ci ildə nəşrə başlayan «Qazeta nuvel de Madrid» qəzetidir. Cəmi 20 nömrəsi çıxıb. Uzun illər İspaniyada mətbuat sahəsində elə bir dönüş yaranmayıb. 18-ci əsrin ortalarına yaxın İspaniya iqtisadiyyatı bir qədər canlandı. Bu da qəzetlərin az da olsa sayının artmasına səbəb oldu. 1753-cü ildə ilk gündəlik qəzet «Diario de Madrid» işıq üzü gördü. Lakin bu qəzet gündəlik olmasına baxmayaraq, bir sıra çətinliklərlə rastlaşdı. İnformasiya sarıdan korluq cəkən qəzet, öz səhifələrini şer və elanlarla doldururdu, bu da oxucuları narazı salırdı. 18-ci əsrin sonunda Fransada inqilab başlananda İspaniya hakim dairələri irtica cəbhəsinə keçdilər. 1793-cü ildə İspaniya Fransaya qarşı müharibəyə başladı və məglub oldu. Bu məglubiyyət inqilabi partlayışla nəticələndi. Belə gərgin şəraitin olmasına baxmayaraq, bir sıra gündəlik qəzetlər nəşr olundu. Onlardan «Diario de Valensi» (1790), «Diario de Barselona» (1792), «Vanquardia» (1881) qəzetlərini nümunə kimi qeyd etmək olar.

XIX əsrдə İspaniyada beş burjua inqilabı baş verib. Bu inqilablar ölkədə fəhlə sinfini də oyatdı. 1879-cu ildə İspaniya Sosialist Fəhlə Partiyası (İSFP – əsas müxalifət partiyası kimi indi də fəaliyyət göstərir) yarandı. Fəhlələrin siyasi şüurunun yüksəldilməsində, onların təşkilində

partiya mühüm rol oynamışdır. Ölkədə fəhlə sinfinin vəzifələrini göstərən, zəhmətkeş xalq kütłələrində düşmənə nifrət hissi oyadan, 1886-cı ildə Madriddə nəşrə başlayan həftəlik «Sosialista» jurnalı idi. Bu günə kimi nəşr olunan bu jurnal İSFP-in orqanıdır.

«Sosialista» jurnalı ilk nömrəsindən bütün gücünü bu ağır vəziyyətdən çıxarmaq uğrunda mübarizəyə səfərbər edir, təşkilatların möhkəmləndirilməsinə çalışır. 1886-cı ildə ölkənin paytaxtında başqa bir jurnal – «Ekonomista» çıxdı. Həftəlik jurnal iqtisadiyyat məsələlərindən bəhs edirdi. Ölkənin başqa şəhərlərində də qəzet və jurnal çıxırdı.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində İspaniyada iri sənaye inhisarları meydana gəlməyə başladı. Bu da onu İngiltərə və Fransadan asılı vəziyyətə saldı. Elə bir şərait yarandı ki, İspaniya aqrar ölkə olaraq qaldı. XIX əsrin sonlarında İspaniyanın müstəmləkələrində başlanan azadlıq mübarizəsi genişləndi. Nəticədə İspaniya Kubanı, Puerto-Riko və Filippini itirdi.

1918-1923-cü illər İspaniyada sınıf vuruşmalar, çarışmalar və fəhlə hərəkatının gücləndiyi illərdir. İspan tarixçisi Ramos Olveyira «İspaniya tarixi» kitabında yazır: «1918-1923-cü illərdə İspaniya içtimayyəti zorakılıq şəraitində yaşayırırdı. Beş ildə ölkədə 12 hökumət, 3 parlament dəyişilmişdir. Bu vəziyyətin səbəbi İspaniyadakı siyasi ictimai həyatın ciddi çarşışmaları idi».

1920-ci ildə yaradılmış İspaniya Kommunist Partiyası hərbi diktatura qurulduğdan (1924) sonra gizli fəaliyyətə keçməyə məcbur olmuşdu. Yalnız monarxiya

devrildikdən (1931) sonra açıq fəaliyyətə keçdi. Partiyanın orqanı olan «Mundo obrero» («Fəhlə dünyası») qəzeti 1931-ci il noyabrın 14-dən ölkənin paytaxtı Madriddə nəşrə başladı. Qəzet Franko faşist diktaturası dövründə (1939-1976) qeyri-leqlə fəaliyyət göstərib.

1936-ci ilin yanvarında İspaniya Kommunist Partiyası, Sol Respublikaçılar Partiyası, Zəhmətkeşlərin Ümumi İttifaqı, Sosialist Gənclər İttifaqı, o cümlədən başqa təşkilatlar Xalq Cəbhəsi yaradılması barədə razılığa gəldilər. Fevral ayında isə parlamentə keçirilən seçimlərdə Xalq Cəbhəsi qalib gəldi. Lakin bu çox cəkmədi, Mərakeşdəki ispan qoşunları Fransisko Frankonun müdafiəsinə qalxdı və Xalq Cəbhəsi respublikası əleyhinə qiyama başladılar. Bu qiyam bütün İspaniyani bürüdü. Və nəhayət 1939-cu il aprelin 1-də frankoçular respublikanın bütün ərazisini ələ keçirdilər. Beləliklə, İspaniyada avtoritar faşist diktatusu quruldu.

Faşist diktatusu dövründə qəzetlərin sayı xeyli azaldı. 1939-cu ilin hadisələrindən sonra 250 qəzətdən yalnız 54-ü çıxırdı. Barselonda 22 qəzətdən 20-i bağlandı. Əsas qəzətlərdən sayılan «Diario de Barselona» və «Vanquardia» öz fəaliyyətlərini davam etdirirdi. Müharibədən əvvəl təkcə paytaxt Madriddə 30-dan çox qəzet çıxırdı.

1938-ci il aprelin 22-də qiyam zonasında mətbuat haqqında qəbul olunan dekret 1939-cu ildən 1966-ci ilə kimi öz qanunu qüvvəsini saxladı.

Müharibədən sonra Franko diktatusu dünyadan təcrid olunmuşdu. Terror ölkəni başına götürmüştü. Tə-

tillərin qanundan kənar (1947) edilməsinə baxmayaraq, 1951-ci ildə Barselonada ilk tətillər başladı. 1962-1964-cü illərdə İspaniya tətillərin sayına görə Qərbi Avropada ilk yerlərdən birini tuturdu.

1966-cı il martın 15-də mətbuat haqqında qanun qəbul edildi. Qanunun 2-ci maddəsi müxtəlif fikirlərin yayılmasına açıq qadağa qoyur. Bundan da hökumət öz məqsədləri üçün istifadə edirdi. Bu, həm də senzuranın bərpası demək idi.

Başqa ölkələrdən fərqli olaraq İspaniyada qəzet və kitaba həvəs çox azdır. Belə ki, ispanların 40 faizi nə qəzet oxuyur, nə də kitab. Bu da Avropada ən aşağı göstəricidir. Ölkədə hər 1000 nəfərə 105 nüsxə qəzet düşür. Ən çox oxunan qəzetlər oxucuların sayından bəlli olur. «El País» - 1434 min, «El Mundo» - 1005, «ABS» - 853, «Vanquardia»nın - 629 min oxucusu var.

Qloballaşma şəraitində İspaniyada əyalət mətbuatının inkişafı əsasən «Korreo» qrupunun tətbiq etdiyi yeni texnologiyalar şəraitində mümkün olmuşdur.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Alkasar» («Qala» - 1936), «Vanquardia» («Avanguard» - 1881), «Mundo» («Dünya» - 1989), «Pais» («Ölkə» - 1976), «Pueblo» («Xalq» - 1940), «Mundo Deportivo» («İdman aləmi» - 1906), «Ekonomista» («İqtisadçı» - 1886), «Sosialista» («Sosialist» - 1886), «Kambio - 16» (1972) və s.

Radio və televiziya. İspaniyada radio 1919-cu ildən fəaliyyət göstərir. 70-ci ilin əvvəllərində 189 radiostansiya vardı. Ölkənin əsas radiostansiyası «Radio nasional Espaniya»dır. Daxildə və xaricdə baş verən hadisə-

lər haqqında məlumat vermək ixtiyarı yalnız ona verilib. Bu radio üç əsas programma malikdir. Bundan başqa xüsusi programları da var. Digər mühüm dövlət radio-stansiyası «Radio Peninsula»dır. O da ən çox reklama yer ayırır. «Sep», «Kone», «Rem», «Kap» kimi radio-stansiyalar ayrı-ayrı cəmiyyətlərə məxsusdur. Mətbuatdan fərqli olaraq radioya qulaq asanların sayı gedikcə artır. 2001-ci ildə radio dinləyicilərinin sayı 20 milyonu ötür. Halbuki 1970-ci ildə əhalinin 33 faizi radioya heç qulaq asmırırdı, 21 faiz isə gündə bir neçə dəfə radioya qulaq asırdı.

İspaniyada radioya nisbətən televiziyyaya maraq daha çoxdur. İlk televiziya verilişi 1956-ci ildən başlayıb. 1970-ci ildə əhalinin hər min nəfərinə 70 televizor düşürdü. İspanların ən sevimli kütləvi informasiya vəsiatçı televiziyyadır. Onun tamaşaçılarının sayı günütənən artır.

Hazırda ispaniyalı orta hesabla gün ərzində 210 dəqiqə televizor ekranı qarşısında olur. Müasir İspaniya televiziyası iki dövlət, üç özəl kanaldan ibarətdir. Bundan başqa 11 bölgə kanalı da fəaliyyət göstərir. Tamaşaçı auditoriyasının kanallar üzrə bölgüsü belədir: TVF-23,8%, Tele-5-21%, Antena-3-21,1%, bölgə kanalları-16,6%, Kanal Plyus-1,9%. Ölkədə futbol oyununun yayımı ən çox tamaşaçı cəlb edir. Məsələn, futbol aləmində məşhur olan «Real» (Madrid) komandasının oyununa televiziya ilə əhalinin 35-40% baxır.

Reklam məsələsi İspaniyada da problem olaraq qalır. Tamaşaçılara göstərilən reklamlar həddən artıq çoxdur.

Təkcə 2000-ci ildə bütün telekanallar 1.476.273 reklam rolikı göstərib. PTVE 2001-ci ilin bütün xərclərini reklam hesabına ödəyib. İnterndən istifadə hələ də yüksək səviyyədə deyil. Fərdi kompüterlərin internetə qoşulmasında İspaniya hələ də geridə qalır.

Agentlik. EFE İspanyanın aparıcı informasiya agentliyidir. 1939-cu ildə yaranıb. Ölkənin kütləvi informasiya vasitələrini, dövlət və özəl idarələri, siyasi partiyaları, səfirlilikləri daxili və beynəlxalq informasiya ilə təmin edir. Bundan başqa Latin Amerikası ölkələrinə informasiya verir. Agentlik həmçinin ispandilli ölkələrə aktual mövzulara həsr olunmuş süjetlər yazılmış videokasetlər göndərir. Dünyanın 30-a yaxın informasiya agentliyi ilə informasiya mübadiləsi aparır. İformasiyaların həcmi 200 milyon sözdən çoxdur.

İtaliya. *İdarəetmə forması – respublika; dövlət başçısı – prezident; ali qanunverici orqan – ikipalatalı parlament (Respublika senati, Deputatlar palatası); ali icraçı orqan – hökumət; dövlət dili – italyan; milli bayram – Respublika elan olunması günü – 2 iyun (1946); əhalisi – 57,5 mln.; paytaxtı – Roma.*

İtaliya jurnalistikasının tarixi çox qədimdir. Ölkədə ilk çap qəzetiinin yaranması XVII əsrin əvvəllerinə təsadüf edir. 1616-cı ildə nəşr olunan «Roma akademiyasının aktları» adlı qəzeti misal göstərmək olar. Bu dövrдə fəaliyyət göstərən qəzet və jurnallar əsasən xarici

xəbərlərə geniş yer verirdi. Universal, yəni hər şeydən, hər yerdən informasiya verən qəzet və jurnallar XVIII əsrin axırlarında çıxmağa başlayıb. «Koffe» belə jurnallardan biri idi.

XVIII əsrin sonlarında ölkənin birləşdirilməsi uğrunda hərəkat genişlənirdi. İtaliya yalnız 1870-ci ildə bir dövlət kimi formalaşıb. Buna qədər 9 dövlətə parçalanmışdı və 1946-ci ilə kimi monarxiya idi. Həmin ildə keçirilmiş rəy sorğusuna əsasən ölkə respublika elan olundu.

İtaliya vahid bir dövlət kimi formalaşdıqdan sonra mətbuat da inkişaf yoluna çıxdı. Bir sıra qəzetlər yarandı. 1876-ci ildə «Korryere della sera» («Axşam xəbərləri»), 1878-ci ildə «Messadjero» («Xəbərlər») qəzetləri işiq üzü gördü. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, o vaxtlar Avropada fransız və ingilislərin mətbuat sahəsindəki təcrübəsindən bəhrələnirdilər. Lakin buna baxmayaraq, İtaliya mətbuatı hələ də geridə qalırdı. Ən çox tirajı olan qəzet vur-tut 120 min nüsxəni keçmirdi. Halbuki Fransa və İngiltərədə qəzetlərin tirajı milyona yaxınlaşırırdı.

Birinci dünya müharibəsi İtaliyanın iqtisadiyyatına çox ağır təsir etdi. Mühəribə illərində fəhlələrin vəziyyəti pisləşdi. Mühəribə əleyhinə ən çox «Avanti» («Irəli») qəzeti materiallar dərc edirdi. Bu qəzet 1872-ci ildə yaradılmış sosialist partiyasının orqanı idi. Qəzeti 1912-1914-cü illərdə redaktoru Mussolini olmuşdur.

1919-cu il mayın 1-dən nəşrə başlayan «Ordino nuovo» («Yeni qayda») qəzeti İtaliya Kommunist Par-

tiyasının (21 yanvar 1921) orqanına çevrilir. Qəzetə Antonio Qramşı və Palmiro Tolyatti rəhbərlik edirdi. Qəzeti 1919-cu ildə 31, 1920-ci ildə isə 23 nömrəsi çıxıb.

1922-ci ildə İtaliyada faşistlər hakimiyət başına gəldi. Mussolininin faşist diktatürü ölkədə terror rejimi yaratdı. Onlar ilk növbədə kommunist mətbuatını qadağan etdilər. Çünkü kommunist partiyası və onun nəşr etdiyi mətbü orqanlar faşist quruluşunu devirmək üçün ölkədə təbliğat aparırdı. Belə çətin bir şəraitdə kommunistlər 1924-cü ilin fevral ayına kimi açıq mətbuat orqanı buraxa bilmirlər. Yalnız 1924-cü il fevralın 12-də «Unita» («Birlik») adlı qəzet nəşr edə bilirlər. İlk vaxtlar qəzeti başlığı altında «Fəhlə və kəndlilərin gündəlik qəzeti» sözləri yazılırdı. 12 avqust 1924-cü ildən həmin söz «kommunist partiyasının orqanı» sözləri ilə əvəz olundu. Hazırda «Unita» KP-nin orqanı kimi çıxır.

1945-ci ilin aprel ayında İtaliyada başlayan üsyən ölkəyə azadlıq gətirdi. İkinci dünya müharibəsindən sonra İtaliya inkişaf etmiş sənaye ölkəsinə çevrildi. Sənayenin inkişafı mətbuatın da inkişafına şərait yaratdı. Yeni yaranan qəzetlər – «Mondo» («Dünya» - 1949), «Mondo operayo» («Fəhlə aləmi» - 1948), «Odji» («Bugün» - 1945), «Lavaro Italiano» («İtaliya əməyi» - 1949) və sairləri İtaliyanın gerçek perspektivi barədə materiallar dərc edir, ölkə konstitusiyasının qəbul olunmasına çalışırdı. Qərbin digər ölkələrindən nümunə götürən İtaliya dövləti kütləvi informasiya vasitələrinə maliyyə yardımı edir, bəzi xidmətlərdən güzəştli istifadə

dəyə şərait yaradır. Mətbuata bu qayğı az-çox onun inkişafına təsir etməyə bilməzdi. Artıq 1950-ci ildə İtaliyada 90-dan çox gündəlik qəzet çıxırdı. Onların ümumi tirajı 6 milyona yaxın idi. Qəzetlərin çoxu ölkənin şimalında nəşr olunurdu. Böyük qəzetlərin əksəriyyəti Milan, Roma və Turində çıxır.

1990-cı ilin əvvəllərində qəzetlərin tirajı 10 milyona çatdı. Onu qeyd edək ki, ölkədəki qəzetlərin ayrı-ayrılıqda tirajı hələ də çox deyil. Əksəriyyəti 50 min, təxminən 10-a yaxın qəzet isə 200-250 min nüsxə tirajla çıxır. İtaliya qəzetlərinin sayı barədə internetdə yayımlanan məlumata görə ölkədə 1999-cu ilin dekabr ayı da-xil olmaqla 925 mətbuat orqanı fəaliyyət göstərir ki, onlardan da 62-si gündəlik qəzet, 501-i jurnalıdır. Bu da 1998-ci illə müqayisədə daha çoxdur. KİV sahəsindəki müsbət dəyişikliklərə baxmayaraq, İtaliya mətbuatı tirajına görə inkişaf etmiş Avropa ölkələrindən geri qalır. Burada hər 1000 nəfərə orta hesabla 102 nüsxə qəzet düşür. Ölkə ərazisində qəzetlərin yayılması da bərabər deyil. Belə ki, şimalda hər 1000 nəfərə 132, mərkəzdə 122, cənubda isə 55 nüsxə qəzet düşür. İndinin özündə də İtaliyada qəzetlərin abunə və satışı məsəlesi problem olaraq qalır. Bircə faktı göstərmək kifayətdir ki, əhalinin cəmi 8 faizi qəzetlərə, 21 faizi isə jurnallara abunə yazılır. Ən çox da əhalı iqtisadiyyatdan bəhs edən qəzetlərə maraq göstərir. Çətinliyi aradan qaldırmaq üçün 1999-cu ildə qanun qəbul edildi. Həmin qanuna görə, mətbuatın satışı ilə məşğul olan məntəqələrin sayı artırıldı. Bunun özü də gözlənilən nəticəni vermədi. Bütün

bünlara baxmayaraq, İtaliya KİV-in inkişafı üçün müxtəlif yollar axtarır.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Korryere della sera» («Axşam xəbərləri» - 1876), «Messadjero» («Xəbərlər» - 1878), «Republika» («Respublika» - 1976), «Stampa» («Mətbuat» - 1868), «Unita» («Birlik» - 1924), «Oci» («Bu gün» - 1945), «Mondo operayo» («Fəhlə aləmi» - 1948), «Epoka» («Epoxa» - 1950) və s.

Radio və televiziya. Müntəzəm radio verilişi 1924-cü ildən yayılmışın mağaza başlayıb. Əhalinin 66 faizi (34 milyon) radioya qulaq asır. İtaliyada dövlət radio yayımının adı «RAİ»dir. Bu yayımıma «Radio Italiano» da deyilirdi. Televiziya fəaliyyətə başlayandan sonra adı dəyişilib «Radiotelevizyonne Italiano» oldu. Ölkədə dövlət radioları ilə yanaşı 12 kommersiya radiosu da fəaliyyət göstərir. Radio dinləyicilərinin eksəriyyəti gənclərdir. Demək olar ki, 100 gəncdən 89-u həmişə radioya qulaq asır. Ölkədə katolik kilsəsinin radiosu «Radio Mariya» ən populyardır. Bununla yanaşı, RAİ-1 radiosuna gündə 7,7 milyon, RAİ-2-yə 6 milyon, kommersiya yayımı olan «Radio Di-Cey»ə isə 4,1 milyon adam qulaq asır.

Televiziya radio yayımından 30 il sonra, 1954-cü ildə fəaliyyətə başlayıb. Televiziya stansiyalarının sayına görə İtaliya dünyada ABŞ-dan sonra ikinci yerdədir. Yeddi ümummilli və 500-dən çox yerli stansiya tamaşaçılara xidmət edir. İtaliyada uzun müddət televiziya da dövlətin nəzarətində olub. 1975-ci ildə Yayım üzrə Qanun qəbul edilir və qanuna əsasən yaradılan parlament

komissiyası RAI üzərində nəzarət funksiyasını yerinə yetirir. Qeyd edək ki, bu nəzarət dolayı xarakter daşıyırdı. Yəni dövlət RAI-nin redaktorlarının qərarlarına birbaşa qarışmır, onların yaradıcılığındakı sərbəstliyə hörmətlə yanaşırdı. Hökumət başında olan Silvio Berlusconi RAI-ni ələ keçirib onun başında öz adamını qoyur. O da peşəkar olmadığından mətbuatın tənqidinə tuş gəlir. Nəticədə Berluskoninin təzyiqindən yaxasını qurtaran RAI islahatlara əl atdı. Quruma başçılıq edənlər arasında müxalifətin nümayəndələri də təmsil olundu.

İtaliyada bir vaxtlar informasiya proqramları baxımından RAI o birilərini üstləyirdi. Belə ki, onun rəqibi yox idi. Bu da onunla bağlı idi ki, hakimiyət kommersiya kanallarına informasiya verməyi qadağan etmişdi. Səbəb də onu göstərirdilər ki, informasiya proqramları istər-istəməz ölkənin siyasetinə qarışar, qarşıdurmalar yaradar.

1990-cı ildə parlamentin qəbul etdiyi Mammi Qanunu özəl kanallara efirdə birbaşa xəbərlər verməsinə icazə verdi. Özəl kanallar isə 1971-ci ildə yaradılıb. İlk özəl kabel televiziyası «Telebiella» adlanır. İtaliyada özəl telekanallar ən çox Silvio Berluskoninin adı ilə bağlıdır. Onun telebiznesində «Telemilano» kanalı müüm yer tutur. Bundan sonra o, «Kanal-5»-i ələ keçirərək, sonra «İtaliya-1», «Rete-4»ə də sahib olur.

1997-ci ildə Yayım və Telekommunikasiya Haqqında Qanun qəbul edildi və bu qanuna görə Kommunikasiyaların Bərabər Qorunması üzrə idarə yaradıldı

və ona kommunikasiyaları inkişaf etdirmək üçün səlahiyyət verildi.

Agentliklər. **Acentsia Nasionale Stampa Assocata – ANSA** informasiya agentliyi 1945-ci ildə yaradılıb. Romada yerləşir. Daxili və beynəlxalq məzmunlu informasiyalar verir. Xarici ölkələrin 70-ə yaxın informasiya agentliyi ilə əlaqə saxlayır, məlumat mübadiləsi aparır. İtaliyada ANSA-nın xidmətindən 100-ə yaxın qəzet, 50-dən çox radio və televiziya stansiyası və 20-ə yaxın agentlik istifadə edir. Agentlik həmçinin bir sıra kitablar, icmaller, bülletenlər nəşr edir.

Acentsia Cornalistika Italia – ACI İtaliyanın ikinci ən iri informasiya agentliyidir. Romada yerləşən agentlik 1950-ci ildən fəaliyyət göstərir. 400-dən çox abunəçiyə xidmət edir. Bir sıra xarici ölkələrin informasiya agentlikləri ilə məlumat mübadiləsi aparır.

Rusiya. İdarəetmə forması – federativ dövlət quruluşu ilə respublika; **dövlət başçısı** – prezident; **ali qanunverici orqan** – iki palatalı Federativ məclis; **ali icraçı orqan** – hökumət; **dövlət dili** – rus; **milli bayram** – Müstəqillik haqqında bəyannamənin qəbulu – 12 iyun 1990; **əhalisi** – 146,3 mln (2000); **paytaxtı** – Moskva.

Rusiyada dövri mətbuatın tarixi XVIII əsrin əvvəl-lərinə gedib çıxır. Bu dövrdə I Pyotrun apardığı islahat-

ların nəticəsi olaraq «Vedomosti» qəzeti nəşrə başladı. Qəzet islahatları təbliğ etməklə yanaşı rus oxucusunu ölkənin siyasi və mədəni həyatında baş verən yeniliklərlə də tanış edirdi. I Pyotr «Vedomosti»yə xüsusi diqqət yetirir, çox vaxt orada gedən materialları özü redaktə edir, informasiyaların seçilib verilməsinə diqqət yetirir-di.

Rusiyada ilk jurnal olan «Yejemesyaçniye soçineniya» bir sıra nöqsanlarına baxmayaraq, gənc jurnalistlərin, yazıçı və şairlərin yetişməsində mühüm rol oynadı. XVIII-ci əsrin 50-ci illərində rus jurnalistikası öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoydu. Bu da xüsusi jurnalların nəşrə başlaması idi. İlk belə jurnal 1759-cu ildə nəşr edilən «Trudolyubivaya pçela» jurnalı idi. Bundan sonra da bir neçə belə jurnal yarandı.

XVIII-ci əsrin ikinci yarısında Rusiyada kəndli hərəkatı gücləndi. Bu da Y.Puqaçovun başçılığı ilə kəndli müharibəsinə (1773-1775) gətirib çıxardı. Belə çətin bir şəraitdə Rusiyada müxalif jurnalistika yarandı. Onun ən parlaq nümunəsi N.J.Novikovun nəşr etdiyi «Truten» və «Jivopisets» jurnalları idi. Novikovun bu ənənəsini gənc İ.A.Krilov davam etdirərək özünün «Poçta duxov» və «Zritel» jurnallarını nəşr etdi.

Rusiyada təhkimçilik əleyhinə çıxışlar, dekabristlər üsyani (1825) ölkədə azadlıq hərəkatının zadəgan dövrünün başlanğıcını qoydu. Bundan qorxuya düşən hakimiyyət müxalif yönümlü mətbuatə hücumu keçir və 1826-ci ildə senzurəni (ilk senzura qaydaları 1804-cü ildə çap edilib) daha da möhkəmləndirir.

XIX-cu əsrin 30-cu illərindən danışarkən görkəmli şair A.S.Puşkinin (1799-1837) jurnalistik fəaliyyətinə diqqət yetirilməlidir. P.Androsov Krayevskiyə məktubunda yazmışdır ki, «Puşkinə, bəlkə də acı tale ona görə qismət oldu ki, o, jurnalist idi». 1826-ci ildə sürgündən qayıdan şair əvvəlcə «Moskovski vestnik», 1830-cu illərdə isə «Literaturnaya qazeta»da əməkdaşlıq edir. O, «Literaturnaya qazeta»nın biblioqrafiya şöbəsinin əsas materiallarını yazır. Puşkin özünün «Jurnal tənqidçi haqqında» («Literaturnaya qazeta», №3, 1830) məqaləsində tənqid və biblioqrafiyanın əhəmiyyətini, yerini dəqiq göstərir. «Literaturnaya qazeta» bağlandıqdan sonra 1835-ci ildə Puşkinə «Sovremennik» jurnalını buraxmağa icazə verirlər. 1836-ci ildən çıxmağa başlayan jurnal 3 ayda bir dəfə nəşr olunurdu. Puşkin jurnalda «Kapitan qızı», «Ərzuruma səyahət» əsərlərini dərc etdirir. «Sovremennik» jurnalı rus ədəbiyyatının, rus ədəbi dilinin, səyahət ocerkinin inkişafında böyük rol oynadı. Puşkin jurnalın əhatə dairəsini genişləndirmək üçün müəyyən tədbirlərə əl atsa da vaxtsız ölüm buna imkan vermədi.

1831-1836-ci illərdə Moskva universitetində «Teleskop» adlı jurnal fəaliyyətə başlayır. Tənqidçi və jurnalist N.İ.Nadejdin adı çəkilən jurnalın və onun əlavəsi «Molva» qəzetiinin naşiri və redaktoru idi. O, 1833-cü ildə rus milli mədəniyyətinin inkişafında böyük tarixi xidmətləri olan V.Q.Belinskini tənqid şöbəsinə rəhbərlik etməyə dəvət edir. 1835-ci ildə Nadejdin xaricə gedir və «Teleskop»la «Molva»nın redaktorluğunu Belinski-

yə tapşırır. 1834-1836-cı illərdə Belinski «Molva» və «Teleskop»da «Ədəbi xeyallar», «Rus povesti və cənab Qoqolun povestləri haqqında», «Koltsovun şerləri», «Sovremennik» haqqında bir neçə söz», «Əxlaqi fəlsəfə sisteminin təcrübələri» və başqa məqalələrini dərc etdirir. Gənc tənqidçinin bu məqalələri rus ədəbiyyatının keçmişinə və müasir ədəbi hərəkata yeni bir baxış idi. O, Krılov, Puşkin, Qriboyedov, Qoqol, Koltsov kimi sənətkarları müdafiə edir, saxta nüfuz sahiblərini tənqid edirdi. 1836-cı ildə «Teleskop» bağlandı. Buna səbəb jurnalda Çaadayevin «Fəlsəfi məktublar»ının nəşri idi. Jurnal bağlandıqdan sonra Gertsenin dediyi kimi «bu utancaq, bu zəif cüssəli adam» bir müddət ədəbi fəaliyyətdən kənardə qalır. 1838-ci ildə «Moskovski nablyudatel» jurnalı Belinskinin dostu Stankeviçin əlinə keçir. Jurnal bir il Belinskinin redaktorluğu ilə nəşr olunur və bundan sonra istiqaməti dəyişir. Belinskinin «Moskovski nablyudatel» jurnalındaki fəaliyyəti çox səmərəli olmuşdur. Onun yaradıcılığının ən məhsuldar dövrlərindən biri məhz həmin jurnalla bağlıdır. Jurnalda təkcə bir ilin içərisində 120-dən artıq məqalə, icmal və resenziya nəşr etdirmişdi. Bunların sırasında «Şekspirin draması», «Hamlet», «Ədəbi xronika», «D.İ.Fonfizinin əsərləri»ni göstərmək olar. Bu yazılar müəllifi bir az da məshurlaşdırdı. Belinskinin redaktorluğu ilə nəşr olunan «Moskovski nablyudatel» 1839-cu ildə fəaliyyətini dayandırdı.

1839-cu ilin yanvar ayından Peterburqda 30-cu illərdə nəşrini dayandıran «Oteçestvenniye zapiski» jur-

nalı yenidən nəşrə başlayanda Belinski 7 il (1839-1846) təqnid və bibliografiya şöbəsinə rəhbərlik etdi. Gertsenin «Kimdir müqəssir?», «Elmdə diletantizm», «Təbiətin öyrənilməsinə dair məktublar», Nekrasov və Oqar-yovun şeirləri, Şedrin və Dostayevskinin povestləri, Belinskinin məqalələri jurnalda yeni ruh gətirdi. Jurnalın sahibi A.A.Kraevskinin şərtinə görə Belinskinin jurnal-dakı məqalələri imzasız çap olunurdu. Lakin buna baxmayaraq Belinskini sevənlər onun yazısını dilinə, üslubuna, səmimiliyinə görə tanıydılar. Gertsen yazır ki, «Moskva və Peterburq gəncləri Belinskinin məqalələrini hər ayın 25-i oldumu jurnalı axtarır, ən azı beş dəfə kafelərə gedib soruşturular ki, görsünlər «Oteçestvenniye zapiski» alınıbmı? Jurnalın qalın nömrəsi əldən-ələ keçib əzilir, Belinskinin məqaləsi varmı?» səsləri eşidilirdi – «Var!». Belinskinin müəllimlər arasında da çoxlu pərəstişkarları vardı. Jurnalın nüfuzu artıqca tirajı da artırdı. 1846-cı ildə jurnalın 4000 abunəcisi vardı.

1846-cı ildə Belinski «Oteçestvenniye zapiski» jurnalını tərk edir, yenidən təşkil olunmuş «Sovremennik» jurnalına gelir, burada jurnalın ideya rəhbərlərindən biri kimi fəaliyyətə başlayır. O, jurnalda bir neçə məqalə, o cümlədən özünə şöhrət gətirən «1847-ci il rus ədəbiyyatına bir nəzər» adlı əsərini çap etdirir.

1847-ci ildə müalicə olunmaq üçün xaricə – Almaniyaya gedən Belinski təhkimçilik hüququna qarşı təhkimli kəndlilərin əhval-ruhiyyəsini əks etdirən «Qoqola məktub» əsərini yazır. Bu məktub Qoqolun ona gəndərdiyi məktuba cavab idi. Qoqol məktubunda «Dost-

larla yazışmalardan seçilmiş parçalar» əsərinin Belinski tərəfindən təqiq olunmasına etirazını bildirirdi. Belinski Qoqola yazırıdı: «*Mənliyimin təhqir olunmasına hələ bir təhər dözə bilərdim, əgər bütün mətləb bundan ibarət olsaydı, hər halda bu barədə susmağa cəsarətim çatardı. Lakin, həqiqətin, insan ləyaqətinin təhqir olunmasına dözmək mümkün deyildir: din pərdəsi altında və zona müdafiəsi ilə, riyakarlığın və əxlaqsızlığın həqiqət və xeyirxahlıq kimi qələmə verilməsini gördükdə, susmaq mümkün deyildir... Mən bu məsələdə tək bir şəxs deyil, çoxluğunu təmsil edirəm, həm də onların əksəriyyətini nə siz, nə də mən görmüşəm, onlar da heç bir zaman sizin üzünüüzü görməmişlər... Siz Rusiyaya bir mütəfəkkir kimi yox, yalnız bir sənətkar kimi dərindən bələdsiniz, əfsanələrlə dolu kitabınızda isə söz tam müvəffəqiyyətsizliklə mütəfəkkir cildinə girmək istəmişsiniz. Buna səbab o deyildir ki, siz, ümumiyyətlə, mütəfəkkir olmamışsınız; səbab budur ki, siz illər boyu Rusiyaya uzaqlarda olan öz gözəl gusənidən tamaşa etməyə adət etmişsiniz... yüksək həqiqətlərlə dolu olan ecazkar bədii əsərlərində Rusiyaya öz surətini güzgüdə olduğu kimi göstərmək imkanını verərək, onun şüurlanmasına son dərəcə yardım göstərən böyük bir yazıçı, bir kitab çap etdirib burada İsa və din namına vəhşi mülkədarlara kəndliləri murdar donuz - deyə söyməyi və onların kürəyindən mümkün qədər çox mənşəət çıxarmağı öyrədir. Bu hal məni hiddətləndirməyə bilərdimi...».*

Belinskinin sağlığında «Qoqola məktub» çap olunmur. Lakin əldən-ələ gəzir, demək olar ki, Rusiya-

nin bütün ziyahları arasında yayılır. Məktubu Gertsen Belinskinin ölümündən (1848) yalnız 7 il sonra 1855-ci ildə «Polyarnaya zvezda» jurnalında nəşr etdirir.

Rus xalqının azadlıq hərəkatında Gertsen mühüm rol oynayıb. O, rus ictimai fikir tarixində bir filosof, yazıçı, publisist və jurnalist kimi mühüm yer tutur. Onun ən böyük xidmətlərindən biri Londonda azad rus mətbuatını yaratması, «Polyarnaya zvezda» və «Kolokol» jurnallarını nəşr etməsidir. Gertsen 1853-cü ildə Londonda öz hesabına azad rus mətbəəsi yaradır. Burada o, əvvəlcə vərəqələr, məqalələr və bir sıra kitablar nəşr edir, rus ictimaiyyətinə deyə bilmədiklərini mətbəə işçilərinə deyirdi. Az sonra «Polyarnaya zvezda» jurnalının nəşrinə başlayır və çətinliklə də olsa onu Rusiyada yayır. Bu da Rusiyadan məktubların gəlməsinə səbəb olur. Gertsen həmin məktubları «Rusiyadan səslər» adlı bir neçə məcmuədə nəşr edir. Qeyd edək ki, bu məktublar əlyazmaydı, həm də senzurasız idi.

«Polyarnaya zvezda» jurnalı bütün Rusiyaya səs salmışdı. Oxucuları durmadan artırdı. Bu dövürdə Rus inqilabı fikrini təbliğ etmək üçün sistemli bir jurnalə ehtiyac vardı. Bu ehtiyacı məhz «Kolokol» jurnalı ödəyirdi. Jurnalı Gertsenlə Londona gələn Oqaryov buraxdı. On il çıxan (1857-1867) jurnalın fəaliyyəti iki dövrə bölünür: birinci dövr 1857-1861, ikinci dövr isə 1861-ci il-dən axıra kimi. Birinci dövrdə mütləqiyət, təhkimçilik əleyhinə fikirlər jurnalda əsas yer tutmuşdur. İkinci dövrdə isə sosializm məsələlərinə diqqət verildilər. Qeyd edək ki, Gertsenin müəyyən liberal səhvləri olmuşdu.

Lakin sonralar o, liberal meyllərə qarşı mübarizədə və çarizmə münasibətdə inqilabçı-demokratlarla (N.Q.Çernişevski, N.A.Dobrolyubov) birləşdi. «Kolokol» Rusiyada fəhlə mətbuatı yaranmadan əvvəl mövcud olan sən-zurasız inqilabi mətbuatın başında durmuş, inqilabi hə-rəkatın inkişafında mühüm rol oynamışdır.

1850-1860-ci illərdə N.Q.Çernişevski, N.A.Dobrolyubov kimi görkəmli publisist, inqilabçı-demokratların rəhbərliyi altında çıxan «Sovremennik» jurnalı, özünün ideya istiqamətinə görə «Polyarnaya zvezda» və «Kolokol»a yaxın idi. Jurnalın səhifələrində kəndli mə-sələsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. «Sovremennik» yazırkı ki, ağır və dözülməz şəraitdə yaşayan kəndlının həyat tərzini yalnız inqilabi yolla dəyişmək olar. Bu jurnal Rusyanın inqilabi qüvvəsinin səsi idi. Bu səs demək olar ki, Rusyanın hər yerindən eşidilirdi. Çernişevski öz ideya azadlığına, fəlsəfi və siyasi kamilliyinə görə 50-ci illərin ikinci yarısı və 60-cı illərin əvvəlləri rus inqilabi demokratiyasında zirvə təşkil edir. «Sovremennik» Çer-nişevski üçün çox doğma idi. Jurnalın elə bir sayı ol-mazdı ki, onun məqaləsi getməsin. Tədqiqatçı alimlərin hesablamalarına görə, Çernişevskinin «Sovremennik»də 500 çap vərəqi, təxminən hər il 60 çap vərəqi materialı dərc edilmişdir.

XIX əsrin axırlarına yaxın Rusiyada fəhlə hərəka-tı canlandı. Bu canlanma fəhlə mətbuatının yaranması-na təkan verdi. Plexanovun yaratdığı «Əmək azadlığı» və «Blaqoyev qrupu»nun nəşr etdikləri «Sosial-de-mokrat» (1888-1892) toplusu və «Raboçi» (1883-1895)

qəzeti Rusiyada marksist ədəbiyyatın yayılmasına xidmət edirdi.

Keçən əsrin əvvəlində çıxan «İskra» qəzeti Rusiyada marksist partiyası yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. «İskra»dan sonra onun məsləkini və ənənələrini davam etdirən bir sıra mətbu orqanlar fəaliyyətə başladı. Peterburq fəhlələrinin təşəbbüsü ilə «Pravda» (1912) çıxdı. «Pravda»nın nəşri tarixi – may ayının 5-ni SSRİ-də bütün müttəfiq respublikalar mətbuat günü kimi qeyd edirdi. «Pravda» Sov.İKP-nin orqanı kimi uzun müddət fəaliyyət göstərdi.

1917-ci il ərəfəsində Rusiya o dövr üçün xeyli mətbuata malik idi. Ölkənin 180 şəhərində müxtəlif dövri mətbuat çıxırı. Təkcə Moskvada çıxan qəzetlərin bir illik tirajı 450 milyon nüsxəyə çatırdı. Peterburqda 150-yə yaxın qəzet, 400-dən çox jurnal buraxılırdı.

Mətbuatın surətli inkişafı 1917-ci ilin oktyabrında dayandırıldı. Hakimiyyət çevrilişinin üçüncü günü – 1917-ci il oktyabrin 27-də Xalq Komissarları Soveti mətbuat haqqında dekret imzaladı. Dekretə görə bolşevik qəzetlərini çıxmaqla xeyli qəzet bağlandı (iki ay ərzində Rusiyada 92 qəzet fəaliyyətini dayandırdı). Bu dövrdə nəşr olunan bolşevik qəzetləri yeni quruluşu tərifləməyi, onun üstünlüklerini göstərməyi qarşılara məqsəd qoymuşdu.

V.İ.Lenin «Qəzetlərimizin xarakteri haqqında» («Pravda»nın 1918-ci il 20 sentyabr tarixli nömrəsində dərc olunub) məqaləsində siyasi məsələlərdən az yazmağı, iqtisadiyyatdan daha çox bəhs etməyi məsləhət

görürdü. O, öyrədirdi ki, qəzetlər rəsmi çinovnikcəsinə deyil «inqilabi mətbuat kimi», fəhlə sinfinin «diktatura orqanı kimi» yazmalıdırular. Onlar kütłəni «bütün həyat sahələrindən götürülən canlı, konkret misal və nümunələrə əsasən» tərbiyə etməlidirlər. Bu məqalə o dövrün bütün mətbuat orqanlarının fəaliyyəti üçün bir program idi. Mətbuatın yenidən təşkili qarşıya qoyulan qərarların həyata keçirilməsinə kömək etdi. Artıq 1918-ci ilin əvvəlində inqilabdan əvvəlki kütłəvi informasiya vasitələrini yeni 884 qəzet və 753 jurnal əvəz etdi. Bir il sonra qəzetlərin sayı 1000-ə çatdı. Bu dövrə jurnalist kadrlarının azlığı, redaksiya işindəki təcrübəsizlik mətbuatın ümumi işinə mənfi təsir göstərirdi.

Bütün çətinlikləri arxada qoyan Rusiyada jurnalistika inkişaf edirdi. 1921-1925-ci illərdə dövri mətbuatın tirajlarının artması ilə yanaşı yeni qəzet və jurnallar yarandı. Həmin illərdə «Raboçaya qazeta», «Trud», «Kom-somolskaya pravda», «Krasnaya zvezda», «Pionerskaya pravda» qəzetləri çıxdı. «Noviy mir», «Oktyabr», «Molodaya qvardiya», «Oqonyok», «Rabotnitsa», «Krokodil» və s. kütłəvi jurnallar fəaliyyətə başladı.

Böyük Vətən Müharibəsi illərində rus jurnalistikası özünün səfərbəredici gücünü göstərə bildi. Görkəmlı yazıçı və şairlər hərbi müxbir kimi odlu-alovlu səngərlərdən keçərək böyük publisist işi gördülər. A.Tolstoynun («Rus xarakteri», «Biz nəyi müdafiə edirik?»), «Vətən»), B.Qorbatovun («Yoldaşlara məktub», «Cəbhə jurnalistinə»), K.Simonovun («Üçüncü adyutant», «Rus ürəyi»), İ.Erenburqun («Müharibə» toplusu) və

başqalarının məqalə və pamfletləri faşizmə nifrat oydındı.

Bir məsələni də xüsusilə qeyd etməliyik ki, jurnalistika totalitar şəraitdə fəaliyyət göstərirdi. Belə şəraitdə həqiqəti demək həm çətin, həm də riskli idi. Jurnalistika sosializm quruluşunu, «işıqlı gələcəyi» tərifləməli, ona qarşı çıxanlara amansız olmalıdır.

1953-cü ildə İ.V.Stalinin ölümündən sonra mətbuatın məzmununda az da olsa dəyişiklik baş verdi. Mətbuatda yeni mövzular göründü. Jurnalistlər günün vacib məsələlərini «dəyirmi masa» arxasında müzakirə edib fikir mübadiləsi aparırıdı. 1957-ci ildə yaradılan SSRİ Jurnalistlər İttifaqı seminarlar keçirir, jurnalistlərə məsləhətlər verirdi.

Bir partiyalı sistemdə mətbuata ciddi nəzarət vardı. Redaktorlar Mərkəzi Komitənin təbliğat şöbəsinə tabe idilər. Onların başı üstündən iş görmək mümkün deyildi. QLAVLİT əsl senzura qaydalarını tətbiq edirdi. Bu qurum hər sözə, hər fikirə qadağa qoyurdu. Hətta, iş o yerə çatmışdı ki, «Pravda» və «İzvestiya» kimi qəzetlərin ayrıca senzor ştatı vardı.

Keçən əsrin sonlarına yaxın «yenidənqurma»nın başlanması senzuranın zəifləməsinə səbəb oldu. Bu da bir sıra yarım rəsmi qəzetlərin yaranmasına şərait yaratdı. «Xalq cəbhəsi», «Nabat», «Pozisiya», «Demokratikeskaya Rossiya» belə qəzetlərdən idi.

90-ci illər Rusiyada yeni mətbuatın inkişafı illəri kimi də xarakterizə olunur. Bu illərdə «Seqodnya», «Nezavisimaya qazeta», «Kurantı», «Novaya yejednev-

naya qazeta», «Delovoy mir», «Kommersant», «Megapolis-ekspress» və sair qəzetlər çıxır. Yüksək vəzifəli şəxslərin 1991-ci ilin avqust ayında cəhd etdikləri çevrilmiş vaxtı ümumittifaq və Moskva qəzetləri, habelə Mərkəzi televiziya və radio verilişləri qadağan olundu. Yalnız avqustun 19-da Sov. İKP-nin bir sıra nəşrləri «Pravda» başda olmaqla - «İzvestiya», «Trud» və «Krasnaya zvezda» çıxdı. QKÇP üzvləri həbs olunduqdan sonra Rusiya prezidenti B.N.Yeltsinin fərmanı ilə Sov. İKP MK-nin bəzi nəşrlərinin fəaliyyəti dayandırıldı.

Sovet imperiyası dağıldılqdan sonra Rusiya Federasiyasında da bir sıra yeniliklər baş verdi. Xüsusiət, jurnalistika sahəsində olan yeniliklər əsasən müstəqil KİV-in yaranması oldu. 1991-ci ilin dekabr ayında Rusiya «KİV haqqında» Qanun qəbul etdi. Bu qanun KİV-in inkişafına şərait yaratdı. Yalnız bundan sonra müstəqil qəzet və jurnallar, teleradio kanalları yaranmağa başladı.

Həmişə nümunə kimi qeyd etdiyimiz Rusyanın kütləvi informasiya vasitələri keçən əsrin sonlarında böhranla üzləşdi. Rusiya Jurnalistlər İttifaqının 1998-ci ilin hesabatında göstərilir ki, Rusiyada elə bir mətbuat, radio, televiziya yoxdur ki, əsl iqtisadi müstəqlliyyə malik olsun. Nəşrlərin iqtisadi uğurları heç də abunəçilərin sayından asılı deyil. Bir sıra qəzetlər reklam sifarişlərini cəlb etmək məqsədilə tirajlarını həqiqətdə olduğundan qat-qat artıq göstərir, qeyri-obyektiv reytinqlər dərc edirlər. Etik normaların pozulması adı hala çəvrilmişdi. Bütün bunlar qəzet və jurnalların fəaliyyətinin azalma-

sına gətirib çıxarmışdı. 1990-ci illə müqayisədə 1998-ci ildə qəzetlərin illik tirajı 5, jurnallarınkı isə 7,5 dəfə aşağı düşmüdü. Ümumrusiya nəşrlərinin də əsas hissəsi Moskvada və mərkəzi Rusiyada yayılırdı.

İslahatdan sonrakı Rusiyada yerli mətbuatın rolü artdığından hakimiyyət, siyasi və iqtisadi elita onu öz şəxsi maraqlarının ifadəsinə çevirməyə cəhd etdi. Bir sıra qəzetlər var ki, bilavasitə hakimiyyət strukturlarının əlindədir. Hazırda Rusiyada elə bir vəziyyət yaranıb ki, nəşirlərin de facto mülkiyyətçisi vardır, de yuri isə yoxdur. Təbii ki, bu «gizli» mülkiyyətçi nə cəmiyyət, nə də jurnalistlər qarşısında məsuliyyət daşıyır. O, klan mənafeyinə xidmət edir və KİV-i siyasi mübarizə aləti-nə çevirir. Nəşr sahibləri ilə jurnalistlər arasında yaranan münasibətlər cəmiyyəti narahat etməyə bilməz. Rusiyada demək olar ki, əksər qəzetlər müəyyən dairələr tərəfindən «ələ keçirilib».

Onu da qeyd edək ki, Rusiya mətbuatı Azərbaycanın içtimai-siyasi həyatında baş verən olaylara öz səhifələrdə yer ayırır. Azərbaycan oxuları heç də həmişə bu yazıldardan razi qalmır. Burada qərəzçilik özünü göstərir. Xüsusilə, mətbuat Dağlıq Qarabağ məsələsin-də haqqı, ədaləti taptalayaraq Ermənistani müdafiə edir, hətta Azərbaycanın bu qədim torpağını Ermənistan ərazisi kimi qələmə verməklə Rusiya oxularını çasdırır.

Azərbaycana yenidən qayıtmağa çan atan Rusiya müxtəlif yollar axtarır. Bu işdə ona bəzi qəzetlər dəstək verir. Azərbaycana qarşı öz aqressivliyi ilə seçilən «Ne-

zavisimaya qazeta»ya diqqət yetirsək rus şovinizminin niyyətini aydın görərik. Bu qəzet açıq-aşkar Azərbaycanın Qərbə inteqrasiyasını, Amerika ilə münasibətləri ni heç cürə «həzm» edə bilmir. Məsələn, «NATO Azərbaycana gəlir», «Amerika İraq kartını Azərbaycanda oynayır» (21 noyabr 2002) və s. yazılar şimal qonşumuzun narahatlığını bildirir.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «İzvestiya», «Kom-somolskaya pravda», «Arqumenti i fakti», «Nezavisimaya qazeta», «Seqodnya», «Zdorovya», «Oqonyok», «Literaturnaya qazeta», «Trud», «Moskovski komso-molets», «Sovremennik» və s.

Radio və televiziya. Rusiyada radionun ilk sınaq verilişi 1922-ci ildən, müntəzəm verişlər isə 1924-ci il noyabırın 23-dən hesablanır. 1964-cü ildən fəaliyyət göstərən «Mayak» radiosu çoxlarına yaxşı tanışdır. Fasiləsiz işləyən «Mayak» o dövr üçün yeni idi. Hər yarım saatdan bir xəbər, müsiqi, reportaj, canlı konsertlər yayımlayan radio az vaxtda dinləyicilərin ürəyinə yol tapdı. Hazırda «Mayak» radiosu müstəqildir. Onun üç yayım kanalı var. «Mayak»a təkcə Rusiyada deyil, demək olar ki, keçmiş SSRİ-nin bütün rusdilli dinləyici ləri qulaq asır. «Exo Moskvı», «Radio Rossiya» Rusyanın radio stansiyaları arasında ən çox dinləyiçisi olan stansiyalarıdır.

Rusiyada televiziyanın inkişafı heç də radiodan geri qalmır. 1955-ci ilin yanvarında Moskvanın televiziya mərkəzi gündəlik yayına başladı. O vaxt burada 80 nəfər çalışırdı, paytaxtda isə 15 min televizor vardı.

14 fevral 1956-ci ildə Moskvanın ikinci teleprogramı efişə verildi, ali və orta məktəblərə kömək məqsədilə üçüncü program 1965-ci ildə yaradıldı. 50-ci illərdən başlayaraq kütləvi televizorların istehsalına başlandı. İlk kütləvi televizor KVN-49 (Keniqson, Varşavskiy, Nikolayevskiy soyadlı konstrukturlar) adlanırdı, ekranının ölçüləri isə 18 sm idi. 1964-cü ildə yüngül, əldə gəzdirilən «Yunost», az sonra isə «Şilyalis» peyda oldu. Rəngli verilişlər 1967-ci ildə yenicə istifadəyə verilmiş Ostankino mərkəzindən (hündürlüyü 540 m) sınaqdan keçirildi.

1977-ci ildən başlayaraq Mərkəzi televiziyanın bütün verilişləri rənglidir. SSRİ-nin süqutu ərəfəsində SSRİ Dövlət Teleradio sistemində 90 minə yaxın adam çalışırdı ki, onların da 23 mini təkcə Moskvanın payına düşürdü.

Nina Kondratova, Olqa Cepurova, Anna Şilova, Svetlana Jilsova, İqor Kirillov o dövrün ən populyar telediktörlarından idi. Yazıcı-ədəbiyyatşunas İrakli Andranikonun yazıçıları haqqında sil-silə söhbətləri onu televiziyanın ulduzuna çevirmişdi.

Tanınmış publisist E.Saqalayevin rəhbərliyi ilə Rusiyada ilk müstəqil kanal «TV-6 Moskva» (1 yanvar 1993), az sonra isə «NTV» kanalı (10 oktyabr 1993) efişə çıxdı. 1996-ci ilin sentyabrından «NTV-plyus» onlara qoşuldu.

Ölkədə dövlət kanallarının sayı çoxdur. Mindən çox kanal isə hökumətin müxtəlif strukturlarına təsir etmək gücünə malikdir. Dövlət tərəfindən maliyyələşmə

mifi xarakter daşıyır. İkinci dövlət kanalı olan RTR reklam hesabına ozünü saxlayır. Bu işdə sponsorların da rolü az deyil. Məsələn, «Qazprom»un sponsorluğunu qeyd etmək olar.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müasir jurnalistika yuxarıların təsirindən yaxa qurtara bilmir. 1999-cu ildə qəbul olunmuş teleradio yayım Xartiyası Dövlət Dumasının hücumlarından ozünü qurtarmağa çalışır.

Televiziya rəsmi KİV-dən uzaqlaşdıqca daha çox tamaşaçı auditoriyası cəlb edir. «600 sekund», «12 etaj», «Vzqlyad» kimi verlişlərin tamaşçıları milyonlarla hesablanırdı.

Onilliklərin ideoloji təsiri, hər cümlənin senzuradan keçməsi, xarici mühitdən təcrid Rusiya televiziyanın inkişafına imkan vermirdi. Verilişlər demək olar ki, əvvəlcə çekilir, kəsib-doğranır, montaj edilirdi. Bütün bunlar senzuranın ləğvinə kimi davam etdi. Yalnız senzuranın ləğvindən sonra televiziya inkişaf yoluna çıxdı. 70-80-ci illərdə adət etdiyimiz «diktör televiziyası» era-sına son qoyuldu, onu aparıcı əvəzlədi.

Televiziya sisteminin mərkəzdən tədriclə uzaqlaşması (1990-1994) «Ostankino»nın ləğvi ilə nəticələndi və «yenidənqurmadan» sonra Mərkəzi Televiziyanın birinci kanalı adlandı. Bu illərdə dövlət ideoloji və maliyyə nəzarətini itirdi. 1991-ci ildə Dövlət Teleradiosunun süqutu və həmin ildə TV 6, 1993-cü ildə isə NTV və əyalət özəl kanallarının yaranmasına götərib çıxardı.

2002-ci ilin yanında Vladimir Qusinski «Qazprom-Media»nın «Media-Most»a aid aksiyaların satır. Bu da

«Qazprom-Media»yaya imkan verir ki, «Media-Most»un 26 kompaniyasına, o cümlədən NTV, NTV+, «Exo Moskvi», TNT-yə nəzarəti öz əlinə alsın.

Hazırda Rusiya əhalisinin 50 faizi 9 televiziya kanalına baxır. Onlardan 4-ü ümumfederal, 5-i ümummilli kanallardır.

Rusyanın televiziya bazارında üç böyük bölmə fəaliyyət göstərir: dövlət – Birinci, RTR, NTV və əyalət kanalları, ikincisi, ictimai rəyə az-çox təsir edən özəl televizyonlar, üçüncüsi, aksiyaları dövlət və şəxsi adamlarda olan telekanallar.

«Mətbuat öz yerini bilməlidir» - Rusyanın Prezidenti V.V.Putinin bu deyimi çox mətləblərdən xəbər verir. Artıq «cin şüşədən çıxıb», onu geri qaytarmaq gecdir. KİV-ə qarşı hər-hansi bir təzyiq beynəlxalq aləmdə söz azadlığını boğmaq kimi qiymətləndirilir.

Bir sıra nöqsanlara və çətinliklərə baxmayaraq, Rusiya KİV-dən öyrəniləsi çox şey var. İstər radio, istərsə də televiziya verilişləninin əksəriyyəti yüksək professionallığı ilə seçilir.

Agentlik. İTAR-TASS Rusyanın ən böyük agentliyidir. 1925-ci ildən 1992-ci ilədək TASS adlanırdı. Rusyanın suverenliyi elan edildikdən sonra adı dəyişilib İTAR-TASS oldu. Agentlik 86 adda informasiya məhsulu buraxır. Bir sutka ərzində Rusyanın, yaxın və uzaq xarici ölkələrin siyasi, iqtisadi, ictimai, mədəni və idman həyatı haqqında iki mindən çox xəbər və 50-ə yaxın operativ fotosəkillər, diaqramlar və sxemlər yayır. Daha ətraflı H. Vəliyevin «Dünya informasiya agentliklə-

ri» (Bakı 2003) kitabından tanış olmaq olar. Rusiyada adı çəkilən agentliklə yanaşı digər agentliklər də fəaliyyət göstərir.

Türkiyə. İdarəetmə forması – respublika; dövlət başçısı – prezident; ali qanunverici orqan – Türkiyə Böyük Millət Məclisi (birpalatalı parlament); ali icraçı orqan – hökumət; dövlət dili – türk; milli bayram – Respublika elan edilməsi – 29 oktyabr (1923); əhalisi – 65,6 mln; paytaxtı – Ankara.

Türkiyədə ilk qəzetlər Osmanlı İmperiyası dövründə xaricilər tərəfindən nəşr olunub. Fransanın İstanbulda səfirliyi orada yaşayan fransızlar üçün əvvəlcə «Bulleten de nuvel» («Xəbərlər bülleteni» - 1794), sonra isə «Qazett fransez de Konstantinopol» («Konstantinopol fransızlarının qəzeti» - 1796) qəzetlərini çap edib.

Türkiyənin mətbuat tarixində 1 noyabr 1831-ci ildə nəşr olunan «Takvim-i vakai» («Hadisələrin təqvim») qəzeti xüsusi yer tutur. İlk vaxtlar qəzet müvəffəqiyyət qazansa da sonralar tənəzzülə uğrayır. Bunun da bir sıra səbəbləri vardı. Onlardan ən əsası o idi ki, qəzet redaksiyasında bir nəfər də olsun professional jurnalist yox idi. Odur ki, qəzet bəzən fasılərlə çıxırdı. Məsələn, 1832-ci ildə qəzeti 24, 1837-ci ildə 15, 1858-1859-cu illərdə isə 8 sayı çıxmışdı. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, ilk türk qəzeti olan «Hadisələrin təqvim» uzun il-

lər Türkiyənin həyatında mühüm rol oynadı. Türkiyə mətbuatının görkəmli tədqiqatçısı Sərvər İskit yazar: «Biz belə hesab edirik ki, bizim mətbuatın tarixi «Hadisələrin təqvimini»nin nəşri ilə başlanıb. Düzdür, bu qəzet rəsmi dövlət orqanı idi, lakin başqa ölkələrdə olduğu kimi, milli ideyaların və hərəkatların siyasi ruporu deyildi. Buna baxmayaraq, necə də olsa «Hadisələrin təqvimi» bizim doğma dilimizdə buraxılırdı...».

Türk dilində çıxan ikinci qəzetiñ tarixçəsi qeyri-adı hadisə ilə bağlıdır. 1836-ci ildə ingilis taciri «Morning herald» qəzetiñin müxbiri Uilyam Çerçill ov zamanı səhlənkarlıq edərək türk uşağını yaralayır. Xarici işlər naziri Akif paşanın göstərişi ilə müxbiri döyüb türməyə salırlar. İngiltərə səfirliyi bundan istifadə edərək Akif paşanın vəzifəsindən uzaqlaşdırılmasına nail olur və U.Çerçill dəyən ziyana görə xeyli pul alır və ona zeytun yağı ilə ticarət etməyə, həm də türk dilində qəzet nəşir etməyə icazə verilir. Bu hadisədən dörd il sonra U.Çerçill özünün «Ceride-i havadis» adlı qəzetiñ nəşr edir. Qəzet 1 avqust 1840-ci il tarixli birinci nömrəsində oxuculara məlumat verirdi ki, xarici ölkələrdəki incəsənət və maarifçilik xəbərlərinin ölkədə yayılmasına çalışacaq. Qəzet tərtibinə, həm də məzmununa görə rəsmi qəzətdən seçilmirdi.

Türkiyə mətbuatı tarixində «Ceride-i havadis» 1853-cü ildə öz əlavəsini də nəşr edir. Qəzetiñ Türkiyə jurnalistikasındaki rolundan danışan S.İskit yazar ki, türk dilində çıxmasaına baxmayaraq onda türkçülükdən əsər-əlamət yox idi.

1849-1851-ci illərdə çıxan qəzetlərin 80 faizi Qərbi Avropa qəzetlərindən, xüsusən də ingilis qəzetlərindən tərcümələr dərc edirdi. Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, ilk türk jurnalı olan «Baka-i tibbie» («Tibb xəbərləri») 1849-cu ildə nəşrə başlayıb. Jurnalı yerli həkimlər buraxırdı.

Türkiyənin tarixində ilk dəfə olaraq 1857-ci il fevralın 15-də «Mətbəə haqqında» Qanun dərc edildi. Qanun bütün çap məhsullarına şamil edilirdi və demək olar ki, senzuranın tətbiqi idi. Senzura yalnız iki qəzetə - «Hadisələrin təqvimi» və «Ceride-i havadis»ə şamil edilmirdi. Çünkü birincisini hökumət buraxırdı, ikincisi isə sultanın xüsusi aktı ilə çıxırdı.

«Mətbuat haqqında» Qanun isə 15 noyabr 1864-cü ildə sultanın təsdiqindən sonra qüvvəyə mindi. İki fəsil 34 maddədən ibarət olan Qanunun 1-ci maddəsin-də göstərilirdi ki, qəzet və digər bütün dövri nəşrlər ictimai-siyasi xarakterindən asılı olmayaraq Türkiyə hökumətinin icazəsi ilə çıxa bilər. İstanbulu çıxmaqla başqa yerlərdə qəzet, jurnal nəşr etdirmək istəyənlər validən də icazə almaliydi. Qəzeti hər adam buraxa bilməzdi. Yalnız o adama icazə verirdilər ki, onun yaşı 30-dan az olmasın, osmanlı vətəndaşı olsun, həm də məhkəmə tərəfindən izlənilməsin.

XIX əsrin 60-cı illərində nəşr olunan qəzetlər içərisində ən çox tanınanı «Müxbir» qəzeti idi. Onun sahibi Filip əfəndi olsa da, qəzeti Əli Suavi rəhbərlik edirdi. «Müxbir»in birinci nömrəsi 1867-ci ilin yanvarında işıq üzü gördü. Elə ilk nömrəsində onun müxalifət cəbhəsində durduğu hiss olundu. 1867-ci il martın 9-da qə-

zətdə dərc olunmuş məqalə onun bir aylıq çapına qadağa ilə nəticələndi. Sonra qəzet Londonda nəşrini qaydaya saldı. Ümumiyyətlə, «Müxbir» qəzeti Türkiyənin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynayıb.

1867-ci ilin mart ayında «Mətbuat haqqında» Qanuna bəzi əlavələr edildi ki, bu da bir çox qəzetlərin bağlanmasına səbəb oldu. Məsələn, «Müxbir», «Utarit» («Merkuri») və s. qəzetləri misal göstərmək olar. Qəzetlər bir yandan bağlanırdısa, bir yandan da yeniləri nəşr olunurdu. 1871-1876-ci illərdə təkcə İstanbulda 68 dövri mətbuat fəaliyyət göstərirdi ki, onlardan da 40-i qəzet, 28-i jurnal idi. Dəqiq olmayan məlumatə görə, 1876-ci ildə İstanbulda türk dilində çıxan 13 qəzetiñ 7-i gündəlik idi. XIX əsrin sonlarında Türkiyədə bu qədər qəzetlərin çıxmamasına baxmayaraq, 1919-cu il sentyabrın 14-də «İrade-i milliye» qəzetiñ təsis olunması mətbuat günü kimi qeyd olunur.

XX əsrin əvvəllərində Türkiyədə siyasi vəziyyət bir o qədər də yaxşı deyildi. Bir yandan narazılıq, bir yandan da müharibələr Türkiyəni çalxalayırdı. Kommunistlər bundan istifadə edərək öz ideyalarını xalqa çatdırmaq üçün qəzet və jurnallar buraxdılar. 1918-ci ildə Rusiyada mühacirətdə olan Mustafa Sübhi «Yeni dünya» adlı qəzet buraxır və marksizm-leninizm ideyalarını təbliğ edirdi. Mustafa Sübhi ömrünün sonuna kimi (1921) qəzetiñ redaktoru olub. Bundan başqa «Qurtuluş» (1919), «Aydınlıq» (1921) jurnalları da ölkədə sosialist ideyalarını yayırdı. Türk şairi Nazim Hikmət «Aydınlıq» jurnalının fəal əməkdaşlarından idi. 1920-ci

ildə yaranmış Türkiyə Kommunist Partiyası 1921-ci ilin yanvar ayından gündəlik «Əmək» adlı qəzet nəşr edir. Türkiyənin ağır və çətin vəziyyətdən istifadə edən türk kommunistləri «Yeni həyat», «Qızıl İstanbul», «Oraq və çəkic» adlı qəzetlərdən də öz məqsədləri üçün istifadə edirdilər. Onların bu təbliğatı Türkiyə hökumətini çox narahat edirdi. Odur ki, 1925-ci ildə kommunistlərlə bağlı olan bütün mətbu orqanlar qadağan edilir.

Türkiyəni düşçər olmuş ağır vəziyyətdən türk dünəyinin lideri Mustafa Kamal (Atatürk) xilas etdi. O, 1923-cü ildə elan olunmuş Türkiyə Respublikasının prezidenti oldu.

Türkiyədə son iyirmi ildə baş vermiş üç dəfə (1960, 1971, 1980) hərbi çevriliş ölkənin iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərdi. Ölkənin xarici borcları artı. Yaranmış vəziyyətdən sağ qüvvələr istifadə etməyə çalışdır. 1982-ci ildə yeni konstitusiya qəbul edildi. 1983-cü ilin aprel ayından bir sıra şərtlərlə siyasi fəaliyyətə icazə verildi.

Hazırda Türkiyə ilə Azərbaycan arasında mehriban dostluq, qardaşlıq əlaqələri getdikcə möhkəmlənir. «Bir millət, iki dövlət» olan Türkiyə və Azərbaycan beynəlxalq aləmdə çiycin-çiyinə addimlayır. Dünyada Azərbaycanın müdafiəçisi kimi çıxış edən Türkiyə Dağlıq Qarabağ məsələsində həmişə Azərbaycanın yanında olur. Bu günə kimi Türkiyənin Ermənistanla diplomatik əlaqə yaratmaması həm də Ermənistanın işgal etdiyi torpaqlardan çıxmaması ilə bağlıdır.

Xocalı soyqırımdan 6 gün sonra «Milliyyət» qəzeti (4 mart 1992) bu faciəni dünyaya catdırdı. Qəzet-

də məşhur jurnalist Mumcunun «Karabağ dramı» adlı köşə yazısı dərc olunub. Jurnalist Xocalı barədə ətraflı məlumat verdikdən sonra ermənilərin vəhşiliyini belə təsvir edir: «*Ermeniler kana doymuyor. Karinları deşilmış bebekler... süngülenmiş kadınlar ... Gözləri oyulmuş, kulakları keçilmiş erkekler... Cesetler... Cesetler...*».

2009-cu ildə Türkiyə ilə Ermənistən arasında sərhədlərin açılacağı barədə xəbərlər yayılında Türkiyə qəzetləri bu xəbərlərə münasibət bildirərək iqtidarın mövqeyini kəskin tənqid etdi, etiraz səsini ucaltdı. «Tərəf», «Yeni Asya», «Milli qəzete», «Tərcüman» və s. qəzetlər sərhədlərin açılmasını, hətta bu istiqamətdə aparılan ən kiçik danışqları belə Türk dünyasına xəyanət hesab etdilər. Məsələn, «Tərcüman»da dərc olunmuş «Ermənistana görə Azərbaycanı itirmək olmaz» adlı məqalədə deyilir: «Ermənistani qazanmaq naminə qardaş Azərbaycanı itirmək olmaz. Qardaş Azərbaycanı incitsək, onun təklənməsinə səbəb olacaq yanlış yoldan qayıdacaqları əsas gözləntimizdir». Söz yox ki, Türkiyə-Ermənistən sərhədlərinin açılması Azərbaycanla Türkiyə arasında mövcud olan əlaqələrə ciddi zərbə vurardı. Məhz mətbuatın məqsədyönlü fəaliyyəti sərhədlərin açılmasının qarşısının alınmasında heç də az rol oynamadı.

Türkiyənin tanınmış qəzet və jurnalları Azərbaycan haqqında mütəmadi yazılar verir, əsrin müqaviləsi olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin çəkilişini al-qışlayır. Azərbaycan və Türkiyə əlaqəleri «Cümhuriy-

yət», «Milliyyət», «Tərcüman», «Hürriyyət» və s. qəzetlərdə öz əksini tapır.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Ədalət» (1962), «Barış» (1971), «Günaydin» (1968), «Cümhuriyyət» (1923), «Dünya» (1952), «Yeni asır» (1895), «Milliyyət» (1950), «Sabah» (1985), «Tərcüman» (1961), «Hürriyyət» (1948), «Ekonomik panorama» (1988) və s.

Radio və televiziya. 1922-ci ildə Türkiyədə ilk radio verilişləri səsləndi. Həmin il mühəndis Rüştü Uzəl canlı konserti translyasiya etmişdi. Bundan sonra rədionun inkişafı üçün təşəbbüsler olsa da heç bir nəticə verməmişdi. Lakin Atatürkün bilavasitə işə qarışması sayəsində radiostansiya qurulur və ilk sınaq verilişi 1927-ci ilin mart ayında baş tutur. Həmin il mayın 6-dan isə müntəzəm verilişlərə başlandı. 1936-ci ilə qədər radio verilişləri TTTAŞ (Telsiz Telefon Türk Anonim Şirkəti) vasitəsi ilə həyata keçirilirdi. 1940-ci ildə isə radio verilişlərinə nəzarət Mətbuat Ümum Müdirliyinə həvalə edilir.

XX əsrin 30-40-ci illərində radio sürətlə inkişaf yoluна çıxdı. Hökumətin keçirdiyi kampaniya nəticəsində 1946-ci ildə ölkədə quraşdırılan radio mikrafonlarının sayı 163994-ə çatdı. Aradan 5 il keçəndən sonra İzmir radiosu fəaliyyətə başladı. Təhsil ocaqlarında da radio stansiyalar qurulmuşdu. 1965-ci ildən Türkiyədə radio və televiziya verilişləri TRT-yə (Türkiyə Radio-Televiziya Qurumu) tabe edilib.

Türkiyədə Radio, Radio-1, Radio-2, Radio-3, Radio-4 stansiyaları fəaliyyət göstərir. GAP Radio

stansiyası da əslində Radio-5-dir. Radio-1, Radio-2 və Radio-3 ölkə əhalisinin 98 faizini əhatə edir. Onların verilişləri gündə 24 saatdır. GAP – Radio stansiyası isə gündə 20 saat veriliş verir. Dövlətin əlində olan Radio-Xatay (TRT Xatay FM) stansiyasının verilişlərinin gündəlik həcmi 24 saatdır. 1952-ci ildən indiyədək fəaliyyət göstərən «Türkiyənin səsi» radiosu 20 dildə 29 saat 30 dəqiqəlik studiya verilişi, 44 saat 30 dəqiqəlik isə ümumi veriliş verir. Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər ki, Türkiyədə radio verilişlərinə senzura yoxdur. Lakin bu o demək deyil ki, radiolar başlı-başına buraxılıb, onlar qanun çərçivəsində məsuliyyət daşıyırlar.

Televiziya sahəsində Türkiyədə 1949-cu ildə Texniki Universitetdə ilk addımlar atılsa da, yalnız 1952-ci ildə sınaq verilişləri baş tutdu. Əvvəlcə həftədə 2 saat, sonra isə 5 saat televiziya verilişi yayılmıştı. Televiziyanın yaranma tarixi 1968-ci ilə aiddir. Həmin il yanvarın 30-dan etibarən Ankara TV-nin sınaq verilişləri keçirilir. İstanbulda isə Texniki Universitetin bazasındaki studiyadan sınaq verilişləri 1972-ci ilin 30 avqustundan başlamışdır. 1977-ci ildə ötürüçü qüllələrin köməyi ilə əhalinin 81,5 faizi verilişlərə baxmaq imkanı əldə edir. Türkiyə tamaşaçıları rəngli verilişlərə 1984-cü ildən baxır. Elə həmin ildən TRT rabitə peyki vasitəsi ilə xaricə ilk verilişini ötürmüştür. TRT ölkədə televiziyanın inkişafı üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirir. Bu tədbirlərin nəticəsi olaraq Ankara TV studiyası bazasında TV-1, İstanbul studiyası bazasında isə TV-2 kanalları yaranır. Bundan başqa TV-3 (1989), GAP-TV

(Güney Doğu Anadolu bölgəsi-1989), TV-4 (1990) kanalları fəaliyyətə başlayır.

70-ci illərin sonunda Türkiyə özünün sünə rabitə peykini buraxır. Bu da ona TV verilişlərinin ötürülməsi üçün şərait yaradır. İndi bir çox ölkələrdə kabel televiziyası sürətlə inkişaf edir. Türkiyə də bu inkişafdan bacarıqla istifadə edir. Ölkədə 1988-ci ildən istifadəyə ve rilən kabel televiziyanın sayı çoxdur. Özəl kanallara gəldikdə isə onun yaranma tarixi 1 mart 1990-ci ilə aiddir. Həmin gün Madis Boxstar-1 kanalı fəaliyyətə başlayıb. İkinci özəl TV kanalı isə Telon adlanır. 8 yanvar 1992-ci ildən verilişə başlayan bu kanala Turqut Özalın oğlu Əhməd Özal başçılıq edir. Üçüncü özəl TV kanal olan SHOW TV 1992-ci ildən ekrana çıxıb. 1993-cü ildə Cine 5 adlı pullu kanal yaradılır. Bu kanal əsasən bədii filmlər və idman verilişləri nümayiş etdirir.

Türkiyədə adı çəkilən TV kanalları ilə yanaşı başqa TV kanalları da fəaliyyət göstərir: Kanal-6, BRT, ATV, TGRT, Samanyolu və s. Özəl və dövlət TV kanallarının fəaliyyəti Üst Qurum tərəfindən tənzimlənir.

Agentliklər. **Anadolu Agentliyi** – AA hökumət tərəfindən maliyyələşdirilir və nəzarət edilir. Yarımqrəsmi informasiya agentliyidir. Əsası 1920-ci ildə qoyulub. Dünyanın bir sıra agentlikləri ilə informasiya mübadiləsi aparır.

Ankara Agentliyi – ANKA özəl informasiya agentliyidir. Türkiyə qəzet, jurnallarını, radio və televiziyasını daxili və xarici informasiya ilə təmin edir.

Yaponiya. İdarəetmə forması – konstitusiyalı monarxiya; dövlət başçısı – imperator; ali qanunverici orqan - ikipalatalı parlament; ali icraedici orqan – Nazirlər kabinet; dövlət dili – yapon; milli bayram – imperator Akixitonun doğum günü – 23 dekabr (1933); əhalisi – 126,2 miln (2000); paytaxtı – Tokio.

Yaponiyanın KİV-i təkcə Asiyada yox, dünyada aparıcı yerlərdən birini tutur. Ölkədə dövri mətbuat 1868-ci ilin Meydzi inqilabından (bu inqilab Yaponiyanı kapitalist inkişaf yoluna çıxarıb) əvvəl yaranmışdı. Bunlar əsasən xarici qəzetlərdən tərcümələr idi. 1865-1868-ci illərdə Yaponiyada çıxan qəzetlərin tirajı çox az idi, həm də həftədə, bəzən də ayda bir dəfə çıxırı. Ölkədə qəzet nəşrini qaydaya salmaq üçün 1869-cu ildə «Qəzetlərin çapı və yayılması» haqqında fərman verildi. Bu fərman çap məhsullarına hökumətin nəzarətini gücləndirdi.

Yaponiyada ilk gündəlik qəzet 1870-ci ildən çıxan «İokoqama simbun» sayılır. 1872-ci ilin aprel ayından adı dəyişilib «İokoqama mayniti simbun» olur. Həmin qəzetlərin ardınca «Hitiniti» (1872), «Xoti» (1873), «İomiuri» (1874) qəzetləri nəşrə başlayır. Hər üç qəzet Tokioda çıxırı. Elm adamları da diqqət mərkəzində idi. Onlar üçün 1873-cü ildə «Meyroku dzassi» jurnalı nəşr olunurdu. Dörd il sonra isə hamının başa düşəcəyi sadə dildə başqa jurnallar da işıq üzü gördü. Məsələn, «Marumaru simbun» belə jurnallardan idi. Burada əsa-

sən lirik və satirik şerlərlə yanaşı hekayələr dərc olunur, karikaturalar verilirdi. «Tokio sansi» jurnalı isə erotik hekayələrə üstünlük verirdi. 1934-cü ildə Yaponiyada 5 min jurnal nəşr olunurdusa, üç il sonra bu rəqəm 12 minə çatdı, 1945-ci ildə isə azalıb 300-ə endi.

1881-ci ildən başlayaraq siyasi partiyalar qəzetlərdən öz məqsədləri üçün istifadə etməyə başladılar. Hətta, partiya liderləri öz qəzetlərinin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün hökumətdən jurnalistlərin iş şəraitini yaxşılaşdırmağı tələb etdilər. Bu tələb 1887-ci il dekabrın 26-da «Mətbuat azadlığı haqqında» Qanunun qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Belə ki, əvvəllər qəzet və jurnal buraxmaq üçün dövlətdən rəsmi icazə tələb olunurdusa, yeni qanuna görə yalnız rəsmi orqanlara bu barədə məlumat vermək kifayət idi.

XX əsrin əvvəllerindən başlayaraq Yaponiyada qəzetlərin həm sayı, həm də tirajı artdı. 50 min nüsxə tirajla nəşr olunan «Yorodzi Tyoxo» (1892) qəzeti o dövrdə nəşr olunan qəzetlər içərisində ən çox tirajlısı sayılırdı. Sonrakı yerləri «Kokumin simbun», «Tokio asaki simbun», «Nikon simbun», «Dzidzi simpo», «Mayniti» və s. qəzetlər bölüşürdü.

Yapon – Çin (1894-1895) və Rus – Yapon (1904-1905) müharibələri qəzetlərin inkişafına təsir göstərdi. Belə ki, müharibə xəbərləri qəzetlərin tirajını xeyli artırdı. Xüsusilə bu artım «Asahi» (350 min) və «Mayniti» (300 min) qəzetlərinin timsalında aydın hiss olunurdu.

Yaponiyada kapitalizmin inkişafı yapon proletariyatının möhkəmlənməsini və təşkilatlaşmasını sürət-

ləndirdi. 1 dekabr 1897-ci ildə Tokioda Sen Katayama-nın təşəbbüsü ilə poladəritmə sənayesi fəhlələrinin həmkarlar ittifaqı yaradıldı. Həmin ilin dekabr ayında Sen Katayama «Rodo sekau» («Fəhlə aləmi») adlı jurnal nəşr edir. Jurnal yapon fəhlələrinin şəraitindən, başqa ölkələrdəki fəhlələrin mübarizəsindən yazırıdı.

Keçən əsrin 20-ci illərində Yaponiyada seçki hüquqlarının genişləndirilməsi uğrunda kampaniya başladı. Nəticədə, 1925-ci ildə seçki qanunu qəbul olundu və 1928-ci ildə ilk dəfə olaraq fəhlə partiyalarının nümayəndələri parlamentdə təmsil olundular. Kommunist Partiyasının orqanı olan «Sekki» qəzeti dövrün mühüm və zəruri məsələlərindən bəhs edən yazılarla əhəmiyyət verirdi.

1930-1932-ci illərdə «Gənc zabitlər» adlandırılın qüvvələr ordudakı nüfuzlarından istifadə edərək bir sıra tələblər – imperatop hakimiyyətinin gücləndirilməsini, parlamentin və partiyaların ləğv edilməsini, hərbi işgal-ların genişləndirilməsini irəli sürdürlər. «Gənc zabitlər»in bu hərəkətləri faşizmin yapon forması idi.

Bu dövrdə Yapon jurnalistləri böyük tirajla çoxlu qəzet çap edirdi. Onu qeyd etmək kifayətdir ki, 1934-cü ildə Yaponiyada 129 gündəlik qəzet fəaliyyət göstərirdi. Bundan başqa 470 qəzet ayda 4 dəfə, 5392 qəzet isə ayda üç dəfə (bəzən bir-iki dəfə) çıxırıdı. Ölkədə nəşr olunan qəzetlərin 30 faizi Tokio və Osakanın payına düşürdü. Ən nüfuzlu qəzetlərin 20-dən çox əlavələri də nəşr olunurdu. Belə qəzetlər əsasən Tokioda cəmləşmişdi. Onların sayı 231-ə çatırdı. Qəzetlərdən «Tokio Asahi

simbun» (tirajı 1,1 milyon), «Tokio nitiniti simbun» (1 milyon), «İomiuri simbun» (1 milyon), «Xoti simbun» (300 min), «Dzidzi simpo» (200 min) və s. seçilirdi.

İkinci dünya müharibəsində Yaponiyanın məğlubiyəti ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni həyatına təsir etdi. 1945-ci il Yaponiya jurnalistikası tarixində dönüş ili oldu. Yaponiyada Potsdam bəyannaməsinin şərtlərini yerinə yetirən bir sıra demokratik islahatlar həyata keçirildi. Söz, mətbuat, yığıncaq azadlıqları elan olundu. Bu da jurnalistikanın inkişafına müsbət təsir göstərdi. «Mətbuat kodeksi»nin dərcindən (15 sentyabr 1945) sonra qəzetlərin fəaliyyəti xeyli genişləndi. 1945-ci il dekabrın 1-dən Tokioda ilk axşam qəzeti «Minpo» çıxdı. Kommunist Partiyasının orqanı «Akaxata» (əvvəl «Sekki» adlanırdı) qeyri-leqal fəaliyyətdən açıq fəaliyyətə keçdi.

1945-ci ilin oktyabrında ölkədə qəzetlərin demokratikləşməsi prosesi başladı. «Asaxi», «İomiuri» və «Maynit» qəzetlərində çalışan bir çox əməkdaş militarist və faşist təbliğatı apardığı üçün işdən uzaqlaşdırıldı. Paytaxt qəzetlərində başlanan bu proses sonralar əyalət qəzetlərinə keçdi və 1946-ci ilin fevralına kimi davam etdi.

9 fevral 1946-cı ildə qəzet və informasiya agentliyi işçiləri Ümumyaponiya həmkarlar ittifaqının qurultayı keçirildi. Qurultayda 32 həmkarlar ittifaqından nümayəndələr iştirak edirdi. Onların arasında «Asaxi», «İomiuri» və «Maynit» qəzetlərinin də nümayəndələri vardı. Artıq 1946-ci ilin avqustunda həmkarlar ittifaqı 52 qəzet və bir çox agentliyi birləşdirirdi.

Müharibədən sonra qəzetlərlə yanaşı jurnalların da sayı artdı. Müharibənin sonunda, əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, 300 jurnal çıxırdısa, bu rəqəm bir il ərzində 4 dəfə artdı. Əyləncəli, ədəbi-bədii, uşaq jurnalları meydana gəldi. Bu dövrdə nəşr olunan jurnallardan «Sinssey», «Sekay», «Kaydzo», «Ningen», «Dzyosey» və başqalarını göstərmək olar.

Yaponiyada qəzetlər coğrafi prinsipinə və tirajına görə iki əsas növə bölünür: ümummilli və yerli ümummilli qəzetlərə. Buraya əsasən «Asaxi», «İomiuri», «Mayniti», «Nixon keydzay simbun» və «Sankey» daxildir. Bu qəzetlərin redaksiyaları paytaxt Tokioda yerləşir. Qəzetlər həm paytaxtda, həm də Osaka, Naqoya, Fukuoka və Sapporo kimi iri şəhərlərdə çıxır. Beş qəzətdən üçünün «Asaxi», «İomiuri» və «Mayniti»nin tiraji 7,5 milyondan 10 milyona kimidir.

Hazırda Yaponiyada üç gündəlik qəzet var ki, həm tirajına, həm də ölkənin bir çox şəhərlərində yayıldığına görə o birilərindən seçilir. Bunlar «İomiuri» (8,9 milyon nüsxə), «Asahi» (7,5 milyon nüsxə), «Mayniti» (4,4 milyon nüsxə) qəzetləridir. Bundan başqa ölkədə 125 qəzet 47 milyon tirajla nəşr olunur.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Asahi» («Doğan günəş»-1888), «Asahi ivninq nyus» («Asahinin axşam xəbərləri»-1954), «İomiuri» («Reportyor»-1874), «Mayniti» («Gündəlik qəzet»-1876), «Kioto simbun» («Kioto qəzeti»-1879), «Sankey simbun» («Sənaye-iqtisadiyyat qəzeti - 1950»), «Dziyu minsyu» («Liberal demokratiya»-1954), «Sandi Mayniti» («Bazar günü Maynisi»-

1922), «Sekay» («Kainat»-1946), «Akaxata» («Qırmızı bayraq»-1946) və s.

Radio və televiziya. Yaponiyada ilk radio verilişi «Tokio Brodkastinq Steyşn» cəmiyyəti tərəfindən 22 mart 1925-ci ildə həyata keçirilib. Elə həmin ilin iyun - iyul aylarında Osaka və Naqoyda da radiostansiyalar yaradılır. 1925-ci ilin oktyabrında Yaponiya tarixində ilk dəfə olaraq Naqoyda studiyadan kənar reportaj verilir. Bu hərbi parada həsr olunmuş reportaj idi.

1926-ci ilin avqustunda rabitə nazirliyi hər üç stansiyani birləşdirib, Yaponiya Radioyayım Cəmiyyəti yaradır (En-Eyc-Key). 1935-ci ildən En-Eyc-Key ABŞ-a, Kanadaya və Havay adalarına «Yaponiya radiosu» vəsitəsilə verilişlərə başlayır. Bu radio 1945-ci ildə qadağan edilir, yalnız 1952-ci ildə fəaliyyəti yenidən bərpa olunur.

1948-ci ildə radionun inkişafına dair beşillik plan qəbul olunur. Plan radionun inkişafını sürətləndirir. Bu inkişaf dinləyiçilərin də sayının artımına müsbət təsir etdi. Təkcə 1948-ci ildə onların sayı 7,6 milyona çatdı. 1950-ci ildə isə Yaponiya parlamenti «Yayım haqqında» Qanun qəbul edir. Qanun radio sahəsindəki bəzi uyğunsuzluqları aradan qaldırdı və En-Eyc-Key-in quruluşunu dəqiqləşdirdi. Bundan sonra En-Eyc-Key ölkənin xeyli radiostansiyalarına, studiyalarına, ötürüçülərinə malik oldu ki, bu da informasiyaların vaxtında verilməsinə kömək etdi. «Yayım haqqında» Qanun həmçinin ona imkan verdi ki, verilişlərini təkcə yapon dilində yox, həm

də xarici dillərdə yayımlasın. Parisdə, Nyu-Yorkda və Sinqapurda En-Eyc-Key öz bürolarını yaratdı.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz qanun kommersiya radioyayımına da icazə verdi. Belə bir yayım 1951-ci ilin sentyabrında gerçəkləşdi. On il kommersiya radiolarının fəaliyyəti onun yüksəlişi ilə xarakterizə olunur. Lakin 1961-1968-ci illərin rəqabəti radioların böhranla üzləşməsinə səbəb olub. Vəziyyətdən çıxmaq üçün kommersiya radio şirkətləri öz işlərini yenidən qurdular. Onlar 1965-ci ildə iki ümumyapon şəbəkəsində (Djey-Er-En və En-Er-En) birləşdilər. Bundan sonra Djey-Er-En 22, En-Er-En isə 23 şirkəti özündə birləşdirdi. Yalnız bundan sonra radioların fəaliyyəti yaxşılaşdı, hətta reklamdan gələn gəlirlər də artdı.

1939-cu ilin may ayında Yaponiyada televiziyanın ilk sınaq verilişi uğurla alındı. Alımların səyi nəticəsində təsvir laboratoriya şəraitində baş tutmuşdu. Lakin ikinci dünya müharibəsi bu işi yarımcıq qoydu. Müharibədən dərhal sonra yenidən sınaq verilişlərini davam etdirildilər və uğur qazandılar. Bununla belə, Yaponiyada televiziyanın doğum günü 1 fevral 1953-cü ildir. Həmin gündən En-Eyc-Key-in müntəzəm verilişləri yayımlanır. Avqust ayında isə ilk kommersiya studiyası (En-Ti-Bi) efirə çıxır.

Çoxları televiziyanın radioya rəqabətdə tab gətirəcəyinə şübhə ilə yanaşındılar. İlk vaxtlar televiziya sahiblərinin sayı da az artırdı. 1953-cü ildə onların sayı 1485 nəfər idi, 1954-cü ildə 16779, 1955-ci ildə 52882 nəfərə yaxın idi. Lakin az vaxtda televiziya xalqın

rəğbətini qazandı. Aşağıdakı rəqəmlərdən də bu aydın görünür. 1958-ci ildə yapon ailəsinin 1 milyon, 1970-ci ildə isə 99,2 faizinin televiziyası vardı. İndi Yaponiyada elə bir ailə yoxdur ki, onun bir və ya iki televizoru olmasın. Rəngli verilişlərə gəlinçə onun tarixi 1960-ci ilin sentyabrından başlanıb.

Yaponianın «Yayım haqqında» Qanununa görə En-Eyc-Key-in tamaşaçıları ilə müqavilə bağlanılır və onlar haqq ödəyirdilər (bu haqq sonra ləğv olunub). Kommersiya teleşirkətlərinin tamaşaçıları belə haqq ödəməkdən azaddırlar. Qanun buna yol vermir. Çünkü onun əsas gelir mənbəyi reklamdır. En-Eyc-Key-in «102-ci studiya» informasiya programı ölkədə çox sevilən programdır. Program səhər saat 7.35-dən 8.12-dək tamaşaçıları əvvəlki günün hadisələri ilə tanış edir.

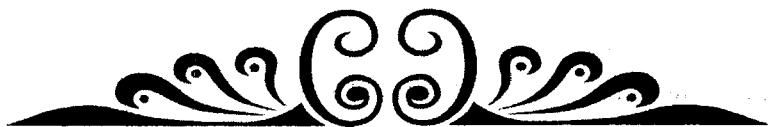
Yaponianın əsas teleşirkəti olan En-Eyc-Key dünyasının bir sıra teleşirkətləri ilə əlaqə saxlayır, efir mübadiləsi aparır.

Agentliklər. Kiodo Tsusin – Yaponiyada ən iri informasiya agentliyidir. Əsası 1945-ci ildə qoyulub. Tokioda yerləşir. Yapon və ingilis dillərində informasiya və xəbərlər verir. Agentlik ölkədə 63 qəzet nəşriyyatına, 72 radiostansiyaya və xaricdə 57 informasiya agentliyinə xidmət edir. Xaricdə ingilis dilində 140 min sözlük informasiya yayır. Agentliyin dünyanın 31 şəhərində 50 xüsusi müxbiri var.

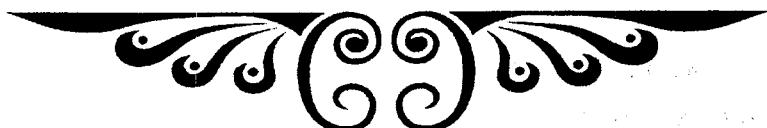
Dzidzi Tsusin – ölkənin ikinci ən böyük informasiya agentliyidir. 1945-ci ildə səhmdar əsasında yaradılıb. Tokioda yerləşir. Agentlik Cənubi Amerika və

ABŞ-in qərbində yapon dilində çıxan 15 qəzetə informasiya verir. 124 yapon və 28 xarici qəzet nəşriyyatına xidmət edir. Hər gün yapon dilində 680 min sözlük informasiya, o cümlədən 5 min sözlük çin dilində, 29 min ingilis dilində, 3 min ispan dilində sözlük informasiya yayır.

Əlavələr

CON MİLTON (1608-1674)

AREOPAGİTİKA (1644)

...Senzura hələ yaşamaqda olan alim üçün fövqəladə hörmətsizlik, mərhumların əsərləri və məzarları üçün yüksək dərəcəli təhqirdirsə, onda mən belə hesab edirəm ki, o, həm də bütün millət üçün təhqir və söyüşdür...

Mənə bilmək azadlığı, öz fikirlərimi ifadə etmək azadlığı, ən başlıcası isə, öz vicdanıma görə mühakimə yürütmək azadlığı verin.

... Yaxşı kitabı məhv edən kəs ağlın özünü, hələ rüseym şəklində olan Tanrı obrazını öldürmiş olur.

FRANSA MİLLİ ASSAMBLEYASI

İNSANIN VƏ VƏTƏNDƏŞİN HÜQUQLARI HAQQINDA BƏYANNAMƏ (1789)

1. İnsanlar azad və bərabər hüquqlarla doğulur və yaşayırlar. İctimai fərqlər yalnız ümumi mənafə ilə bağlı fikirlərə əsaslanı bilər.
11. Fikir və mövqeyin azad ifadəsi insanın ən qiymətli hüquqlarından biridir; hər bir vətəndaş yalnız suisitfadə hallarında qanun qarşısında cavab verməklə öz fikrini azad deyə, yaza, dərc etdirə bilər.

AMERİKA KONSTITUSİYASI (1787)

KONSTITUSİYAYA I DÜZƏLİŞ (1791)

«Konqres din müəyyənləşdirməyə, yaxud sərbəst dini ibadəti yasaqlamağa dair, ya da söz və mətbuat azadlığını, xalqın dinc toplaşmaq, şikayətlərinin yerinə yetirilməsi üçün hökumətə ərizələrlə müraciət etmək hüququnu məhdudlaşdırın heç bir qanun verməməlidir».

TOMAS CEFFERSON (1743-1826)

İNAQURASIYA NİTQİ (1801)

«... Yurddaşlar, sizin üçün əziz və dəyərli olan şeylərin hamısını özündə ehtiva edən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə başlamazdan önce mənim dövlət quruluşumuzun başlıca prinsirləri, buradan da hökumətimizin siyasetini formalaşdırmalı olan prinsirplər kimi nəyi gördüyüümü bilməlisiniz.

Mən onlar haqqında yalnız ümumi prinsirləri qeyd etməklə, lakin məhdudiyətlərin hec də hamısını göstərməməklə qısa danışacağam – bu, dini, yaxud siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq bütün adamlar üçün bərabər və dəqiqliq qanunçuluqdur... məlumatın [azad] yayılması və sui-istifadələrə görə cəmiyyət qarşısında məsuliyyətdir; vicdan azadlığıdır; mətbuat azadlığıdır; *ha-beas sorpus** un müdafiəsi altında insan azadlığıdır ...».

* Şəxsiyyətin toxunulmazlığı haqqında akt.

FRANKLIN DELANO RÜZVELT (1882-1945)

DÖRD AZADLIQ (1941)

Təhlükəsiz etmək istədiyimiz gələcəkdə biz dörd mühüm insan azadlığına əsaslanan bir dünya yaratmağa çalışacaqıq.

Birinci azadlıq – dünyanın istənilən hissəsində söz azadlığı və öz fikrini ifadə etmək azadlığı.

İkinci azadlıq – dünyanın istənilən hissəsində hər bir adamın istəyincə ibadət etmək azadlığı.

Üçüncü azadlıq – dünyanın istənilən hissəsində ehtiyac əsarətindən azadlıq; daha sadə dildə bu, hər bir ölkə üçün onun xalqının sağlam, dinc həyatının təmin edən iqtisadi razılaşmaları bildirir.

Dövdüncü azadlıq - dünyanın istənilən hissəsində qorxu hissindən azadlıq; daha sadə dildə bu, silahların elə tərzdə və elə səviyyəyə qədər ümumi ixtisar edilməsidir ki, heç bir ölkənin öz qonşusuna fiziki təcavüs etmək imkanı olmasın.

BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATI

ÜMUMDÜNYA İNSAN HÜQUQLARI BƏYANNAMƏSİ (1948)

Maddə 18

Hər bir insanın fikir, vicdan və din azadlığı hüquq var; bu hüquqa öz dinini və əqidəsini dəyişmək, dininə və əqidəsinə həm təklikdə, həm də başqaları ilə birgə, açıq, yaxud xüsusi qaydada, təlimdə, ibadətdə, dini ayin və mərasimlərin icrasında etiqat bəsləmək azadlığı daxildir.

Maddə 19

Hər bir insanın əqidə azadlığı və onu sərbəst şəkildə ifadə etmək hüququ var; bu hüquqa əqidəsinə maneəsiz etiqat bəsləmək, dövlət sərhədlərindən aslı olmayaraq informasiya və ideyalar axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı daxildir.

İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA KONVENTSİYASI

(1953)

Maddə 10

Hər bir şəxs söz azadlığı hüququna malikdir. Bu sıraya müxtəlif fikirlərdə olma azadlığı və sərhədlərdən aslı olmayaraq, hakimiyyət tərəfindən müdaxilə edilmədən məlumat və ideyalar almaq və ötürmək hüquqları daxildir.

OLİVER VENDELL HOLMS (Ali məhkəmənin üzvü)

ABŞ-da özünüifadə azadlığı (1971)

... Mətbuat idarə edənlərə deyil, idarə olunanlara xidmət etməlidir. Hakimiyyətin mətbuat üzərində senzura hüququ [Konstitusiya ilə] həmişəlik ləğv olunmuşdur ki, mətbuat azad olsun və hakimiyyətə nəzarət edə bilsin. Mətbuata [Konstitusiyada] müdafiə verilib ki, hakimiyyətin sırlarını üzə çıxara bilsin... Azad mətbuatın başlıca vəzifəsi hakimiyyətin xalqı aldatmasının qarşısını almaqdan ibarətdir ...

SOFİYA BƏYANNAMƏSİ

13 SENTYABR 1977

Biz, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı İctimai İnformasiya Departamentinin (BMTİİD), Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Elm, Təhsil və Mədəniyyət Departamentinin (YUNESKO) müstəqil və plüralist informasiya vasitələrinin möhkəmləndirilməsinə dair 10-13 sentyabr 1997-ci ildə Bolqarıstanın paytaxtı Sofiya şəhərində keçirdikləri Avropa seminarının iştirakçıları,

Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsinin 19-cu maddəsini (*«hər bir şəxsin əqidə azadlığı hüququ və onu sərbəst ifadə etmək hüququ vardır; bu hüquqlara istənilən dövlətin ərazisində öz əqidəsinə sadıq qalmaq və bütün vasitələrlə sərbəst surətdə informasiya və ideyalar axtarmaq, almaq və yaymaq hüququ daxildir»*),

BMT Baş Məclisinin 1946-ci il 14 dekabr tarixli 59/1 sayılı qətnaməsini (*«informasiya almaq əsas insan hüquqlarından biridir»*), habelə Baş Məclisin 1990-ci il 11 dekabr tarixli 45/76 sayılı qətnaməsini (*«informasiya insana xidmət etməlidir»*),

YUNESKO-nun 1989-cu ildə 25-ci sesiyasında qəbul edilmiş 104 sayılı (*milli və beynəlxalq səviyyələrdə söz və təsviri informasiyanın sərbəst yayılmasına kömək göstərmək haqqında*) qətnaməsini,

YUNESKO-nun 1991-ci ildə 26-cı konfransında qəbul edilmiş 4.3 sayılı «*Azad, plüralist və müstəqil mətbuat hər bir demokratik cəmiyyətin mühüm elementidir*» qətnaməsini və Baş direktora «*mətbuat azadlığını, müstəqil və plüralist kütləvi informasiya vasitələrini dönyanın bütün regionlarında dəstəkləmək*» təklifini əsas tutaraq,

Təsdiq edirik ki, müstəqil, plüralist və azad kütləvi informasiya vasitələrinin yaradılması, müdafiəsi və möhkəmləndirilməsi demokratianın inkişafı üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Biz bir daha qeyd edirik ki, mətbuatın ikili funksiyası onun ictimai maraq kəsb edən informasiya və ideyaları ötürməsində, habelə dövlət orqanlarının fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirməsindədir.

Biz insanların arzu və ümidiinin həyata keçirilməsinin ilkin və dəyişməz şərti olan demokratiya istiqamətində ümumdünya hərəkatını, fikir və informasiya azadlığını müdafiə edirik. Bu prinsipləri nəzərə alma-maq vətəndaş cəmiyyəti qurulmasına mane olmaq deməkdir və totalitarizmin bərpasına gətirib çıxara bilər.

Biz hesab edirik ki, hər cür birbaşa və dolayı yolla senzura yolverilməzdır; qeyd edirik ki, KİV əməkdaşları əvvəlkitək yenə də təqib, zor və işgəncələrə məruz qalır, hədələnir, tutulub saxlanır, həbs olunur, oğurlanır və öldürülürler. Onlar həmçinin siyasi və iqtisadi təzyiqlərə məruz qalır, siyasi motivlərə görə işdən çıxarıılır, onlara qarşı qanuňlar düzgün tətbiq olunmur, onların fəaliyyətini məhdudlaşdırmaq üçün əlavə qanunlar

qəbul edilir. KİV-nin informasiya və yenilikləri sərbəst yaymasına, dövri nəşrləri ölkə daxilində və xaricdə yaymasına mane olmaqla bərabər, onların çap avadanlığından, radioötürücü sistemlərdən, Internet və digər rabitə vasitələrindən istifadə etməsinə tez-tez əngəl törədir. Lisenziya alınması, nəzarətçi orqanların özbaşınalıqları, habelə çox yüksək tariflər də kütləvi informasiya vasitələrinin imkanlarını daraldır, onların məlumat ötürmək və yaymaq hüququnu məhdudlaşdırır.

Biz Avropada və dünyanın başqa bölgələrində jurnalistlərə və digər KİV əməkdaşlarına qarşı törədilmiş qətl və cinayətlərin, demək olar ki, hamısının cəzasız qalmasına ciddi surətdə etiraz edirik.

Biz həm BMT sisteminə daxid olan, həm də regional hökumətlərarası təşkilatları KİV əməkdaşlarına qarşı törədilmiş cinayətlərin açılması üçün gördükleri hüquqi tədbirlərin nəticələri barədə məlumat verməyi aidi dövlətlərdən tələb etməyə çağırırıq.

Biz hökumətləri peşəkar fəaliyətini həyata keçirərkən həbs olunmuş jurnalistləri azad etməyə çağırırıq.

Biz mətbuat azadlığı, informasiya əldə etmək hüququ da daxil olmaqla, fikri sərbəst ifadə etmək hüququnu əsas insan hüquqlarından biri sayırıq və BMT Baş Məclisinə təklif edirik ki, gələn sessiyada Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəannaməsinin müddəəlarının, xüsusən 19-cu maddənin həyata keçirilməsi üçün səmərəli tədbirlər müəyyənləşdirən qərar qəbul etsin. Belə bir qərar YİHB-nin 50 illiyinə mühüm töhfə olardı.

Biz müvafiq hökumətlərarası təşkilatlara və donor müəssisələrə təklif edirik ki, dünyanın bütün bölgələrində müstəqil və plüralist informasiya vasitələri yaradılmasına və möhkəmləndirilməsinə kömək məqsədi ilə səylərini artırınsınlar.

BİZ BƏYAN EDİRİK Kİ:

1. Hazırda Mərkəzi və Şərqi Avropanın bir çox dövlətlərində çoxpartiyalı demokratiya istiqamətində gedən pozitiv dəyişikliklər müstəqil və plüralist informasiya vasitələrinin yaranması və inkişafı üçün əlvərişli şərait yaradır.
2. Bütün dövlətlər əqidə və mətbuat azadlığının konstitusiya və hüquqi təminatlarını yaratmalı (və ya möhkəmləndirməli), bu azadlıqları məhdudlaşdırın qanunlara yenidən baxmalı, dəyişdirməli və ya ləğv etməlidirlər. Dövlətlər bu təminatlara xüsusi diqqət verməlidirlər. Qanundankənar qadağan və tabular bu azadlıqları məhdudlaşdırıldıqları üçün yolverilməzdir.
3. Bütün dövlətlər xarici jurnalistlərin bu ölkələrə gedib-gəlməsi və sərbəst hərəkət etməsi üçün viza verilməsi prosesini yüngülləşdirməli, jurnalistlik fəaliyyətini həyata keçirmək üçün ölkəyə professional avadanlıq gətirilməsinə və ondan istifadə edilməsinə maneçilik törətməməlidirlər.

4. Dövlət orqanlarının malik olduğuları informasiyanı əldə etməkdə jurnalistlərə heç bir maneə yaradılmamalıdır. İnfomasiya mənbəyini açmağa jurnalisti məcbur etmək olmaz. Bunun üçün hüquqi təminatlar olmalıdır.
5. Jurnalistlərin tamamilə müstəqil, nümayəndəli assasiyalarını, birliklərini və ya həmkarlar orqanlarını, habelə redaksiya və nəşriyyat işçilərinin assasiyalarını yaratmaq (yaxud möhkəmləndirmək) lazımdır. Müstəqil jurnalist təşkilatlarının yaradılması yolunda hər cür hüquqi və inzibati maneələr aradan götürülməlidir.
6. Jurnalist işinin peşəkar metodları dövlət qadağalarından və xüsusi maraqlı qrupların təzyiqindən qorunmaq üçün ən yaxşı təminatdır. Öz fəaliyyət sahəsində hər cür norma və rəhbər prinsipləri yalnız jurnalistlər özləri müəyyənləşdirə bilərlər. KİV və ya onların əməkdaşlarının peşə fəaliyyəti ilə bağlı mübahisələr məhkəmədə həll olunmalıdır, həm də belə məsələlərə cinayət (və ya hərbi) məcəlləsinin deyil, mülki məcəllənin əsasında baxılmalıdır.
7. Bütün infomasiya vasitələrində peşəkar müstəqillik və redaksiya-nəşriyyat azadlığı qəbul edilməlidir. Dövlətə mənsub olan radio-televiziya orqanları və infomasiya agentliklərində ilk növbədə islahat aparılmalı, onlara açıq ictimai təşkilat statusu verilmə-

lidir. Radio və televiziya sahəsində yaradıla biləcək tənzimləyici orqanlar hakimiyyətdən asılı olmamalıdır. Müstəqil informasiya agentliklərinin, habelə xüsusi və icma informasiya vasitələrinin (o cümlədən, kənd rayonlarında) yaradılmasını stimullaşdırmaq lazımdır.

8. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrindəki sosial-iqtisadi şəraiti, o cümlədən bu subregionun ayrı-ayrı bölgələrinin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, beynəlxalq ictimayyət (beynəlxalq təşkilatlar, inkişaf agentlikləri və peşəkar assosiasiyalar) müstəqil informasiya vasitələrinin inkişafına yönəlmış uzunmüddətli və sabit maliyyə yardımı ilə bağlı məsələləri ilk növbədə həll etməlidir. Bundan savayı, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkışaf Bankı, beynəlxalq təşkilatlar və müvafiq donor təşkilatları informasiya vasitələrinə kredit ayrılması üçün müstəqil Fond yaratmaq üçün səylərini birləşdirməlidirlər.
9. Sərbəst informasiya yaymaq imkanlarını genişləndirən kanallar açan yeni informasiya və kommunikaşıya texnologiyası plüralizmə, sosial-iqtisadi inkişafa, demokratiyaya və sülhə xidmət edə bilər və etməlidir. Daim ənənəvi KİV-ə aid edilən fikir azadlığının müdafiəsi prinsipi yeni yaranan informasiya vasitələrinə də şamil olunmalıdır.

10. Ksenofobiya və müxtəlif etnik və dini qruplar arasındakı toqquşmalar Avropanın bir çox yerlərində sülh və demokratiya üçün təhlükə törədir. Jurnalist etikası məsələləri üzrə proqramlar hazırlanarkən köhnəfikirliyin və bu cür ayrı-seçkilik hallarının doğruduğu təhlükə nəzərdən qaçmamalıdır. Kütləvi informasiya vasitələri etnik və digər azlıqların da nümayəndələrinin jurnalistikaya cəlb edilməsinə şərait yaranan kadr siyaseti yürütməlidirlər.
11. Münaqişə zonalarından reportajlar hazırlanarkən informasiyanın tərəfsiz olması və yalnız faktlara əsaslanması, yüksək peşəkarlıq normalarının qorunması olduqca vacib əhəmiyyətə malikdir.
12. Kütləvi informasiya vasitələri üzərində sahibliyin və ya plüralizmi məhdudlaşdırın digər nəzarət funksiyalarının bir əldə, o cümlədən dövlətin əlində mərkəzləşməsinə yol verməmək üçün qanunlar qəbul edilməli, səmərəli tədbirlər görülməlidir.
13. Cəmiyyətin maraqları mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəyyən edilir. KİV-in sahibləri və onları maliyyələşdirənlər aşkar olmalı, ictimayyətə bu haqda informasiya verilməlidir. Dövlət müxtəlif mülkiyyət formalarının hamısına hüquqi qarantiya verməli, ictimiat fondları onların arasında ayrı-seçkiliyə yol vermədən bölüşdürülməlidir.

14. KİV-ə kommersiya və digər təzyiqlərin gücləndiyi şəraitdə onların məzmun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqla kütləvi informasiya vasitələrinə olan inamı qoruyub saxlamaq xüsusilə vacibdir.
15. Bəyannamənin prinsiplərini həyata keçirmək məqsədi ilə tədbirlər görmək üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi həmin Bəyannaməni Baş Məclisə, YUNESKO-nun Baş direktoru isə Baş Konfrans təqdim etməlidir.

Əlavə 10

MƏTBUAT AZADLIĞI XARTİYASI

Konfrans Londonda (1987) keçirilib,
Helsinkidə (1992) bəyənilib

Mətbuat Azadlığı Xartiyasını «Azadlığın səsi» adlı Ümumdünya konfransının iştirakçısı olan 34 ölkənin jurnalistləri qəbul edib. Senzura problemlərinə həsr olunmuş həmin konfrans Mətbuat Azadlığı üzrə Komitə, Qəzet Naşirlərinin Beynəlxalq Federasiyası, Beynəlxalq Mətbuat İnstитutu, Ümmamerika Mətbuat Assosiasiysi, Şimali Amerika Milli Radio Assosiasiysi, Beynəlxalq Dövri Mətbuat Assosiasiysi tərəfindən birgə təşkil edilib və 1987-ci ilin yanvar ayının 16-dan 18-dək Londonda keçirilib.

Xartiyada azad və müstəqil mətbuatın fəaliyyət prinsipləri üzrə konfrans iştirakçılarının yekdil rəyini ifadə edən müddəalar əks olunublar. Bu müddəalar 1989-cu ildə Londonda ATƏT-in İformasiya forumu, 1991-ci ildə Moskvada ATƏT-in kütləvi informasiya vasitələri sahəsində paralel fəaliyyət üzrə «Dəyirmi mas»ı və həmin ilin noyabrında Osloda ATƏT-in demokratik institutlar üzrə ekspertlərinin seminarı tərəfindən təsdiq edilib. Xartiya həmçinin YUNESKO-nun baş direktoru, bir sıra nüfuzlu beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının rəhbərləri və nəhayət 1992-ci ildə Helsinkidə ATƏT üzvü olan ölkələrin başçılarının yüksək səviyyədə görüşünün iştirakçıları tərəfindən də bəyənilib.

MƏTBUAT AZADLIĞI XARTİYASI

Mətbuat azadlığı xalqın azadlığını təmin edir. Məhz buna görə də informasiyanın ölkə daxilində və dövlət sərhədləri üzərindən azad və manəsiz hərəkətinin aşağıda ifadə olunmuş prinsipləri demokratik institutların inkişafı və qorunmasında maraqlı olan bütün qüvvələr tərəfindən müdafiə edilməlidir:

1. İstər birbaşa, istərsə də dolayısı ilə hər hansı senzura yolverilməzdır. Bununla əlaqədar olaraq, kütləvi informasiya vasitələrinin məlumat toplamaq və yaymaq hüququnu məhdudlaşdırın bütün qanunlar ləğv edilməli, buna göstərilən cəhdlər dayandırılmalıdır. Yerli və mərkəzi hakimiyyət orqanları isə dərc olunan və ya ötürülən məlumatların məzmununa müdaxilə et-

məməli, həmçinin informasiya mənbələri ilə jurnalistlər arasında sədd yaratmamalıdırular.

2. Müstəqil mətbuat orqanları, tele və radioverilişləri şirkətləri bütün ölkələrdə sərbəst yaranmaq və fəaliyyət göstərmək imkanına məlik olmalıdırlar.

3. Ölkənin hakimiyət orqanları informasiya vasitələrini heç bir iqtisadi və ya digər diskriminasiyaya məruz qoymamalıdırular. Dövlətin özünün informasiya orqanlarının olduğu ölkələrdə müstəqil mətbuatla bütün məlumatlardan, çap məhsullarının istehsali və tele-radio verilişlərinin yayınlanması üçün lazım olan texniki vəsaitlərdən onlarla eyni dərəcədə istifadə imkanı verilməlidir.

4. Dövlət mətbuat orqanlarının – qəzet kağızından, mətbəələrdən, yayım sistemlərdən, xəbərlər agentliklərinin – rabitə kanallarından, tele- radioverilişləri şirkətlərinin – tezliklərdən və avadanlıqdan istifadə hüququnu məhdudlaşdırılmamalıdır.

5. Rabitə vasitələri üzərində nəzarət funksiyasını həyata keçirən orqanların məlumatların yayılmasını çətinləşdirən və informasiya axımını məhdudlaşdırın bütün hüquqi, texniki və tarif qaydaları pişlənilir.

6. Hökumətin informasiya orqanlarının redaktorlarının müxtəlif fikirləri dərc etmək hüququ olmalıdır. Bu müddəə qanunvericilikdə təsbit edilməli və təcrübədə həyata keçirilməlidir.

7. Ölkənin mətbuat və digər informasiya orqanlarının xarici xəbərlər xidmətlərinə sərbəst çıxış, əhalinin isə xarici nəşrləri, tele-radioverilişlərini sərbəst əldə etmək imkanları olmalıdır.

8. Ölkənin sərhədləri xarici jurnalistlər üçün açıq olmalıdır. Bu sahədə heç bir kvota tətbiq edilməməlidir, viza, mətbuat vəsiqəsi və digər sənədlərin alınması ilə əlaqədar müraciətlər ən qısa müddətdə təmin edilməlidir. Xarici jurnalistlərə ölkə ərazisində yerdəyişmə, rəsmi və qeyri-rəsmi informasiya mənbələri ilə əlaqə, həmçinin iş üçün lazımı professional material və avadanlığın ölkəyə gətirilməsində sərbəstlik verilməlidir.

9. Jurnalist fəaliyyəti ilə məşğul olmaq yolunda yaradılmış bütün məhdudiyyətlər, o cümlədən bunun üçün hər hansı lisenziyanını və ya digər rəsmi sənədlərin tərtib edilməsi tələbləri ləğv edilməlidir.

10. Jurnalistlərin bütün digər vətəndaşlar kimi qanun tərəfindən qorunmaları və şəxsiyyətlərinin toxunulmazlığı haqda təminatları olmalıdır. Hərbi əməliyyat zonalarında işləyən jurnalistlər mülki vətəndaşlar hesab edilirlər və bütün mülki vətəndaşlara verilən hüquqlardan və təminatlardan istifadə edirlər.

Əlavə 11

JOHANNESBURQ PRİNSİPLƏRİ

Milli təhlükəsizlik, özünüifadə azadlığı
və informasiya almaq imkanları
(1 oktyabr 1995)

Bu prinsiplər kütləvi informasiya vasitələrinin hüquqları sahəsində Amerika mütəxəssisi Pol Hoffmanın sədrliyi ilə ABŞ, Avropa Şurası, Avstraliya, Böyük

Britaniya, Zambiya, İsviçre, İsviçrə, İsrail, Yuqoslaviya, Keniya, Rusiya, Seneqal, Fransa, Hindistan, CAR, Cənubi Koreya və Şimalı İrlandiyadan olan 36 ekspertdən ibarət qrup tərəfindən işlənib hazırlanmış və qəbul edilmişdir.

GİRİŞ

Bu Prinsiplər Cənubi Afrikanın Uitwatersrand Universiteti nəzdindəki tətbiqi hüquq tədqiqatlarının köməyi ilə «Article 19» senzurasına qarşı beynəlxalq mərkəzə toplaşan beynəlxalq hüquq, milli təhlükəsizlik və insan hüquqları sahəsində ekspertlər qrupu tərəfindən 1995-ci il oktyabrın 1-də qəbul olunmuşdur.

Prinsiplər insan hüquqlarının müdafiəsinə aid beynəlxalq və regional hüquqi normalara, dövlətlərin hüquq tətbiqi praktikasına (o cümlədən milli məhkəmələrin qərarlarına) və Dövlətlər birliyinin tanıdığı hüquqların ümumi prinsiplərinə əsaslanır.

Bu Prinsiplər mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq konvensiyanın müddəalarına, habelə fövqəladə hallarda insan hüquqları barəsində Paris minimal standartlarına aid Sirakuza prinsiplərinin tətbiq olunmasının mümkününü qəbul edir.

(Qeyd: Sirakuza prinsiplərini Beynəlxalq Hüquqsunaslar Komissiyası, Beynəlxalq Penitensiar Hüquq Assosiasiyyası, Beynəlxalq Hüquqsunaslar Komissiyasına Amerika Yardım Assosiasiyyası, Morqan İnsan Hüquqları İnstitutu və Kriminologiya Sahəsində Bey-

nəlxalq Ətraflı Tədqiqatlar İnstitutu tərəfindən top-
lanmış ekspertlər qrupu 1984-cü ilin mayında qəbul et-
mişdir.

Paris minimal standartları Beynəlxalq Hüquq As-
sosiyasının himayəsi ilə ekspertlər qrupu tərəfindən
1984-cü ilin mayında qəbul olunmuşdur).

PREAMBULA

Bu Prinsiplərin layihəsinin hazırlanmasının işti-
rakçıları:

BMT Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq, insan şəxsiyyətinin ləyaqət və qədrinin, hər bir kəsin ayrılmaz bərabər hüquqlarının tanınmasının bütün dünyada azadlığın, ədalət mühakiməsinin və sülhün zəminini olduğunu əsas tutaraq;

İnsan hüquqlarının müdafiəsi üçün hüququn aliliyi prinsipinin mühümüyüünü yəqin edərək, məhkəməni istibdada və təqiblərə qarşı sonuncu sığınacaq hesab edərək;

Özünüifadə azadlığının və informasiya azadlığının demokratik cəmiyyətdə mühüm rol oynadığına və onun tərəqqisi, çiçəklənməsi üçün və insanın digər hüquqlarının və əsas azadlıqların həyata keçirilməsi üçün həmin azadlıqların böyük əhəmiyyəti olduğuna öz inamını təsdiqləyərək;

İnsan hüquqları haqqında ümumi bəyannamənin, mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq paktın, uşaq hüquqları haqqında BMT konvensiyasının, məh-

kəmələrin müstəqilliyi haqqında BMT-nin əsas prinsiplərinin, Afrika insan və xalqların hüquqları xartiyasının, insan hüquqları haqqında Amerika konvensiyasının və insan hüquqları haqqında Avropa konvensiyasının müvafiq müddəalarını nəzərə alaraq;

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların bəzi daha ciddi şəkildə pozulması hallarına milli təhlükəsizliyin müdafiəsi üçün zəruri hallar kimi hökumətlər tərəfindən haqq qazandırıldığını yaxşı bilərək;

Hökumətin hərəkətlərinə nəzarət etmək və demokratik cəmiyyətin həyatında yaxından iştirak etmək üçün adamların hökumətdəki informasiyanı almaq imkanına malik olmasının zəruriliyini imperativ tələb ki-mi qəbul edərək;

Hüququn aliliyi prinsipinin əsas tələblərini təmin edən konkret və dəqiq formalasdırılmış qanunlar qəbul olunması ilə həmin azadlıqların hüquqi müdafiəsinin zəruriliyini təsdiqləyərək;

Həmin azadlıqların hüquqi müdafiəsinin müstəqil məhkəmələr tərəfindən təmin olunmasının zəruriliyini bir daha xatırladaraq;

Iştirakçılar aşağıdakı Prinsiplər barədə razılığa gəlmışlər və milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə müvafiq orqanlara tövsiyə edirlər ki, bu Prinsiplərin geniş yayılması, qəbul olunması və həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görsünlər.

1. ƏSAS PRİNSİPLƏR

Prinsip 1. Rəy, özünüifadə və informasiya azadlığı

a) Hər bir kəs kənardan maneə olmadan öz rəyində qalməq hüququna malikdir.

b) Hər bir kəs özünüifadə hüququna malikdir ki, buraya da sərhədlər nəzərə alınmadan, hər hansı ideyanı, öz istədiyi kimi, şifahi, yazılı şəkildə və ya çap halında, yaxud sənət əsəri formasında və ya istənilən kommunikasiya vasitələri ilə axtarmaq, almaq və vermək azadlığı da daxildir.

c) Bundan əvvəlki bənddə – (b) bəndində göstərilən hüquqların həyata keçirilməsi benəlxalq hüquq normalarına müvafiq surətdə, o cümlədən milli təhlükəsizliyin müdafiəsi üçün konkret əslərlarda məhdudiyyətlər predmeti ola bilər.

ç) Əgər hökumət özünüifadə və ya informasiya azadlığının hər hansı şəkildə məhdudlaşdırıldığının qanunda nəzərdə tutulduğunu və bunun demokratik cəmiyyətdə milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərinin müdafiəsi üçün zəruri olduğunu sübut etməsə, onda milli təhlükəsizlik bəhanəsi ilə bu cür məhdudiyyət tətbiq oluna bilməz.

(Qeyd: Həmin Prinsiplərin kontekstində demokratik cəmiyyət deyildikdə özündən ayrı olan orqana və ya təşkilata həqiqətən hesabat verən hökumət; ümumi və bərabər seçki hüququ, gizli səsvermə əsasında keçirilən və seçicilərin öz iradəsini azad ifadə etməyə təminat ve-

rən həqiqi dövri seçeneklər; iqtidardakı hökumətə müxali-fətdə duran təşkilat yaratmaq azadlığına malik siyasi qruplaşmalar; müstəqil məhkəmələr tərəfindən təmin edilən əsas azadlıqların səmərəli hüquqi təminatları başa düşülür).

Prinsip 1.1. Bütün məhdudiyyətlər qanunla müəyyən edilir

a) Özünüifadə və ya informasiya azadlığı üzərində hər bir məhdudiyyət qanunda göstərilməlidir. Qanun sadə dildə yazılmış, anlaşıqlı, konkret və aydın olmalıdır ki, hər bir ayrıca şəxsə bu və ya digər hərəkətin hüquqa zidd olub-olmadığını qabaqcadan görməyə imkan versin.

b) Qanun onun tələblərinin pozulmasına qarşı müvafiq təminatları, o cümlədən müstəqil məhkəmə və ya ədalət mühakiməsi orqanı tərəfindən qoyulmuş məhdudiyyətin əsaslı olub-olmadığına hüquqi cəhətdən operativ, ətraflı və səmərəli baxılmasını nəzərdə tutmalıdır.

Prinsip 1.2. Milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərinin müdafiəsi

Hökumətin milli təhlükəsizlik tələbləri ilə haqq qazandırmaq istədiyi özünüifadə və ya informasiya azadlığının hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması həqiqətən bu məqsəddən irəli gəlməli və əsaslandırılmış su-

rətdə nümaş etdirməlidir ki, son nəticə milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərinin müdafiəsi olacaqdır.

Prinsip 1.3. Demokratik cəmiyyətin prinsipləri ilə uyğunluq

Özünüifadə və ya informasiya azadlığını məhdudlaşdırmağın milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərinin müdafiəsi üçün zəruri olduğunu sübuta yetirmək üçün hökumət nümayiş etdirməlidir ki:

- a) həmin məsələ barəsində öz rəyini ifadə etmək və ya informasiya vermək milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərinə ciddi qorxu törədir;
- b) tətbiq edilən məhdudiyyət bu mənafelərin müdafiəsi üçün daha az məhdudlaşdırıcı tədbirlər nəzərdə tutur;
- c) məhdudiyyət demokratik prinsiplərlə uyğunlaşdırılır.

Prinsip 2. Milli təhlükəsizliyin qanuni mənafeləri

- a) Milli təhlükəsizlik bəhanəsilə tətbiq edilən məhdudiyyətin həqiqi təyinatı və sübutedici son nəticəsi ölkənin mövcudluğunu və ya onun ərazi bütövlüyünü güc işlədilməsindən, yaxud güc işlətmək hədəsindən müdafiə etmək, eləcə də xarici mənbədən güc işlədilməsinə və ya güc işlətmək hədəsinə, məsələn, hərbi təhlükəyə qarşı, yaxud da daxili mənbədən təhlükəyə, məsə-

lən, hökuməti zor gücünə devirməyə təhrik etmək təhlükəsinə qarşı ölkənin müqavimət göstərmək imkanlarını qorumaq olmasa, onda həmin məhdudiyyət legitim deyildir.

Prinsip 3. Fövqəladə vəziyyət

Ölkənin mövcudluğuna qorxu törədən və yaranlığı barədə milli və beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq surətdə rəsmən və qanuni olaraq elan edilən fövqəladə vəziyyət əmələ gəldikdə dövlət özünüifadə və informasiya azadlığı üzərində məhdudiyyət qoya bilər, amma bu məhdudiyyət ancaq vəziyyətin tələbləri ilə əlaqədar ciddi lazımı dərəcədə olmalıdır və hökumətin beynəlxalq hüquq üzrə digər öhdəlikləri ilə ziddiyət təşkil etməməlidir.

Prinsip 4. Ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi

Özünüifadə və ya informasiya azadlığı məhdudlaşdırıldıqda, o cümlədən milli təhlükəsizlik bəhanəsi ilə məhdudlaşdırıldıqda irqi əlamətlərə, dərinin rənginə, cinsə, dilə, dinə, siyasi və ya digər baxışlara, milli və ya sosial mənşəyə, vətəndaşlığa, əmlak senzinə görə, doğum əlamətlərinə və ya başqa əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyə heç bir halda yol verilməməlidir.

II. ÖZÜNÜİFADƏ AZADLIĞININ MƏHDUDLAŞDIRILMASI

Prinsip 5. Rəy azadlığı

Heç kim öz şəxsi rəyinə və ya əqidəsinə görə hər hansı məhdudiyyətlərə, hüquqlardan məhrum edilməyə və ya sanksiyalara məruz qala bilməz.

Prinsip 6. Milli təhlükəsizliyə qorxu törədə bilən özünüifadə

15-ci və 16-ci prinsiplərə uyğun olaraq, özünüifadə milli təhlükəsizliyə qorxu törədən hal kimi o vaxt cəzalandırıla bilər ki, hökumət nümayiş etdirə bilsin ki:

- a) özünüifadədən məqsəd zorakı hərəkətlərə çağırmaqdır;
- b) özünüifadə bu cür zorakı hərəkətlərə gətirib çıxara bilər;
- c) özünüifadə ilə bu cür zorakı hərəkətlərin mümkünluğu arasında birbaşa və bilavasitə əlaqə var.

Prinsip 7. Müdafiə altında olan özünüifadə

- a) 15-ci və 16-ci prinsiplərə uyğun olaraq, özünüifadə azadlığı hüququnun dinc həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizliyə hədə-qorxu kimi baxılmamalıdır və bu məhdudiyyətə və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Milli təhlükəsizliyə hədə-qorxu törətməyən özünüifadə aşağı-

dakıları ehtiva edir, lakin özünüifadə ilə məhdudlaşdırır:

I) hökumətin siyasetini və ya hökumətin özünü qeyri-zorakı yolla dəyişdirmək uğrunda çıxış edir;

II) özlüyündə ölkənin, dövlətin və ya onun rəmzlərinin, hökumətin, dövlət idarələrinin və ya xadimlərinin, habelə xarici ölkənin, dövlətin və ya onun rəmzlərinin, hökumətin, dövlət idarələrinin və ya xadimlərinin tənqid və təhqir edilməsidir;

(Qeyd: Bu prinsiplərin kontekstində «dövlət xadimləri»nə aiddirlər – dövlət başçısı, hökumət başçısı, hökumət qulluğunda olan bütün vəzifəli şəxslər, o cümlədən nazirlər: silahlı qüvvələrin, təhlükəsizlik və polis qüvvələrinin bütün vəzifəli şəxsləri və seckili dövlət vəzifələri tutan bütün şəxslər).

III) konkret münaqişəyə qarşı və ya beynəlxalq mübahisələrin həlli üçün güc işlətmək hədə-qorxusuna qarşı etiraz edir və ya bu etirazı dəstəkləyir;

IV) insan hüquqlarına və ya beynəlxalq humanitar hüquqa aid beynəlxalq normaların pozulduğunun güman olunması barədə informasiya verilməsinə yönəldilmişdir.

b) Ölkənin, dövlətin və ya onun rəmzlərinin, hökumətin, dövlət idarələrinin və ya xadimlərinin, habelə xarici ölkənin, dövlətin və ya onun rəmzlərinin, hökumətin, dövlət idarələrinin və xadimlərinin tənqid və ya təhqir edilməsi üstündə heç kəs cəzalandırıla bilməz, bir şərtlə ki, bu tənqid və ya təhqir zorakı hərəkətlərə təhrükçiliyə yönəldilməsin və ya bu cür hərəkətlərə gətirib çıxarmasın.

Prinsip 8. Milli təhlükəsizliyə hədə-qorxu törədə biləcək fəaliyyət haqqında məlumatın sadəcə olaraq verilməsi

Özünüifadə təşkilat tərəfindən dərc edilmiş və ya təşkilat haqqında informasiyanı – hökumətin milli təhlükəsizliyin mənafelərinə və ya milli təhlükəsizliklə sıx bağlı olan mənafelərə hədə-qorxu törədən informasiya kimi qiymətləndirdiyi informasiyanı verdiyinə görə özünüifadənin qarşısını almaq və ya cəzalandırmaq olmaz.

Prinsip 9. Milli azlığın dilindən və ya başqa dildən istifadə edilməsi

İstər yazılı, istərsə də şifahi özünüifadə qadağan oluna bilməz, ona görə ki, özünüifadə bu və ya digər dildən, xüsusən milli azlığın dilindən istifadə edir.

Prinsip 10. Özünüifadəyə üçüncü şəxslərin qanunsuz müdaxiləsi

Özünüifadə hökumət və onun siyasəti barəsində hətta tənqidü səciyyə daşısa da, dövlətlər dinc yolla həyatı keçirillən özünüifadə azadlığına qeyri-rəsmi qrupların və ya arı-ayrı şəxslərin qanunsuz müdaxiləsinin qarşısını almaq üçün səmərəli tədbirlər görməyə borcludur. Məsələn, hökumətlər özünüifadə azadlığının boğulmasına yönəldilmiş hüquqa zidd hərəkətləri pisləməyə, təhqiqat aparmağa və təqsirkarları ədalət mühakiməsi orqanlarına verməyə borcludur.

III. İNFORMASIYA AZADLIĞININ MƏHDUDLAŞDIRILMASI

Prinsip 11. İnfomasiya alınmasının ümumi qaydaları

Hər bir kəs hakimiyyət strukturlarından infomasiya, o cümlədən dövlət təhlükəsizliyinə aid infomasiya almaq hüququna malikdir. Milli təhlükəsizlik bəhanəsi ilə bu hüququn hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması yolverilməzdir, bundan ötrü hökumət sübut etməlidir ki, belə məhdudiyyət qanunda nəzərdə tutulur və demokratik cəmiyyətdə milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərini qorumaq üçün zəruridir.

Prinsip 12. Təhlükəsizlik bəhanəsilə istisnaların məhdud şəkildə göstərilməsi

Dövlət milli təhlükəsizliyə aid bütün infomasiyanın yerilməsindən qəti surətdə imtina edə bilməz, lakin qanunda infomasiyanın yalnız elə konkret və məhdud kateqoriyalarını göstərməlidir ki, bunları milli təhlükəsizliyin qanuni mənafeləri naminə gizli saxlamaq lazımdır.

Prinsip 13. İnfomasiyanın açılmasına ictimai maraq

İnfomasiya almaq hüququna aid bütün qanunlarda və qərarlarda bu infomasiyanın alınmasına ictimai marağı ilk növbədə nəzərə almaq gərəkdir.

Prinsip 14. İnfomasiya verilməsindən imtinalara müstəqil surətdə baxmaq hüququ

Dövlət infomasiya alınması hüququnun təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görməyə borcludur. Bu tədbirlərdə nəzərdə tutulmalıdır ki, hakimiyyət strukturları infomasiya verilməsindən imtina edildikdə bunun səbəbini qısa müddətdə göstərməli, habelə müstəqil orqanların aldıqları rədd cavabının əsaslılığına və qanuniliyinə baxmaq, o cümlədən bu və ya digər halda hüquqi cəhətdən baxmaq hüququ verməlidirlər. İddiaya baxan orqan gizlədilən infomasiya ilə tanış olmaq hüququna malik olmalıdır.

Prinsip 15. Məxfi infomasiyanı açmağın ümumi qaydası

Heç kim infomasiyanın açılmasına görə milli təhlükəsizlik bəhanəsilə cəzalandırıla bilməz, bir şərtlə ki; bu açılma həqiqi zərər vurmasın və milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərinə çox ehtimal ki, zərəl vura bilməsin: bu infomasiyanın ahnmasına ictimai maraq onun açılması nəticəsində dəymmiş zərərdən üstün olsun.

Prinsip 16. Dövlət xidmətindən alınmış infomasiya

Əqər dövlət xidmətindən infomasiya alınmasına ictimai maraq onun açılması nəticəsində dəymmiş zərərdən üstün olarsa, onda heç kim bu cür infomasiyanın

yayılmamasına görə milli təhlükəsizlik bəhanəsilə təqib obyekti ola bilməz.

Prinsip 17. Hamiya məlum olmuş informasiya

İnformasiya kütləvi surətdə yayıldıqdan, hətta qanunsuz vasitələrlə yayıldıqdan sonra onun dərcinin dayandırılması barədə hər hansı əsaslar cəmiyyətin informasiya almaq hüququndan geri qalır.

Prinsip 18. Jurnalist mənbələrinin müdafiəsi

Jurnalisti onun məxfi mənbəyini göstərməyə məcbur etmək üçün milli təhlükəsizliyin müdafiəsindən əsas kimi istifadə oluna bilməz.

Prinsip 19. Qapalı rayonlara getmək imkanı

Sərbəst informasiya axınının hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması insanın əsas hüquqlarını və humanitar hüququ puç edən xarakter daşıbmamalıdır. Məsələn, hökumətlər jurnalistlərə və ya insan hüquqlarına və humanitar normalara necə əməl olunduğunu araşdırmaq hüququ verilmiş hökumətlərarası təşkilatların və ya qeyr-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrinə insan hüquqlarının və ya humanitar hüquq normalarının pozulduğunu, yaxud artıq pozulmuş olduğunu güman etmək üçün ağlabatan əsaslar olduğu rayonlara getməsinə əngəl törətməməlidirlər. Hökumət jurnalistlərin və hə-

min təşkilatların nümayəndələrinin zorakı hərəkətlər törədilən və ya silahlı münaqişə baş verən rayonlara getməsini yalnız o halda qadağan edə bilər ki, onların orada olması başqalarının təhlükəsizliyini aşkar surətdə qorxu altında qoyar.

IV. HÜQUQUN ALİLİYİ PRİNSİPI VƏ DİGƏR PRİNSİPLƏR

Prinsip 20. Hüququn aliliyinin ümumi prinsipinin təminatları

Təhlükəsizliyə aidiyatı olan cinayətdə¹ təqsirləndirilmiş hər hansı şəxs hüququn aliliyi prinsipinin bəy-nəlxalq hüququn bir hissəsi olan bütün təminatlarından özünüifadə və ya informasiya üçün istifadə etmək hüququna malikdir. Onlar aşağıdakı hüquqlardan ibarətdir, lakin bu hüquqlarla məhdudlaşmışdır:

- a) təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ;
- b) özbaşına həbsə məruz qalmamaq hüququ;
- c) irəli sürülən ittihamlar və bu ittihamları təsdiq-ləyən sübutlar haqqında anlaşılı dildə tez məlumat almaq hüququ;
- ç) özü seçdiyi vəkili tez tapmaq hüququ;
- d) ağlabatan qısa müddətdə məhkəmə təhqiqatı aparılması hüququ;

¹ Qeyd: Bu prinsiplərin kontekstində «təhlükəsizliyə aidiyatı olan cinayət» elə bir hərəkat kimi başa düşülür ki, hökumətin fikrinca, bu hərəkat milli təhlükəsizliyin mənafələrini və ya bu təhlükəsizliklə sıx bağlı olan mənafələri qorumaq məqsədilə cəzalandırılmalıdır.

- e) müdafiəyə hazırlaşmaq üçün kifayət qədər vaxta malik olmaq hüququ;
- ə) işə qərəzsiz məhkəmə və ya ədalət mühakiməsi orqanı tərəfindən vicdanla və açıq surətdə baxılması hüququ;
- f) ittiham şahidlərini dindirmək hüququ;
- g) məhkəmə prosesinin gedişində sübutlar irəli sürməmək hüququ, əgər eks dəlillər təqdim etmək imkanı yaratmaqla həmin sübutlar təqsirləndirilən şəxsə təqdim olunmayıbsa;
- ğ) qərarlıara yenidən baxmaq və onları, habelə irəli sürülmüş sübutları qanunilik nöqteyi-nəzərindən ləğv etmək səlahiyyətinə malik müstəqil məhkəməyə və ya ədalət mühakiməsi orqanına şikayətlə müraciət etmək hüququ.

Prinsip 21. Hüquqi müdafiə vasitələri

Hüquqi müdafiənin bütün vasitələri, o cümlədən də *habeas corpus* və *amparo* kimi xüsusi vasitələr təhlükəsizliyə, eləcə də 3-cü prinsipdə göstərildiyi kimi, ölkənin həyatına hədə-qorxu törədən fövqəladə vəziyyət zamanı təhlükəsizliyə aidiyiyatı olan cinayətlərdə təqsirləndirilən şəxslərə təqdim edilməlidir.

Prinsip 22. Ədalət mühakiməsinin müstəqil orqamı tərəfindən işə baxılması hüququ

- a) təhlükəsizliyə aidiyiyatı olan cinayətdə ittiham üzrə işə, təqsirləndirilən şəxsin seçdiyi kimi, andlılar

məhkəməsi olan yerdə bu cür məhkəmə tərəfindən, ya-xud da real surətdə müstəqil olan hakimlər tərəfindən baxılmalıdır. Təhlükəsizliyə aidiyyatı olan cinayətlərdə təqsirləndirilən şəxslər üzərində məhkəmənin müvafiq təminatlar təqdim edilmədən hakimlər tərəfindən aparılması işlərə ədalət mühakiməsinin müstəqil orqanının baxması hüququnun pozulması (*prima facie*) deməkdir.

b) təhlükəsizliyə aidiyyatı olan cinayətlərə görə mülki şəxs hərbi məhkəmə və ya tribunal tərəfindən heç bir halda məhkəmə təqibinə məruz qala bilməz.

c) mülki şəxs və ya hərbi qulluqçu işə baxılmaq üçün xüsusi məhkəmələr və ya xüsusi olaraq yaradılmış tribunallar tərəfindən heç bir halda məhkəmə təqibinə məruz qala bilməzlər.

Prinsip 23. İlkin senzura

Ölkənin həyatına hədə-qorxu törədən fövqəladə vəziyyət halları (bu hallar 3-cü prinsipdə göstərilmişdir) istisna olmaqla, qalan bütün hallarda özünüifadə milli təhlükəsizliyin mənafeləri naminə ilkin senzuraya məruz qalmamalıdır.

Prinsip 24. Qeyri-uyğun cəzalar

Təhlükəsizliyə aidiyyatı olan, özünüifadə və informasiya hüquqlarına toxunulan cinayətlərə görə ayrı-ayrı şəxslər, kütłəvi informasiya orqanları, siyasi təşkilatlar və digər təşkilatlar törədilmiş cinayətin ciddiliyinə

uyğun olmayan sanksiyalara, hüquqların məhdudlaşdırılmasına və ya cəza tədbirlərinə məruz qala bilməzlər.

Prinsip 25. Bu prinsiplərin digər normalara münasibəti

Bu prinsiplərdə heç nə beynəlxalq, regional və ya milli qanunlarla, yaxud normalarla tanınmış hər hansı insan hüquqlarının və ya azadlıqların məhdudlaşdırılması kimi yozula bilməz.

Qəzetlər tarixin saniyə əqrəbləridir

Artur Sopenhauer

Bölmə 2

Azərbaycan jurnalistikası

- Birinci Azərbaycan milli qəzeti
- XX əsr Azərbaycan jurnalistikası
- Azərbaycanda radio və televiziyanın tarixindən
- Əlavələr

Birinci Azərbaycan milli qəzeti

Zəngin tarixi ənənələrə malik olan xalqımızın mütərəqqi ziyalıları azadlıq, müstəqillik amalının güclənməsində, milli şurun formallaşmasında mətbuata həmişə böyük önəm vermişlər. Onlar mətbu sözün köməyi ilə haqqı, ədaləti müdafiə edir, xalqı gələcək günlərə çağırırdılar...

Azərbaycanda dövri mətbuat birdən-birə yaranmamış, uzun və çətin bir yol keçmişdir. Özü də bu yol Bakı və Tiflisdən keçirdi. XIX əsrin əvvəllərində Tiflis Zaqafqaziyanın inzibati mədəni mərkəzinə çevrilmişdir. Xalqımızın bir çox ziyalıları Tiflis mühitində yaşayıb yaratmışlar. Məhz onların köməyi sayesində Tiflisdə bir sıra mətbu orqanlar işq üzü gördü. Zaqafqaziyada rus dilində ilk mətbu orqan «Tiflisskiye vedomostı» (1828-1832) qəzetinin nəşri demək olar ki, qəzetçilik sahəsində yenilik idi və sonralar başqa qəzetlərin çapı üçün canlanma yaratdı. Bu qəzet gürcü dilində (1829) erməni dilində (1830), fars dilində (1830) və Azərbaycan dilində (1832) buraxılmışdır. Azərbaycan dilində çıxan qəzetiñ adı «Tiflis əxbarı» («əxbar» ərəbcə «xəbər» deməkdir) idi. Təəssüf ki, qəzetiñ nömrələri bu vaxta qədər tapılmayıb. Hətta, qəzetiñ neçə nömrəsinin də buraxıldığı

məlum deyil. Yalnız qəzet haqqında çoxlu arxiv sənədlərindən məlum olur ki, 1833-cü ilin əvvəllərinə qədər fəaliyyət göstərib. Qəzətin vaxtında çıxarılmasına və abunəçilərə çatdırılmasına P.S.Sankovski rəhbərlik edirdi. «Tiflis əxbarı»nın materiallarını şərq dillərini, o cümlədən Azərbaycan dilini yaxşı bilən Mirzə Əpriəm Yeni Kolopov redaktə edirdi.

P.S.Sankovskinin ölümündən (19 oktyabr 1832) sonra Tiflisdə bir neçə il Azərbaycan dilində qəzet çıxmadi. Bu vəziyyət çox davam edə bilməzdi. Beşillik fasilədən sonra 1838-ci ildə Tiflisdə rus dilində «Zaqafkazski vestnik» adında qəzet nəşrə başlayır. 1845-ci ilin yanvarından «Zaqafkazski vestnik»in gürcü və Azərbaycan dilində nəşri qaydaya salınır. Qəzətin Azərbaycan buraxılışı «Qafqazın bu tərəfinin əxbarı» adlanırdı. Həmin qəzetləri rus mətbuat tarixçiləri qeyri-rəsmi nəşrlər hesab edirlər. Azərbaycan mətbuatının yorulmaz tədqiqatçısı Əziz Mırəhmədovun təbirincə desək, bu qəzetlərin heç biri Azərbaycan varlığı ilə bağlı olmadığından onu milli mətbuatın sələfi hesab etmək olmaz. Təkcə banisi, redaktoru, müəllifləri deyil, məzmunu, ideya istiqaməti, dili, poliqrafik bazası, oxucuları da nəşr olunduqları torpaqla bağlı olan, onun mənəvi və maddi həyatına əsaslanan, ilk növbədə doğma həmvətənlərə xidmət edən birinci qəzet «Əkinçi»dir ki, Azərbaycan milli mətbuatının tarixi də, çox təbii, bu qəzetlə başlanır.

Birinci Azərbaycan qəzeti «Əkinçi»nin redaktoru böyük alim, pedaqoq, jurnalist Həsən bəy Zərdabi ol-

muşdur. Professor Famil Mehdinin qeyd etdiyi kimi «Zərdabi haqqında danışmaq bütün ürəyinin odu-közü ilə, ətiylə, qaniyla, vicdanıyla Azərbaycan torpağına, Vətənə, xalqa, millətə, onun keçmişinə, bu gününə, gələcəyinə qırılmaz tellərlə bağlı yüksək əqidə və məslək sahibi, təmiz və saf vicdanlı həqiqi vətəndaş haqqında danışmaq deməkdir».

Şirvan torpağının Zərdab kəndində doğulmuş H.Zərdabi orta təhsilini Şamaxı və Tiflisdə almışdır. Onun dünyagörüşü Moskva Universitetində təhsil aldığı illərdə formallaşmışdır. Universiteti bitirdikdən sonra H.Zərdabi Tiflisə gəlir, bir müddət orada qaldıqdan sonra Qubaya, 1869-cu ildə isə Bakıya köçür.

H.Zərdabi yaradıcılığında, Azərbaycan xalqının mətbuat tarixinə şərəfli səhifələr açmış «Əkinçi» qəzeti mühüm yer tutur. Qəzeti ilk nömrəsi 1875-ci il iyulun 22-də çıxmışdır. Gec də olsa, 70 ildən sonra öz soy-kökünə qayıdan xalqımız həmin tarixi -22 iyulu mətbuat günü kimi qeyd edir.

Qəzeti birinci nömrəsindəki program məqalədə deyilirdi: «Dünya bir şeydir ki, həmişə dövran edir və insan bu tövr dünyanın gərmişinə görə gərək habelə öz rəftarını da dəyişdirsin, necə ki, məsəldir deyərlər zəmanə dəyişilməyi əlbəttə hər anlayan kəsə məlumdur və bu tövr zəmanənin dəyişilməyi bizim ilə deyil, həmçinin biz qadir deyilik ki, zəmanəni dəyişilməkdən saxlayaq. Ol kəslər ki, həmişə bizə etibar edib bizim sözlərimizə əməl ediblər, zəmanə dəyişildiyinə görə gün-gündən tərəqqi edib irəli gedirlər».

Köhnə həyat tərzini pisləyən qəzet xalqı yeniliyə səsləyir, onları «avropalaşmağa», elmə çağırırırdı.

M.F.Axundovla H.Zərdabi arasında aparılan yazışmalarda «Əkinçi» barəsində qiymətli, dəyərli fikirlər söylənilmişdir. M.F.Axundov 1875-ci il aprelin 21-də Zərdabiyə göndərdiyi məktubda «Əkinçi» qəzetiinin qarşısında duran vəzifələri belə müəyyənləşdirmişdi: «Sizin qəzetenizin əsas məziyyətlərindən biri ifadənin gözəlliyi, ibarələrin zəifliyi və aydınlığı, orfoqrafiyanın düzgünlüyü olmalıdır. Çünkü sizin qəzeteniz başqa məsələlərlə yanaşı, Azərbaycan yazılımını düzgün olmayan ifadələrdən təmizləməyə çalışmalı bu dildə yazan bütün adamlar üçün nümunə olmalıdır».

«Əkinçi» qəzetenin səhifələrində jurnalistika janrında yazılmış yazıların bir qismi yeni tipli mədəniyyət məsələlərinə həsr edilmişdi. «Tarixi inkişafda xalqın ideya tərbiyəsini həllədici amil sayan maarifçi müəlliflər Azərbaycan ədəbiyyatının müqəddarəti, habelə klassik irsə münasibət haqqında xüsusi düşünürdürlər. Bu məsələlərin müzakirə və həllində daha artıq fəallıq göstərənlər Axundovun davamçıları – Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf bəy Vəzirov, bir də Zərdabi özü idi».

«Əkinçi»nin işiq üzü görməsində H.Zərdabinin xidməti böyükdür. O, qəzetlə bağlı bütün işləri təkbaşına görürdü. Bu da onun vətəninə, xalqına bəslədiyi məhəbbətdən irəli gəldirdi. O vaxtlar Bakıda olmuş fransız jurnalisti də H.Zərdabinin fədakarlığına heyran qalmış «Siz əsl qəhrəmansınız», «Siz öz xalqınızı çox istəyirsiniz» demişdi.

Qəzətin bütün əziyyətini öz üzərinə götürən H.Zərdabiyiə o vaxtın ziyalıları da kömək göstərirdi. Görkəmli tədqiqatçı Əziz Mirəhmədov «Əkinçi» (1876-1877)» kitabına yazdığı ön sözdə bu barədə yazar ki, öz yüksək amalını həyata keçirmək yolunda mübarizədə Zərdabi Axundovdan əlavə, dövrünün görkəmli ziyalıları – şair və yazıçıları Seyid Əzim Şirvani, N.Vəzirov, Əhsənül-Qəvaid, Ə.Corani, Ələkbər Heydəri və başqalarının qüvvəsinə, köməyinə arxalanırdı. «Əkinçi» zəmanəsinin mühüm elmi, texniki, kənd təsərrüfatı, mədəni yenilikləri, nailiyyətləri haqqında müntəzəm məlumat verə bilmış, öz səhifələrində Azərbaycan ictimai fikrinin inkişafı baxımından faydalı polemika açmış, yeni elmi dünyagörüşünün parlaq nümunələrini vermişdi.

H.Zərdabi qəzətin məzmununun izahını verəkən bildirmişdir ki, orada elmi xəbərlərlə yanaşı, təzə xəbərlər də olacaqdır. O, axıra kimi nizamnaməsinə sadıq qalaraq, elmi və təzə xəbərləri verməklə Azərbaycan xalqının ölkə və dünya hadisələrindən xəbər tutmasına, maariflənməsinə xidmət göstərmiş, onların gözünü açmışdır. Bir neçə xəbərə diqqət yetirək:

Elm xəbərləri:

«Amerikada yazı yazmaqdan ötrü bir maşın ixtira olunub ki, fortepianova oxşayır. Onun hər dilini basanda bir hərf yazılır. Deyirlər ki, bu maşın əl ilə yazmaqdan birəbir tez və yaxşı yazır» («Əkinçi» 8 oktyabr 1876, №19).

«... Amerikada bir telegraf kimi əsbab ixtira olunub ki, onilə danışmaq da olur. Bu telegrafi belə imtahan ediblər: Boston şəhərində bir şəxs vəz deyəndə o şəhərin

150 verstliyində olan Salim şəhərinin əhli zikr olan vəzə qulaq asıb, sonra ona mərhaba deməyinin və əl çalmaqlarının sədası ol vaizə gəlib və bir də Nyu York şəhərində çalınan muzikaya bu şəhərdən 500 verst arası olan Filadelfi şəhərinin əhli qulaq asıb əl çalacaqlar. Bu əsbabin adına telefon deyirlər...» («Əkinçi», 28 aprel 1877, №9)

Təzə xəbərlər:

«Firəng Mişo bir maşın qayırıb ki, günün istisi ilə işləyir. Qazanın üstə bühlurdan bir ayna qayırıb ki, günün istisini yiğib qazandaki suyu qaynadıb buğa döndərir və o bug maşını işlədir» («Əkinçi», 16 yanvar 1876)

Qarabağdan yazırlar ki, cənab knyaz Usmiyevin mülkündə bir hacı Molla Ələkbər adlı şəxs maşın ixtira etmək fikrinə düşüb ki, öz-özüñə düyü döysün, təmizləsin və bir də çox dərin çaydan su çıxarsın» («Əkinçi», 23 avqust 1876, №16)

H.Zərdabi xəbərlərə belə geniş yer verməklə oxucuların gözünü açırdı.

«... Qəzet dərviş kimi nağıl deyə bilməz. Onun borcudur işlərin yaxşı və yamanlığını ayna kimi xalqa göstərsin, ta xalq öz nikbindən xəbədar olub onun əlacının dalınca olsun»

«Əkinçi», 14 aprel 1876, №7

«Əkinçi» yaxşı ilə pisi, xeyirlə şəri ayırmağı məsləhət görür, cəmiyyətdə haqq və ədalətin, azadlığın, ağlın zəfər çalacağına inanırdı.

H.Zərdabi dövrünün mənasız şeirlər yazan şairlərini məzəmmət etməkdən də çəkinmirdi. O, şairlərdən xalq həyatını əks etdirən şeirlər yazmağı tələb edirdi. Zövqü oxşamayan, heç bir məna kəsb etməyən şeirlərə bəslənən mahnilar H.Zərdabını çox narahat edirdi. O, millətin oyanması işində mahni və nəğmələrin rolunu xüsusi qeyd edərək «Əkinçi»də yazırırdı: «Hər tayfanın vətəndaşlıq və millətin keçmişində olan yaman və yaxşı günlərini şərh edən mahnları olur ki, bu mahnilar ağızdan-ağıza düşüb milləti birləşdirməyə bais olur. Amma bizim mahnilara baxan gərək təəccüb eləsin ki, xudavəndə, onları kim və nə üçün düzəldib. Onların çoxunun ki, avam çağırır, heç mənası olmur. Məsələn:

*Ağacda oturub sərçə,
Niyə uzunsan, ay küçə?
Şən harda qaldın, ah becə,
Ey yar, ey yar, ay qaragöz»*

(«Əkinçi», 1877, 1 sentyabr, №18)

Xalqın cəhalətdən xilasını elm və maarifçilikdə görən H.Zərdabi kitab çap mədəniyyətinə diqqət yetirməyi lazımlı bilirdi. Başqa dillərdə olan kitabların ana dilimizə tərcüməsini vacib sayırdı. «Əkinçi»dəki «Daxiliyyə»yə diqqət yetirək: «Bir neçə ildir ki, Osmanlı dövləti məktəbxanalar açıb hər bir elmi öz dillərində xalqa öyrədir. Çünkü onların kitablarını bizim adama oxumaq çətindir, ona binaən yaxşı olurdu ki, bizim millət qeyrəti çəkən qardaşlar bir icma bina edib, ol kitablardan gətirib, bir az dəyişdirib, çapxana açıb öz dilimizdə çap

elədib, xalqa müftə, ya bir az qiymətə paylaşın ki, bizim məktəbxanalarda şair kitablarının əvəzində ol kitablar oxunsun... Elm kitablarımız olsa, onları oxurlar və necə ki, su damcı-damcı düşmək ilə daşı deşər, habelə ol kitabları oxumaqdan elm və ədəb mürur ilə xalqın könklündə nəeqş bağlayıb möhkəmlənər» («Əkinçi», 29 mart 1876, №6).

Böyük mütəfəkkir Əli bəy Hüseynzadə (1864-1940) milli mətbuatımızın banisi Zərdabinin əsas amalının nədən ibarət olduğunu belə ifadə etmişdi: «Aləmi-islam biz qaranlıq içərisində qaldığı zaman Həsən bəy Zərdabi əlinə məşəl alıb qaranlığı işıqlandırmağa çalışırdı. Bu məşəl «milli oyanışa, tərəqqiyə, istiqlala yol açan maarif işığı idi».

H.Zərdabi və onun «Əkinçi» qəzeti Azərbaycan xalqı qarşısında xidmətləri çoxdur. O, azadlıq hərəkatından ruhlanaraq qəzetdə mübariz ideyalar yayır, mülkədar – bəy ağılığına qarşı çıxır, ictimai şüuru formalaşdırırırdı.

«Əkinçi» 1877-ci ilin mart ayında çıxan 6-cı nömrəsində Azərbaycan bəylərini, onların puldan başqa ayri qayğıları olmadığını, günlərini eyş-işrətlə keçirdiklərini kəskin tənqid edirdi. Qəzet yazdı ki, «yeyib, içib, geyinib, durub-oturmaqda özlərini xaricilərə oxşadıb, əslən elmdən bixəbər» olan bu ağalar «xalqın xoşbəxtlik fikrini çəkməzlər».

Senzura və jandarmaların təzyiqinə məruz qalan «Əkinçi» az yaşadı. Cəmi 56 nömrəsi çıxmışdır (1875-ci ildə 12, 1876-ci ildə 24, 1877-ci ildə 20). Qəzeti tez bağ-

lanmasına baxmayaraq, mədəniyyətimiz tarixində böyük bir iz qoydu. Onun milli mətbuat tariximizdə açdığı yol çox uğurlu oldu. Bundan sonra Azərbaycan mətbuatı və ədəbiyyatı tarixində xidmətləri olan bir sıra qabaqcıl xadimlər «Əkinçi»nin başladığı xeyirxah işi davam etdirdi, onun ideyalarını yaşıtdı.

Təəssüflər olsun ki, indinin özündə bəziləri «Əkinçi»nin Azərbaycan jurnalistikası tarixindəki rolunu düzgün qiymətləndirmir, onu təkcə kənd təsərrüfatından yazan qəzet kimi qələmə verirlər. Belə düşünənlər qəzetiñ adının «Əkinçi» olmasını əsas gətirirlər. Bu yanlış fikirdir. Unutmaq olmaz ki, o vaxt qəzet buraxmaq çətin idi. Elə buna görə də, H.Zərdabiyə məsləhət görürlər ki, qəzeti «Əkinçi» adlandırın ki, onun çapına icazə ala bilsin. O özü bu barədə 1905-ci ildə «Rusiyada əvvəlinci türk qəzetəsi» məqaləsində yazırıdı: «Mən ona (Staroselski nəzərdə tutulur – A.R.) dərdimi deyəndən sonra... məsləhət gördü ki, qəzetiñ adını «Əkinçi» qoyma ki, guya məhz əkin və ziraətdən danışacaq».

Əslində isə H.Zərdabi kənd təsərrüfatı ilə yanaşı xalqın mədəni səviyyəsini və onu maarifləndirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu.

2001-ci ilin iyul ayında xalqımız «Əkinçi»nin 125 illiyini qeyd etdi. Respublika Prezidenti Heydər Əliyev yubleylə bağlı verdiyi fərmando qəzetiñ Azərbaycan milli mətbuatı tarixindəki rolunu bir daha yüksək qiymətləndirdi: «Milli demokratik mətbuatın «Əkinçi» qəzeti tərəfindən bəyan edilmiş başlıca prinsipləri- maarifləşmə, müasirləşmə, məfkurə saflığı, ümummilli məqsədlərin təb-

lığı, bəşəri dəyərlərin milli ənənələrlə üzvi vəhdəti, ədəbi dilin danışq dilinə yaxınlaşdırılması, hadisələrin obyektiv işıqlandırılması Azərbaycanda milli demokratik mətbuatın gələcək inkişafı üçün təməl daşı rolunu oynadı».

«Əkinçi» az yaşamasına baxmayaraq, «Rusiya müsəlmanlarının mədəniyyət salnaməsində böyük bir ad qoydu». Fəxrlə deyə bilərik ki, «onun milli mətbuat tarixində açdığı yol, yaratdığı ənənələr çox uğurlu, uzungömürlü oldu». Əziz Mirəhmədov yazar ki, Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatının bütün qabaqcıl xadimləri, hətta «Əkinçi» bağlanandan 20-30 il sonra da onun aktual əhəmiyyətini itirməyən demokratik-maarifçi ideyalarına yiyələnməyi və həmin ideyaları yaşadıb inkişaf etdirməyi özlərinə borc bilirdilər.

«Əkinçi» haqqında çox deyilib, çox yazılıb. Görkəmli alımlar A.Zamanov, Ə.Mirəhmədov, Z.Göyüşov, İ.Rüstəmov, X.Məmmədov, N.Axundov, V.Məmmədov və başqaları Zərdabi və onun «Əkinçi» qəzetini müxtəlif aspektlərdən tədqiq etmişlər. Lakin buna baxmayaraq, milli mətbuatımızın qaranquşu «Əkinçi»dən öyrəniləsi hələ çox şey var. Professor Şirməmməd Hüseynov məqalələrinin birində yazar ki, respublikanın jurnalist ordusu, hər bir redaksiya kollektivi, hər bir qələm sahibi jurnalistikamızın «Əkinçi» ilə başlanan tarixi keçmişinə, jurnalist və publisistlərimizin yaradıcılığını, bir sözlə, keçdiyimiz yola varislik hissi ilə nəzər salmalı, bu günün və gələcəyin yolunu, vəzifələrini müəyyənləşdirməlidir.

ŞİRMƏMMƏD HÜSEYNOV

Bakı Dövlət Universiteti Jurnalistika fakültəsinin professoru, «Qızıl qələm», H.Zərdabi və Y.Məmmədəliyev mükafatları laureati, əməkdar jurnalist,
Prezident təqəüdçüsü

«Qəzet gərək xalqın aynası olsun»

Fəal maarifçilik işi aparan, millimənəvi sərvətin zənginliklərini, azadlıq və tərəqqi ideyalarını geniş kütlələrə çatdırmağa çalışan H.Zərdabi dərk edirdi ki, bu mühüm vəzifənin öhdəsindən kəndlinin də, ziyanının da başa düşəcəyi dövri nəşr daha yaxşı gələ bilər. O, məqalələrinin birində bu barədə yazırıdı: «Hər bir vilayətin qəzeti gərək ol vilayətin aynası olsun... yaxşı-yamanlığını aşkar eləsin».

Həsən bəy Zərdabi «Əkinçi» qəzetini yaradarkən bu principi əsas götürmüştü. Qeyd etmək lazımdır ki, qəzetin oxucuya doğru yolu heç də qısa və asan olmamışdır. «Əkinçi»nin ilk nömrəsini dörd il ərzində neçə-neçə qapıları döyəndən, yeni nəşrin əleyhdarlarına qarşı inadla mübarizə aparandan sonra buraxmaq mümkün olmuşdu. Qəzet ayda iki dəfə çıxır və böyük rəğbatla qarşılıanırdı. Bəlkə də çox adam bilmir ki, redaksiyanın bütün kollektivi... cəmi bir nəfərdən - Həsən bəyin özündən ibarət idi. O, həm məqalələrin əksəriyyətinin müəllifi,

həm redaktor, həm korrektor, həm də mətbəə fəhləsi idi. Üstəlik, qəzeti bütün xərcini öz maaşından ödəyirdi...

Həsən bəy Zərdabi Azərbaycan xalqının başına gələn bir çox bəlaların səbəblərini maarifin, elmin yoxluğunda, təhsilin məhdudluğunda görürdü. O, «Əkinçi»də dərc olunmuş məqalələrinin birində yazırkı ki, bəlalarımızdan və çatınlıklarımızdan danışarkən ümumi savadsızlığıñ heç adını çəkmirik, halbuki bu başlıca səbəbdir... Açığını deyim ki, indiki qələm əhlinin bir çoxu Həsən bəyin ana dilinə qayğıkeş münasibətindən, onun saflığını və zənginliyini qorumaq uğrunda əzmlə və ardıcıl mübarizə aparmasından çox şey öyrənə bilər.

... «Əkinçi» qəzetiinin ənənələrini təkcə qələm ustaları deyil, hamımız yenidən öyrənməliyik. O, əsl xalq demokratik mətbuatının nümunəsi kimi bu gün də, heç bir şübhəsiz, sabah da yeni biliklər və yeni təcrübə mənbəyi olaraq qalacaqdır.

«Türk-Azərbaycan mətbüə sözün banisi» (Əlimər-dan bəy Topçubaşov) «Əkinçi»nin iki illik fəaliyyəti səmərəli oldu. «Əkinçi» təmiz bir güzgü kimi xalqın bütün təbii keyfiyyətlərini və çatışmazlıqlarını, onun qəhrəmanlıq və faciələrlə dolu yolunu, əziz Azərbaycanının, bu tarixən daimi Odlar yurdunun milli dirçəliş uğrunda çalışmağını özündə eks etdirdi».

1877-ci ildə «Əkinçi» bağlandıqdan sonra Zaqafqaziyada Azərbaycan mətbuat aləmində boşluq yarandı. Belə ki, bir müddət Azərbaycan dilində qəzet çıxmadı. 1879-cu il yanvarın 14-də birinci nömrəsi işiq üzü görən «Ziya» («Ziyayı Qafqaziyyə») qəzeti bu boşluğu aradan qaldırdı. Qəzet Hacı Səid Ünsizadə tərəfindən buraxıldı. Qəzet «Ziya» adı ilə 76 nömrəsindən sonra «Ziyayı Qafqaziyyə» başlığı ilə nəşr olunub. Və bu adla

1884-cü ilə qədər davam etmiş, sonuncu 183-cü nömrəsi Şamaxıda buraxılmışdır.

Səid Ünsizadənin ortancıl qardaşı Camal Ünsizadə qardaşının yolu ilə gedərək, «Kəşkül» adlı jurnal buraxır. Onun birinci nömrəsi 1883-cü ilin yanvar ayında işiq üzü gördü. On bir nömrədən sonra C.Ünsizadə onu qəzetə çevirdi. «Kəşkül» jurnal və qəzeti 1891-ci ilədək davam edərək cəmi 123 nömrəsi çıxmışdır. Burada Azərbaycan dili ilə yanaşı, ərəb və fars dillərində də məqalələr verilirdi.

«Şərq» qəzetiinin redaktoru, «Azərbaycan mətbuatı tarixi» kitabının müəllifi Akif Aşırı «Kəşkül»ün fəaliyyətinə qiymət verərək yazır: «Cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişiklikləri vaxtında oxuculara çatdırmaq istəyən «Kəşkül» XIX əsrin sonlarında Azərbaycanda baş verən milli oyanış və milli özünüdərk prosesinin də iştirakçısına çevrildi. Cəmiyyətdə azərbaycanlıq ideyasının oyanmasında «Kəşkül»ün fəaliyyəti danılmazdı. Millət və din məfhumlarının ayrı-ayrı şeylər olduğunu xalqa çatdırın, bu məsələyə daha geniş yanaşma tərzi ortaya qoyan «Kəşkül»çülər ictimai-siyasi şüurun inkişafına da kömək edirlər».

«Kəşkül» azərbaycanlıq ideyasını müdafiə edən qəzet idi. «Azərbaycan milləti» sözünü də məhz ilk dəfə «Kəşkül» işlədib. Nümunə olaraq «Kəşkül»ün məqalələrinin birində azərbaycanlı ilə əcnəbinin arasında olan söhbəti misal gətirək. Əcnəbi azərbaycanlıdan soruşur:

« – Sən nə millətdənsən?

– Müsəlmanam.

- *Xeyir, mən soruşuram, nə millətdənsən?*
- *Müsəlmanam deyirəm!*
- *Əfəndim, millət ayrı, din ayrı. Bildim, dininiz islamdır, ancaq istəyirəm biləm millətiniz nədir?*

Bu suala nə cavab verim? Bilmirəm mən hansı millətdənəm? Bizim molla, ya bizim axund görəsən bilirmi?

Keçi saqqal əcnəbi kiçildiyimi görüb başladı:

– *Əfəndim, ərəb, fars, türk, hind, əfqan və qeyri bunların hamısı islamdır. Ancaq hər birinin milləti ayridır. Mən özüm katolik dinindənəm, ancaq millətim italyandır.*

– *Doğru buyurursunuz əfəndim, ancaq eyib də olsa, gərək dürüst ərz edim, mən bilmirəm ki, nə millətdənəm.*

– *Əfəndim, doğrusu insan üçün nə millətdən olduğumu bilməmək böyük eyibdir. Belə olanda gərək bilməyəsən atan kimdir, anan kimdir. Siz o tayfadan deyilmi ki, sizə tatar deyirlər?*

– *Bəli, bizə tatar deyirlər.*

– *Hə, indi bildim siz nə millətdənsiniz. Siz tatar deyilsiniz. Tatar Krumda, Qazanda olan müsəlmanlardır. Sizin millət Azərbaycandır».*

XIX əsrin sonunadək Azərbaycanda nəşriyyat işinin inkişafında Ünsizadə qardaşlarının da böyük rolü olmuşdur.

XIX əsrin 70-80-ci illərində Bakıda kapitalizmin inkişafı mətbuata da təsirini göstərdi. Təkcə bu faktı göstərmək kifayətdir ki, 1870-1899-cu illərdə Qafqazda

56 mətbuat orqanı fəaliyyət göstərmişdir. Onlardan yalnız 3-ü Azərbaycan dilində idi.

Rusdilli mətbuat orqanlarından ikisinin adını qeyd etmək istərdik. Biri «Bakinski listok» qəzetidir ki, Azərbaycanda çıxan ilk rusdilli nəşrdir. İkincisi, «Kaspi» qəzeti idir. 1881-ci ildə nəşr olunan qəzet uzunömürlü olub 38 il fəaliyyət göstərib. Qəzetdə Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, S.M.Qənizadə, H.Zərdabi, N.Nərimanov, M.A.Şahtaxtlı və digər ziyalılar çıxış edirdilər.

Fəxrlə demək olar ki, XIX əsrдə yaranan Azərbaycan jurnalistikası xalqın milli şüurunun oyanmasına mütərəqqi fikirlərin formallaşmasına çevrilmişdi. Bu oyanma XX əsrдə jurnalistikyanın inkişafına yeni təkan verdi.

XX əsr Azərbaycan jurnalistikası

XIX əsrin ortalarında Azərbaycanın maarifpərvər, demokratik fikirli ziyalıları ana dilində qəzet, jurnal yaratmaq üçün səy göstərirdilər. Tanınmış püblisist və ictimai xadim Məhəmməd ağa Şah taxlı (1846-1931) Azərbaycan dilində «Tiflis» adında qəzet buraxmaq istəmiş, lakin buna nail olmamışdır. C.Məmmədquluzadənin qeyd etdiyi kimi, «O vaxtlar türk qəzetinə izn hasil etmək çox çətin bir məsələmiş». Lakin bu çətin işin öhdəsindən ilk gələn Avropa təhsilli M.Şah taxlı oldu. Onun nəşr etdiyi «Şərqi-rus» (1903-1905) qəzetiinin birinci nömrəsi 1903-cü il martın 30-da çıxmışdır. Bu qəzet XX əsrin ilk gündəlik Azərbaycan qəzeti idi.

Fransız şərqşünası Lüsyen Büva Parisdə nəşr olunan «Jurnal Aziyatic» adlı məcmuədə çıxış edərək, «Şərqi-rus» qəzətini çox yüksək qiymətləndirmişdi: «Qafqazın türk müsəlmanlarını maarifləndirmək məqsədi ilə «Şərqi-rus» qəzeti bütün əməkdaşları istək, arzu və fikirlərini açıq söyləməyə, onları müdafiə etməyə çağırır».

«Şərqi-rus»un məsləki nə idi? Bu suala qəzet 1903-cü ildə çıxan 7-ci nömrəsində belə cavab vermişdi: «Bizim borcumuz həqayiqnəvislikdir: yaxşılığı dediyimiz kimi yamanlığı da gizlətməyəcəyik. Biz meydana onun üçün çıxdıq ki, xalqa doğru söz deyək və nəinki ona-buna vicdanfüruşanə mədhiyyələr oxuyaq».

Elə həmin nömrədə qəzet oxuculara müraciət edərək onlardan kömək istəyirdi. «Kömək eləyin!» sərlövhəli məqalədə oxuyuruq: «Dilimizi, dinimizi, dünyada nəslimizin bəqasını sevən qeyrətli müsəlman qardaşlar, hər sinifdənsiniz millətin nikbəxtliyinə vəqf olan bu mütəvaze qəzətimizin intişarına kömək eləyin! Eləməzsınız qəzet əldən gedər. Əldən gedərsə, özü ilə bərabər dilimizi də aləmi-fənaya aparıb, biz türkləri bəhayim halında qoyar».

«Şərqi-rus» xalq həyatının müxtəlif sahələrini işıqlandırır, onların mənafeyini müdafiə edirdi. Azərbaycan ziyalılarının bir çoxu «Şərqi-rus» da çıxış edir, dövrün aktual məslələrinə toxunurdular. Əli Nəzmi, Ömər Faiq Nemanzadə, Səmədağa Qayibov, Üzeyir Hacıbəyli, Firudin Köçərli və başqaları «Şərqi-rus»un əməkdaşları idi. Qəzətin axırıncı nömrəsi 1905-ci il yanvarın 15-də çıxmışdır.

Akademik İsa Həbibbəyli «Şərqi-rus» qəzeti haqqında yazır: «XX əsrin əvvəllərində «Şərqi-rus» qəzətinin nəşri həm Azərbaycan milli mətbuatı tarixində mühüm hadisə, həm də Məhəmmədağa Şah taxtlının mətbuat sahəsindəki çoxillik fəaliyyətinin parlaq nəticəsi idi».

Söz yox ki, XX əsrin ilk gündəlik Azərbaycan qəzətinin əsas məqsədi türk-müsəlman xalqlarını maarifləndirməkdən ibarət idi.

«Şərqi-rus»un bağlanması Azərbaycan ziyahlarının mətbuataya olan sevgisini söndürə bilmədi. Əksinə, onlar yeni mətbuat orqanları barədə fikirləşir, münasib şəraiti gözləyirdilər. Belə bir şəraiti 1905-ci ilin inqilabı hadisəleri yaratdı. Bu inqilab təkcə Rusiyada deyil, neft Bakısında da mətbuatın inkişafına təkan verdi.

Dövrün ictimai-siyasi hadisələrinin təsiri ilə inqilabi demokratik mətbuatın ilk klassik nümunəsi olan satirik «Molla Nəsrəddin» jurnalı yarandı. Jurnalın redaktoru «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə böyük demokratik ədib, vətəndaş, milli yazıçı, kiçik hekayələrin böyük ustası kimi daxil olmuş», görkəmli jurnalist Cəlil Məmmədquluzadə idi.

C.Məmmədquluzadə M.Şah taxtlının məsləhəti ilə mətbuat aləminə daxil olmuşdur. Onun «Poçt qutusu»nu oxuyub bəyənən M.Şah taxlı C.Məmmədquluzadəni «Şərqi-rus»a əməkdaşlığı dəvət etmişdi. C.Məmmədquluzadənin mühərrirlik həyatında mühüm rol oynayan bu qəzet haqqında ədibin məşhur «Xatiratım» memuarında oxuyuruq:

«Birinci tərəfi budur ki, möhtəşəm ədibimiz Məhəmməd ağa Şahtaxlı məni öz qəzətinin idarəsinə cəlb etməklə, məni qəzet dünyasına daxil etdi.

İkinci tərəfi odur ki, bu qəzətin idarəsində mən elə bir yoldaşa rast gəldim ki, ... onunla bərabər, «Molla Nəsrəddin» məcmuəsini bina etdik».

«Molla Nəsrəddin»in birinci nömrəsi 1906-ci il aprelin 7-də Tiflisdə «Qeyrət» mətbəəsində nəşr olunmuşdur. İsa Həbibbəylinin təbirincə desək Tiflis şəhərində nəşr olunan bu məşhur jurnal Qafqaz xalqlarının, geniş mənada, müsəlman Şərqiinin, xüsusən, Azərbaycanın milli oyanışı və dirçəlişində mühüm rol oynamışdır.

«Molla Nəsrəddin» XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mövcud olan mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə meydana gəldi. Büyük ədibin yazdığı kimi «Molla Nəsrəddin»i təbiət özü yaratdı, zəmanə özü yaratdı.

«Molla Nəsrəddin» müəyyən fasılərlə iyirmi beş il fəaliyyət göstərmişdir. Tiflisdə (1906-1918), Təbrizdə (1921), Bakıda (1922-1931) çap olunmuşdur. Jurnalın Tiflisdə 370, Təbrizdə 8, Bakıda 398 nömrəsi çıxmışdır.

Qafqaz Senzura Komitəsinə göndərilən təliqədə jurnalın programı aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdi: məqalələr; kəskin məqalələr; felyetonlar; məzhəki şeirlər; məzəli teleqramlar; satirik hekayələr; lətifələr; poçt qutusu; məzhəki elanlar; karikatura və illisturasiyalar.

Min nüsxə tirajla çap olunan birinci nömrə sonrakı bütün nömrələr üçün fəaliyyət programı idi. Bu nömrə əsasən Mirzə Cəlil və Ömər Faiq Nemanzadənin

gütünə işiq üzü gördü. Jurnalın üz qabığındaki çox dərin və mənalı şəkil, həmçinin Mirzə Cəlilin «Sizi deyib gəlmışəm» adlı prqram məqaləsi yatmış müsəlman Şərqini oyatmağa səsləyirdi. O, mürgüləməkdə olan Şərqə üz tutub mənalı bir tərzdə deyirdi: «*Ey mənim müsəlman qardaşlarım! Zamanı ki, məndən bir gülməli söz eśidib, ažzinizi göyə açıb və gözlərinizi yumub «xa-xa!..» edib güldünüz ki, az qaldı bağırsaqlarınız yırtılsın və dəsmal əvəzinə ətəklərinizlə üz-gözünüüzü silib, «lənət şeytana» dediniz, o vaxt elə güman etməyin ki, Molla Nəsrəddinə gülürsünüz.*

Ey mənim müsəlman qardaşlarım! Əgər bilmək istəsəniz ki, kimin üstünə gülürsünüz, o vaxt qoyunuz qabağınıza aynanı və diqqətlə baxınız camaliniza».

Cəlil Məmmədquluzadə avam camaatin başa düşəcəyi bir dildə yazır, başqalarını da sadə dildə yazmağa çağırır və doğma dilimizə məhəbbət oyatmağa çalışırırdı: «salınız yadınıza o günləri ki, ananız sizi bəşikdə yırğalaya-yırğalaya sizə türk dilində lay-lay deyirdi...» - deyir.

Jurnalın birinci nömrəsi ziyalılar arasında geniş eks-səda doğurmuşdu. Abdulla Şaiq «Molla Nəsrəddin» adlı məqaləsində yazırırdı: «Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin çox ardıcıl ədəbi ictimai-siyasi istiqaməti vardı. Mətbuatımız tarixində çox mühüm yer tutan ictimai-siyasi həyatımızın, ədəbiyyatımızın inkişafında böyük əhəmiyyəti olan bu məcmuənin ilk nömrəsindən aldığım təsiri heç bir qəzet və jurnaldan almamışam».

«Molla Nəsrəddin» elə birinci nömrədən zülmə və işgəncələrə dözənlərə «Lisan bələsi» adlı yazıda acı-acı gülür və rişxəndlə deyirdi:

*Ey dil, dəxi dinmə və sükut et, səni tarı
Lal ol və danışma!
Sal başını aşağı və heç baxma yuxarı,
Mal ol, danışma!
Gər qeyriləri cəmdəyinə vursala dinmə!
Gər başın əyib peysərinə dursala, dinmə!
Ya zülm edə, ya boynuna kəndir sala, dinmə!
Ya ruzunu cəbr ilə əlindən ala, dinmə!
Sal başını aşağı və heç baxma yuxarı,
Lal ol, danışma!
Gər qüssələnib eyləyəsən nadəvü-zarı,
Mal ol və danışma!*

Görkəmli yaziçi Mir Cəlal və Firudin Hüseynovun birgə yazdıqları «XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» (Bakı, 1982) dərsliyində göstərilir ki, «Lisan bələsi» zəhmətkeş insanları mübarizədən çəkindirməyə cəhd edən fikirlərə qarşı yazılmışdı.

Jurnalın birinci nömrəsi oxucuların geniş rəğbətini qazandı. Bundan narahat olan hökumət 2000 nüsxə tirajla çıxan ikinci nömrəni müsadirə etmişdi. Səbəb də jurnalın şəkillərinin qırmızı rəngdə olması idi. Jurnalın müsadirə olunmasını ürəkağrısı ilə qarşlayan Üzeyir Hacıbəyli yaziirdi: «... İndi zavallı «Molla Nəsrəddin» dustaqdır... Həbsxanada oturub, özü-özünə fikir edir,

əcaba, ərbabi-hökumət bu qırmızı şeylərdən əcab yaman ürkürmüş?!» (Hacıbəyli Ü. Əsərləri, II cild, Bakı, 1968).

Çar senzurasının diqqətini cəlb edən «Molla Nəsrəddin» ardıcıl təqiblərə məruz qalırdı. Demək olar ki, hər nömrəsi senzura yoxlanışından keçirdi. Hökumətin daxili və xarici siyasetinə toxunan məqalə, felyeton və şəkillərin çap olunmasına icazə verilmirdi. Bu təzyiqi oxuculara çatdırmaq üçün Mirzə Cəlil çox orijinal, həm də mənalı bir yol tapdı. O, qadağan olunmuş materialların, şəkillərin yerini boş qoyur və üzərində çarpaz xətt çəkirdi. Və onların aşağısında belə yazırıdı: «Bizdən asılı olmayan səbəblərə görə, bu yer boş qaldı», «Buradakı şəklə izn verilmədi» və s.

Azərbaycan satira jurnallarının tədqiqatçısı Nəsim Axundov qeyd edir ki, «bu üsul oxuculara hökumət tərəfindən jurnalın siyasi xəttinə sərbəstlik verilməməsini çatdırmaq məqsədini güdürdü».

«Molla Nəsrəddin»in bütün əziyyətini Mirzə Cəlil çəksə də, jurnal kollektiv əməyin gücünə çıxırdı. O, bu həqiqəti belə etiraf etmişdi: «Molla Nəsrəddin» tək bir nəfər müəllifin əsəri deyil. «Molla Nəsrəddin» bir neçə mənim əziz yoldaşlarımın qələmlərinin əsərinin məcməsidir ki, mən də onların ancaq ağısaqqal yoldaşıyam». Bu, Mirzə Cəlilin insanlığını, böyüklüğünü göstərir.

Mirzə Cəlil jurnalda Molla Nəsrəddin təxəllüsü ilə çıxış edirdi. Bəzən də Lağlağı, Dəli, Dəmdəməki, Cırçırama, Hərdəmxəyal imzalarından da istifadə edirdi.

İnqilabi satiranın banisi Mirzə Ələkbər Sabir

«Molla Nəsrəddin»də Mirzə Cəlildən sonra ikinci qüdrətli qələm ustası idi. Hop-hop, Ağlar güləyən, Əbunəşr Şeybani, Çingiz bəy imzaları Sabirə məxsusdur. «Molla Nəsrəddin»lə Sabir demək olar ki, əkiz qardaşdır. Onlar bir-birinə çox bağlı idilər. Sabirin jurnalda çıxan ilk şeiri «Millət necə tarac olur-olsun» şeiridir:

*Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var?!
Düşmənlərə möhtac olur-olsun, nə işim var?!
Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədi karım?!
Dünyavi cahan ac olur-olsun, nə işim var?!*

Şeirdə Sabir özlərindən savayı başqalarının taleyi ilə maraqlanmayanları, xalqın qəflət yuxusunda qalmاسına çalışanları kəskin tənqid atəsinə tuturdu. «Bir utan», «Qurban bayramı», «Bizə nə», «Ey pul», «Paradır», «Hər nə versən ver» və s. satiralarında Sabir cəmiyyətdəki ziddiyətlərin barışmazlığını göstərir, özünün vətəndaş mövqeyini nümayiş etdirirdi.

Sabirşunas alim, professor Alxan Bayramoğlu «M.Ə.Sabir mətbuatda» adlı kitabında yazır ki, «Sabir öz inqilabi satira məktəbi ilə «Molla Nəsrəddin»in müdafiə etdiyi demokratik cəbhənin möhkəmlənməsində aparıcı simalardan olmuşdur». Müəllif çox haqlı olaraq qeyd edir ki, «Molla Nəsrəddin» Sabiri bütün Yaxın Şərqə tanıtdığı kimi, Sabir poeziyası da jurnalın oxucular arasında geniş yayılıb şöhrət qazanmasında mühüm rol oynamışdır.

Sijimqulu imzası ilə yazan Əli Nəzmi «Əbəsdir ahın», «İnan», «Qorxuram» şeirlərini «Molla Nəsrəd-

din»ə həsr etmişdir. Mollanəsreddinçilər yerli hökumətdən, onların senzurasından qorxduqları üçün, əsl adları ilə yox, gizli imzalarla çıxış edirdilər. Görkəmli yazıçı və dramaturq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin Xortdan, Ceyranəli, Mozalan bəy, Əliqulu Qəmküsərin Cüvəllağı bəy, Saqqalqulu bəy, Məmməd Səid Orbudadının Hərdəmxəyal, Ömrə Faiq Nemanzadənin Ümidvar, Əli Razinin Dabaniçatdaq xala, Heyvərə, Əli Məhzunun Yetim cücə, Bayraməli, L.Abbaszadənin Hammal, Salman Mümtazın Xortdan bəy imzaları «Molla Nəsrəddin»inin bəzəyi idi.

Jurnalın məşhurlaşmasında, onun karikaturalarını çəkən Rotter, Şmerlinq və Əzim Əzimzadənin rolü çox böyükdür. Qeyd edək ki, jurnalın Təbriz nəşrinin rəssamı Əli Behzad olmuşdur.

«Molla Nəsrəddin»in amalı həm də laqeydliklə mübarizə idi. O, bu laqeydliyə dözə bilmirdi. Bəzən işi elə adamlara tapşırırdılar ki, o işdən xəbəri belə olmur, mahiyyətini anlamır. Adamlar qabiliyyətinə, bacarığına, savadına görə yox, kiməsə görə irəli çəkilirdi. Belə uğursuz vəzifə sahibləri jurnalda tənqid atəşinə tutulurdu. Jurnalın 17 mart 1923-cü il tarixli 17-ci nömrəsində dərc olunmuş «Pambıq» felyetonu dediklərimizə nümunə ola bilər.

«Molla Nəsrəddin» dilimizin saflığı uğrunda mübarizə aparır, onu yad təsirlərdən qorumağa çalışırdı. Jurnalda xeyli felyeton, karikatura və satirik şeirlər bu mövzuya həsr olunmuşdur. «Dil» (1908 №19), «Pək eyi» (1912, №2), «Zəncir» (1907, №42), «Bizim obrazo-

vannilar» (1906, №2) kimi felyetonları nümunə göstərmək olar.

Böyük ədib «Meymunlar» felyetonunda (1906, №31) öz doğma dilini unudanları, başaqalarını yamsılayanları meymun adlandırdı. O, yazdı:

«Bir saatlıqqa tutaq ki, hökumət qoymur məktəblərdə ana dilimizi oxuyaq. Tutaq ki, bunu hökumət qoymur... Bəs kim bizi dilimizdən utanmağa və öz dilimizlə danışmağı ar bilməyə vadə edir? Məgər bunu da hökumət edir?».

«Cəlil Məmmədquluzadə bədii-ictimai fikirdə azərbaycançılıq ideologiyasının əsas yaradıcılarından biri, Azərbaycan idealının Məcnunu və mücahididir». Bu fikrin müəllifi akademik İsa Həbibbəylidir. O, Cəlil Məmmədquluzadə əsərlərinin dörd cildliyinin (2004) tərtibçisi və «Ustad Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə» adlı ön sözün müəllifidir. Akademik Mirzə Cəlil publisistikasının şah əsəri olan «Azərbaycan» məqaləsini milli oyaniş və siyasi inzibati dövrünün həqiqi bədii manifesti adlandırır. «Azərbaycan» məqaləsində qaldırılan əsas məsələ dil məsələsidir. Ədib qeyd edir ki, Tiflisdə müsəlmanların milli komitəsi yığılib məsələ müzakirə edərkən, məclisin hansı dildə aparılması böyük problemə çevirilir: Rusca, osmanlıca, yoxsa ermənicə? «Azərbaycan» məqaləsindəki publisist parçaya diqqət yetirək:

«Ax, unudulmuş vətən, ay unudulmuş vətən!

Dünyalar titrədi, aləmlər mayallaq aşdı, fələklər bir-birinə qarışdı, millətlər yuxudan oyanıb

*gözlərini açdilar və pərakəndə düşmüş qardaşlarını
tapıb, dağılmış evlərini bina etməyə üz qoydular.*

Bəs, sən hardasan, ay biçarə vətən?!

Mirzə Cəlil «Sözünün canını» aşağıdakı dia-
loqda deyir:

*«Bəzi vaxt otururam və papağımı qabağıma
qoyub fikrə gedirəm, xəyalata cumuram, özümdən
soruşuram ki:*

– Mənim anam kimdir?

Öz-özümə də cavab verirəm ki:

*– Mənim anam rəhmətlik Zöhrəbanu bacı
idi.*

– Dilim nə dilidir?

– Azərbaycan dilidir.

– Yəni vətənim haradır?

– Azərbaycan vilayətidir.

*Deməli, çünki dilimin adı türk – Azərbaycan
dilidir, belə məlum olur ki, vətənim də Azərbaycan
vilayətidir».*

Sonra Mirzə Cəlil ürək ağrısı ilə vətən öv-
ladlarına müraciət edir:

*«Ax, gözəl Azərbaycan vətənim! Harada
qalmışan?... Ay torpaq çörəyi yeyən təbrizli qar-
daşlarım, ay keçəpapaq xoylu, meşginli, sərablı,
goruslu və moruslu qardaşlarım, ay bitli marağalı,
mərəndli, gülüstanlı quli-biyaban vətəndaşlarım,
ey ərdəbilli, qalxanlı bəradərlərim! Gəlin, gəlin,
gəlin mənə bir yol göstərin! Vallah ağlum çəşib!*

*Axır dünya və aləm dəyişildi, hər bir şey qayıdır
öz əslini tapdı, hər mətləbə əl vuruldu, gəlin biz də
bir dəfə oturaq və keçə papaqlarımızı ortalağ
qoyub bir fikirləşəcək haradır bizim vətənimiz?!*

*Gəlin, gəlin, ey unudulmuş vətənin cırıq-mırıq
qardaşları! Gəlin görək beşikdə yad millətlərin
südünü əmmiş, vətənimizdən yadırğamış və millə-
timizin ruhundan xəbərsiz bir para millət başçıla-
rimız sizə nə gün ağlayacaqlar?!*

*Niyə sakitsiniz, ey mənim lüt-üryan vətən
qardaşlarım?!»* («Molla Nəsrəddin», 27 noyabr
1917, №24).

Daim publisist işi görən, zəmanənin tarixini yazan Cəlil Məmmədquluzadə oxucuya düşünməyi, həqiqətləri dərk etməyi məsləhət görürdü: «Ey mənim hörmətli oxucularım! Ey mənim munislərim! Mən bu sözələri ondan ötürü yazıram ki, siz oxuyandan sonra məcmuəni qoyasınız kənara və bu sözələri yaddan çıxarımasınız! Mən bu sözələri yazıram ki, siz oxuyub fikrə gedəsiniz! Mən bu sözələri yazıram ki, fikir edəsiniz, yazıram ki, fikir edəsiniz!».

Şərq qadınının taleyi də həmişə Mirzə Cəlili düşündürürdü. «Şərq qadını mənim köhnə dərdimdir»- deyən yazıçı onları müsəlmanlığın zəncirindən, zülmətdən azad etmək istəyirdi. «Xanımlar» (1909, №13), «Molla Cəfərqulu» (1907, №19), «Qeyrət məsəlesi» (1913, №;3), «Keçən günlər» (1906, №24), «Məryəm xanım» (1907, №45), «Mırt-mırt» (1908, №6) və s. fel-yetonlar qadın azadlığı məsələlərinə həsr olunub.

Mollanəsrəddinçilər adı çəkilən felyetonlarda qaldırılan ideyaları müdafiə edirdilər. Müsəlman aləmində qadın azadlığı problemi həmişə görkəmli yazıçı-publisistlərin diqqət mərkəzində olub. Qadın və qızların kölə vəziyyəti Avropa və rus qadınlarının həyatı ilə müqayisədə verilir və tənqid olunurdu. «Mirt-mirt» felyetinə Mirzə Cəlil Avropa təhsilli oğlanların müsəlman qızına evlənmədiklərindən və ya evlənəndən sonra ailədəki dedi-qoduya toxunur, bunun da günahını qızların təhsilsiz olmasında görür. «Bu dərdə çarə tapmaq lazımdır» deyən Mirzə Cəlil onun çarəsini qızların təhsilində görür: «... oğlanlarımızı Avropa dərsinə göndərəndə qızlarımızı da qoyaq dərsə ki, heç olmasa Avropa elmindən və tərbiyəsindən bari yarımcıq da olsa, bir az oxusunlar və öyrənsinlər».

Əsl xalq jurnalı olan «Molla Nəsrəddin»də dil və üslubun sadəliyi, aydınlığı, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına müraciəti onu oxucular arasında nüfuzunu artırılmışdı. Atalar sözü və məsəllər, lətifələr, tapmacalar, bayatılardan yerli-yerində istifadə jurnalın üslubuna uyğun gəlirdi. Atalar sözü və məsəllər «Molla Nəsrəddin»də «çox zaman xalqda işləndiyi adı mənasından fərqli olaraq, daha dərin ictimai-siyasi məzmun kəsb edir, satirik mündəricə daşıyırdu». Məsələn, xalq arasında belə deyilir: «ölmə eşşəyim, ölmə, yaz gələr, yonca bitər», «keçinin əcəli gələndə çobanın çomağına sürtüşər», «Molla Nəsrəddin» isə belə yazırıdı: «ölmə eşşəyim ölmə, yaz gələr, hürriyyət bitər», «müsəlmanın əcəli gələndə xanın ağasına sürtüşər».

«Molla Nəsrəddin» jurnalının səhifələrində təkcə Zaqafqaziya xalqlarının həyatı işıqlandırılmırıldı. Rusiya, Volqaboyu, Orta Asiya, İran, Türkiye, Hindistan, Əfqanıstan və sair ölkələrin həyatı da jurnalda öz əksini tapırdı.

Ümumiyyətlə, «Molla Nəsrəddin» ilk nömrələrindən elmdən, mədəniyyət və mətbuatdan qaçan avam, daşürəkli nadanlardan yazaraq, çətin bir şəraitdə mübarizə aparırdı. İlk nömərsində «sözünü o kəslərə de ki, sənə qulaq vermirlər»- deyən jurnal Azərbaycan jurnalistikası tarixində özünəməxsus yer tutur. Bu yer mətbuatımızın ən parlaq səhifələrini təşkil edir.

İslam dəyərlərinə hörmətlə yanaşan Mirzə Cəlil mövhumat və xalqı cəhalətdə saxlamaqda öz şəxsi mənfeətlərini güdən bir qisim firıldaqçı din xadimlərini tənqid atəşinə tuturdu. Elə buna görə də «Molla Nəsrəddin» din xadimlərinin, mollaların hücumuna məruz qaldı. Mollaların hücumunu, «Niyə məni döyürsünüz?» satirik publisistik müraciətdən də görmək olar:

A mollalar, niyə məni döyürsünüz? Olmaya məndən qorxursunuz? Olmaya qorxursunuz ki, əyilib camaatın qulağına bir neçə söz piçildayam, bir neçə mətləbdən agah edəm?.. Hərçənd siz də mollassız və mən də mollayam və lakin bizim aramızda bir balaca fərq var. Başağrısı da olur, amma bu barədə bir neçə söz deməyi lazımlı görürəm:

... Mən də mollayam, siz də mollassız! Amma bir balaca təfəvütmüz də budur ki, mən heç olmasa bir parça qalın kağız üstə bir nağıl-nuğul yazıb

ilan-qurbağa şəkli çəkirəm və paylayıram müsəlmanlara ki, oğul-uşaq şəkillərə baxıb gülsünlər və nökərlər kağızını alışq edib asanlıqla ocağı yandırısinlar. Amma siz mollalar deyirsiz: uşaqların da canı cəhənnəmə, nökərlərin də».

Bu müraciət həyatdan gəlir, həyatın özüdür, «Molla Nəsrəddin» öz gülüşü ilə ictimai bələləri aradan qaldırmağa, Azərbaycan xalqının milli dirçəlişinə çalışırdı.

C.Məmmədquluzadə irlisinin görkəmli tədqiqatçılarından Əziz Mirəhmədov «Azərbaycan Molla Nəsrəddini» adlı monoqrafiyasında jurnalın fəaliyyətinə çox yüksək qiymət vermiş, onun simasını belə müəyyən-ləşdirmişdir: «Molla Nəsrəddin» adı ictimai-ədəbi jurnal deyil, sözün ən yüksək mənasında orijinal bir satira orqanı olduğuna görə və onun ən iri yazılışı ancaq bir-iki jurnal səhifəsi təşkil etdiyinə görə, burada böyük, ciddi ideyalar belə gah üstüörtülü, yarıhənək, yarıgerçək ifadə tərzində, spesifik bədii obrazlar vasitəsilə, gah kiçik bir kəlamlı, gah da söz yerinə bir-birinin yanında düzülən nöqtələrlə ifadə olunmuşdur ki, jurnalın siması çox vaxt elə bunlarda müəyyənlenir». 1988-ci ildə çıxan «Molla Nəsrəddin»in kitab nəşrinin birinci səhifəsində ön söz yazan Əziz Mirəhmədov bir daha jurnalın rolunu yüksək qiymətləndirirdi: «Kolokol», «Oteçestenniye zapiski», «Sovremennik» rus ədəbi-ictimai fikrinin inkişafında necə rol oynamışdısa, «Molla Nəsrəddin» də Azərbaycan xalqının, Şərqiyan oyanmasına, inkişafına bir o dərəcədə təsir göstərmişdir».

İSA HƏBİBBƏYLİ

Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru,
akademik, C.Məmmədquluzadə əsərlərinin
tərtibçisi (2004), izahların və ön sözün müəllifi

Ustad Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi-ictimai fəaliyyətində ən uca zirvəni təşkil edən «Molla Nəsrəddin» jurnalı böyük demokrat ədibin əsərlərində qaldırılan əsas ideya və problemlərin məcmusudur. «Molla Nəsrəddin» XX əsrin əvvəllərində yaşayış-yaratmış mullanəşrəddinçi ədiblərimizin əsərlərinin çoxcildlik külliyyatıdır.

Jurnal milli mətbuatın şah əsəri, millətimizin və milli dövlətimizin dərin mənali istiqlal kitabıdır. «Molla Nəsrəddin» jurnalının ideyaları və mübarizəsi bu gün də müasir və gərəklidir.

Qətiyyətlə demək olar ki, Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan satirik publisistikasının yaradıcısıdır. Ədibin «Molla Nəsrəddin» jurnalı səhifələrində dərc olunmuş yüzlərlə felyetənu və publisist məqaləsi ilə milli satirik publisistika özünün ən kamil səviyyəsinə yüksəlmışdır. C.Məmmədquluzadənin «Sizi deyib gəlmişəm», «Necə qan ağlaması», «Rus məxrəci», «Niyə məni döyürsünüz», «Millət», «Azadiyividan», «Avampəsəd nitqlər», «Qondarma bəylər», «Fırqələr davası», «Rişə», «Yer yoxdur» və b. mükəmməl satirik publisistika nümunəsi olan

məqalələrində ifadə edilən mətləbələr və ideyalar dövrün, zamanın sözüdür. «Molla Nəsrəddin» jurnalı Azərbaycan xalqının milli oyanışına mübariz bir ordu qədər xidmət etmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadə eyni zamanda Azərbaycanda satirik qrafikanın, karikatura sənətinin də əsasını qoymuşdur. O, əhalinin böyük bir hissəsinin yazıl-b oxumaq bacarmadığını nəzərə alaraq, geniş xalq kütləsinə xidmət etmək üçün «Molla Nəsrəddin» jurnalında bir neçə səhifənin rəngli karikaturalar dan ibarət olmasını təmin etmişdir. Həmin karikaturaların mövzusu və ideyasını, əsas cizgilərini jurnalın rəssamlarına Cəlil Məmmədquluzadə özü vermişdir. Əzim Əzimzadə, Oskar Şmerlinq, İozef Rotter, Qəzənfər Xalıqov, İsmayıllı Axundov və başqa görkəmlı karikatura ustaları «Molla Nəsrəddin» məktəbində yetişib formalaşmışlar...

Cəlil Məmmədquluzadə bədii-ictimai fikirdə azərbaycan-çıraq ideologiyasının əsas yaradıcılarından biri, böyük Azərbaycan idealının Məcnunu və mücahididir...

Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin milli-mənəvi oyanış, tərəqqi və dirçəliş, milli istiqlal, vətəncilik məsələlərinə həsr edilən, həmişə də müasir səslənən ölməz bədii-publisist əsərləri Azərbaycanda hazırlı milli və müstəqil dövlət quruculuğuna, milli-mənəvi özünüdərk prosesinə uğurla xidmət edir.

Cəmi 776 nömrəsi çıxan «Molla Nəsrəddin»in sonuncu sayı 1931-ci il yanvarın 7-də buraxılmışdır. Jurnalın görkəmlı tədqiqatçılarından olan akademik İsa Həbibbeylinin sözləri ilə fikrimi yekunlaşdırıram: «Molla Nəsrəddin» jurnalı Azərbaycanda xüsusi ədəbi məktəb yaratmış yeganə mətbuat orqanıdır».

«Molla Nəsrəddin» bağlandıqdan sonra onun məktəbini davam etdirən bir sıra satirik jurnallar həyata vəsiqə aldı. «Azərbaycan», «Bəhlul», «Zənbur»,

«Mırat», «Arı», «Kəlniyyət», «Leylək», «Tuti», «Məzəli», «Babeyi-Əmir», «Tartan-partan», «Məşəl» jurnalları öz müəllimlərinin ictimai-siyasi və ədəbi xətti, bədii gülüş ənənələri əsasında yazıb yaradırdılar». Bu jurnalların ətrafında XX əsr Azərbaycan realist ədəbiyyatının nümayəndələri toplanmışdı. M.Ə.Sabirin, Ə.Haqverdiyevin, C.Məmmədquluzadənin, Ə.Nəzminin, Ə.Qəmküsərənin, M.S.Ordubadinin və b. ilk əsərləri məhz satirik jurnalarda dərc olunmuşdur. Bu jurnalalar «Molla Nəsreddin» ilə müqayisədə zəif idi. Lakin buna baxmayaraq, az fəaliyyət göstərsələr də, hər halda dövrün nəbzini tutu bildilər. Məsələn, Sabirin «Bilmirəm» şeiri gүnün ictimai hadisələrindən bəhs edən, zalim və biinsaf adamların tənqidinə həsr olunmuşdur. «Bəhlul» jurnalının 8-ci nömrəsində dərc olunmuş şeirdə deyilir:

*Mən belə əsrari qana bilmirəm,
Qanmaz olub da, dayana bilmirəm...
Derlər utan, heç kəsə bir söz demə,
Haqq sözü derkən utana bilmirəm.
Neyləməli, göz görür, əqlim kəsir,
Mən günəşi göydə dana bilmirəm.*

Bu misralarda Sabir gördüyü haqsızlığa dözə bilmədiyini dilə gətirir, «göz görür», «əqlim kəsir» - deyərək üsyən edir.

1909-cu il martın 13-də Bakıda nəşr olunan «Zənbur» jurnalının ətrafında, dövrün müxtəlif əqidəli ziyahları toplaşmışdı. İslam Ağayevin təbirincə desək, «onun nəzm əsərləri M.Ə.Sabir ədəbi məktəbinin nəfəsi ilə isi-

nirdisə, nəsr əsərləri də C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov nəşrindən qidalanırdı».

Jurnalda ailə-əxlaq, qadın azadlığı, yeni əlifba məsələlərinə geniş yer verilirdi. Əli Razinin «Bizim kişi evlənir» şeiri də köhnə dünyanın eybəcər adətinə həsr olunub:

*Üz qırışib, bel bükülibdür tamam,
Göz qamaşib, diş tökülibdür, balam.
Ordu batib, əllər əsir vəssalam:
Eşitmişəm bizim kişi evlənir.
Qara tük yox başında, həm qaşında,
Bir qızı var ərdə, əlli yaşında
Qız istəyir alsın doqquz yaşında,
Eşitmişəm bizim kişi evlənir.*

(«Zənbur», 1909, №3)

Əli Razinin bu «duzlu» misraları insanları düşünür, onları mövhumatdan uzaq olmağa çağırırdı.

XX əsrin sonlarında Azərbaycanda yeni tipli məktəblərin açılması uşaq mətbuatının yaranmasını gündəmə gətirdi. «Dəbistan» (1906), «Rəhbər» (1906) və «Məktəb» (1911-1920) jurnallarının nəşri Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafına, uşaqların əxlaq tərbiyəsinə, milli ədəbiyyat və mədəniyyətin çiçəklənməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. «Rəhbər» jurnalı baş məqaləsində yazırırdı: «Məqsədlərimiz məktəblərimizin müntəzəmliyinə, millətimizin məişət meydanında, elm və mərifət yolunda irəli getməsinə və milli ədəbiyyatdan xəbərdar olmasına əlimizdən gələn qədər rəhbərlik etməkdir». Jurnalda Azərbaycanın görkəmli yazıçı və şairlə-

rindən H.Cavid, A.Səhhət, R.Əfəndiyev, M.Hadi, A.Şaiq, M.Ə.Sabir və başqaları çıxış edirdi. Bu jurnal-lar sonralar nəşr olunan uşaq mətbuatının inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Qeyd edək ki, mətbuat tədqiqatçıları XX əsrin əvvəllərindən ta iyirminci ilə kimi (28 may 1920- A.R.) Azərbaycanda çıxan mətbu nəşrləri üç qrupa bölüblər: bolşevik mətbuati; demokratik mətbuat; burjua mətbuati. Belə bir bölgünün özü yanlış idi. Bölgü ona gəti-rib çıxardı ki, mətbuat orqanlarının bir qisminə burjua mətbuati damgası vurub, orada çıxış edən Azərbaycanın görkəmli ziyalılarını gözdən salırdılar. Halbuki və-tən fədailəri olan bu ziyalılar xalqın gözünü açmaqda böyük rol oynayırdılar. Təssüsflər olsun ki, o vaxt «Hə-yat», «Səda», «Tərəqqi», «Açıq söz», «İstiqlal» və s. qə-zetləri, habelə «Füyuzat», «Şəlalə», «Dirilik» kimi mətbu nəşrləri burjua-millətçi nəşrlər kimi qələmə verirdi-lər. Onlara hakim sinfin, milli burjuaziyanın mənafeyini təmsil və müdafiə edən mətbu orqanlar kimi baxırdılar. Hətta, iş o yerə gəlib çıxmışdı ki, «yalnız Azərbaycanın deyil, bütün Şərqi-islam dünyasının möhtəşəm şəxsiyyətlərindən» olan Əhməd Ağaoğlu və Əli bəy Hüseynzadəni Azərbaycan xalqının müstəqilliyini inkar edən şəxslər kimi oxuculara təqdim edirdilər. Halbuki Əhməd bəy 1905-ci ildə nəşrə başlayan «Həyat» qəzetiñə, Əli bəy Hüseynzadə ilə birlikdə redaktorluq etmiş, daha sonra «İrşad», «Tərəqqi» qəzetlərini çıxarmışlar. Bu qəzetlərin hər üçünün Azərbaycan mətbuatı tarixində özünəməxsus yeri var. Onu da qeyd edək ki, Əhməd

bəyin sayəsi nətitcəsində M.Ə.Sabir, N.Vəzirov, A.Səh-hət, M.Ə.Rəsulzadə, S.M.Qənizadə, F.Köçərli və başqa millət təəssübkeşləri «İrsad»ın ətrafına toplanmışdı.

Azərbaycanda, o cümlədən Şərqdə jurnalistikənin zəif inkişafı Əhməd bəy Ağaoğlunu çox narahat edirdi. O, bu narahatlığı 1899-cu ildə «Kaspı» qəzetində dərc etdirdiyi «Şərq jurnalistikasının icmali» sərlövhəli yazısında göstərmişdir. Yazıda qeyd olunurdu ki, Şərq XIX əsrin sonunda Avropa mədəniyyətini görməyə başlayıb, Avropanın təsiri altında Avropa mədəniyyətin-dən məktəb, dövlət quruluşu və s. götürmüdü. Şərqdə özünə ən çətin yol açan jurnalistika və mətbuat idi. Bu ondan irəli gəlir ki, müsəlmanlar onun mahiyyətini başa düşmür. Başqa dövlətlərin həyatında jurnalistikənin rolu böyükdür. Niyə müsəlman Şərqində jurnalistikaya bu qədər müqavimət göstərirlər?

Ə.Hüseynzadə «Həyat»ın (7 iyun 1905) «Qəzətimizin məsləki» sərlövhəli baş məqaləsində mətbuatın cəmiyyətdəki rolunu izah edərək yazırı: «həm insan üçün munis bir yoldaş, xeyirxah bir müəllim, nafiz bir məktəbdir, həm də zillətdə qalanlara doğru yolu, hidayət yolunu göstərir».

Bütün varlığı ilə Azərbaycana bağlı olan Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu və bir çoxlarının həyatı, yaradıcılığı, jurnalistik fəaliyyəti birtərəfli işıqlandırılmış, bir çox həqiqətlər deyilməmişdir. Yalnız əsl həqiqəti demək üçün keçən əsrin sonlarında şərait yarandı.

Kamal Talibzadə «Əhməd Ağaoğlu» məqaləsində («Azərbaycan» jurnalı, №1, 1989) yazar: «Bu təpədən-

dırnağa qədər azərbaycanlı» olan şəxsiyyəti biz, məlum səbəblər üzündən həm az öyrənmiş, az təbliğ etmiş, həm də ona bir çox hallarda obyektiv yanaşmamış, birtərəfli münasibət bəsləyərək bir çox həqiqətləri deyə bilməmişik». Üç il sonra Azərbaycan mətbuatının görkəmli tədqiqatçısı Əziz Mirəhmədov da «Literaturnaya qazetta»ya (21 fevral 2002) verdiyi müsahibəsində həmin fikrə qayıdaraq belə yazır: «Mən mənsub olduğum nəslin və şəxsən özümün böyük klassiklər qarşısında günahlarımı yumaq istəyirəm. Biz qabaqcadan bilə-bilə ki, damğalara layiq deyillər, yenə onları «tənqid etmişik». Gec də olsa bu səmimi etiraflar bir daha Azərbaycan mətbuat tarixini yenidən və obyektiv tədqiq olunmasına əsas verir.

Yeri gəlmışkən, deməliyik ki, XX əsrin əvvəllərində xalqımızın qabaqcıl fikirləri publisistika vasitəsilə formalasdı. Biz bunu görkəmli publisistlərin yazılırında aydın görülür. Onlardan biri də Azərbaycan mədəniyyəti tarixində opera sənətinin banisi kimi tanınmış Üzeyir Hacıbəyli idi. O, həm də görkəmli publisist, «İrşad» qəzetinin ən çox yazarlarından idi. «Molla Nəsrəddin», «Həyat», «Tərəqqi», «İqbəl», «Həqiqət» və s. mətbuat orqanlarında çıxış edən Üzeyir bəy xalqın mübarizəsindən, problemlərindən yazırı. O, Azərbaycan xalqının həyatını, tarixini, mədəniyyətini dərindən bildiyindən, «obrazlı təfəkkür» onun publisistikasının əsas xüsusiyyətlərindən idi.

Üzeyir bəy publisistik yazılarında humanizmin müdafiəsi kimi çıxış edərək, insan şəxsiyyətinə yüksək

qiymət verirdi. Və göstərirdi ki, insanlar təzyiq və sıxıntı içərisində yaşayarlarsa qorxaq və aciz olarlar. Odur ki, şəxsiyyət azadlığı, fikir azadlığı ön plana çəkilməlidir. O, köhnə cəmiyyətə məhbus kimi baxır «indiyə qədər sürdüyümüz həyat deyildir» - deyirdi.

Üzeyir bəyin felyetonları çox kəskin idi. Burada forma və məzmun həmişə sıx vəhdət təşkil edir. Onun «Ordan-burdan» başlığı ilə «İrşad» qəzetində çap olunmuş «Rəfiqimdən məktub» (25 fevral 1907) sərlövhəli felyetonu Dövlət Dumasının azərbaycanlı vəkillərinin fəaliyyətsizliyinə, qoçuların, çar polislərinin küçə atışmalarına, Zəngəzurda achiq çəkənlərə kömək edilməməsinə, İran və Türkiyə zəhmətkeşələrinin hüquqsuzluqlarına həsr olunub. Həmin felyetondan bir neçə nümunə:

Peterburqda Dövlət Dumasının müsəlman üzvlərinə:

*Getdin gördün dum,
Nə eyləyirsən «Şurum-burum?»
Otur yerində ağızını bərk-bərk yum.*

«İşto-mişto» bilən müsəlmanlara:

*Getdin gördün müsəlman,
Nə eyləyirsən din, məzhəb və iman?
Bir danos yaz ki, «etot çelovek yaman?»*

Böyük ədibin tənqid hədəfi müxtəlif idi. O, cəhalət, nadanlıq, laqeydlik, şəxsi qərəz, yerlicilik, fanatizm kimi hissələrə atəş açırdı. Ölməz publisist şirin və duzlu ifadələrdən istifadə edərək «zamanın qaranlığını, zül-

münü, məşəqqətlərini açıb göstərirdi». O, avam, savad-sız camaatı savadlı, dünya hadisələrindən baş çıxaran bir insan kimi görmək istəyirdi. «Ordan-burdan» başlığı altında verilmiş felyetonlardan birini «Qəzet oxuyan»ı misal gətirək:

«*Qəzet oxuyan müsəlman qəzətdən məlumat qazanır, biliyi artır. Ona görə, «qəzet oxumaq müsəlmana haramdır».*

Qəzet oxuyan müsəlman bütün aləmin əhval və övzəindən xəbərdar olur. Dünyanın bu başında oturub, o biri başında vəqe olan dürlü-dürlü hadisə və vaqiələri bilir. Ona görə, «qəzet oxumaq müsəlmanlara haramdır».

Qəzet oxuyan müsəlmanın ağlı artır, dargöz olmur, hər bir işə əqli-səlim nöqtəyi-nəzərindən baxır. Ona görə, «qəzet oxumaq müsəlmanlara haramdır».

Qəzet oxuyan müsəlman öz dərd və ehtiyacını, qardaşının giriftar olduğu müsibət və bələni qəzet sütunlarında yazılış görür, yaxud millətini təhdid edən müsibətdən xəbərdar olur. Ona görə, «qəzet oxumaq müsəlmana haramdır...»

(«İrşad», 24 mart 1906)

M.İbrahimovun təbirincə desək, «yarı ölü, yarı diri insanlar» o zamanki mühitin daşıyıcısıdır. Elə buna görə də tənqid hədəfi geridə qalan, dünyadan bixəbər müsəlmanlardır.

Kəskin yazdığını görə də yazıları çap olunan «İrşad» qəzeti senzuranın təzyiqlərinə məruz qalırdı.

1908-ci il sentyabrın 2-də Qafqaz canişini idarəsindən Tiflis Senzura Komitəsinə rəsmi surətdə bildirilmişdi ki, «Molla Nəsrəddin» jurnalının və «Kaspi» qəzetiinin is-tiqaməti çox inqilabidir».

Mirzə İbrahimov yazır ki, Üzeyir Hacıbəylinin publisist çıxıları, xüsusən 1905-ci il inqilabından sonra və birinci dünya müharibəsi dövründə, 1915-1920-ci illərdə Azərbaycanda demokratik təşkilatların artdığı, Azərbaycan dilində mətbuatın genişləndiyi, azadlıq hə-rəkatının, inqilabi mübarizələrin, maarifpərvərlik meylərinin xeyli gücləndiyi dövrdə daha müntəzəm və aktiv xasiyyət daşımışdır. Onun publisistikası da bədii yara-dıcılığına xas olan fikri dərinlik, güclü məntiq, müha-kimlərdə təmkin və inandırıcılıq kimi gözəl xüsusiyyətlərə malikdir.

Azərbaycan jurnalistikası və publisistikası tarixində özünəməxsus yeri olan Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığıının ən ciddi mərhələlərindən biri də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti dövrünə təsadüf edir.

Yeri gəlmışkən qeyd edək ki, Üzeyir Hacıbəyli ir-sinin pərəstişkarı Şirməmməd Hüseynov ölməz sənətkarın nəşrlərdən kənara qoyulmuş, ixtisar və «redaktə» edilmiş əsərlərini toplayıb iki cilddə nəşr etməklə (2010), Azərbaycan mətbuat tarixinin qaranlıq səhifələ-rini işıqlandırdı.

Əsrlər boyu müsəmləkə zülmünün acısını dadmış Azərbaycan 1918-ci il mayın 28-də öz müstəqilliyini

elan etdi. Müsəlman Şərqində ilk demokratik, dünyavi dövlət – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olunduqdan sonra rəsmi mətbuat orqanının – «Azərbaycan» qəzetiinin yaranması zərurəti meydana çıxdı. Qəzetiñ ilk nömrəsi 1918-ci il sentyabrın 15-də Gəncə qubernatorunun mətbəəsində çap edildi. Dörd səhifədən ibarət olan həmin nömrənin iki səhifəsi Azərbaycan, iki səhifəsi rus dilində idi. Qəzetiñ ilk baş redaktoru Ceyhun bəy Hacıbəyli, sonradan Üzeyir bəy Hacıbəyli, Şəfi bəy Rüstəmbəyli, Xəlil İbrahim olmuşlar. Qəzetiñ Gəncədə Azərbaycan dilində buraxılmış səhifələrinin başında qəzetiñ adı ilə yanaşı «Türk və islamçılığa aid məqalelərə «Azərbaycan»ın səhifələri açıqdır» sözləri verilmişdi.

«Azərbaycan»ın sentyabrın 15-də işıq üzü görməsi təsadüfi deyil. Həmin gün Bakının rus-erməni birləşmələrindən azad edildiyi tarixi bir gündür. Həmin nömrədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti adına Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru paşanın teleqramı və Azərbaycan hökumətinin sədri Fətəli xan Xoyskinin adından Nuru paşa cavab teleqramı dərc edilib: «Qafqaz İslam Ordusunun komandanı sədaqətli Nuru paşa həzrətlərinə. Təhti-komandanızda olan cəsur türk əsgərlərimiz tərəfindən, Azərbaycanın paytaxtı olan Bakının düşmənlərdən xilas edilməsi münasibətilə millətin zati-həmiyyətpərvəranələrinizə və dünyanın ən nəcib əsgəri olan türk oğullarına minnətdar olduğunu ərz etməklə iftixar edərim, əfəndim.

Heyəti-Vükəla rəisi Fətəli xan»

Bakının düşmənlərdən azad edilməsi tarixi bir hadisə idi. Bakı azad olunmasayı biz azərbaycanlıları hansı müsibətlər gözlədiyini təsəvvür etmək çətin deyil. Üzeyir Hacıbəyli «Azərbaycan» qəzetiinin 1 yanvar 1919-cu il tarixli nömrəsində yazdı: «Bakı şəhəri İsləm ordusu tərəfindən alınmamış olsayıdı və Bakı Quberniyası, şəhər ilə bərabər, allah göstərməsin; «sovətlər» əlində qalsayıdı, bilirsinizmi binəva müsəlmanların başına nə gələrdi? «Hürriyətpərəstlərin «idareyi-anarşiyə»si altında həqarət, rəzalət, əziyyət, zülm və sitəm ki: məhz müsəlmanlara rəva görülən «mərhəmət»lərin bərəkətin-dən zənn etmirəm ki, Bakıda müsəlman naminə bir kəs qalmış ola idi».

Görkəmli ictimai-siyasi xadim M.Ə.Rəsulzadə bir il sonra 1919-cu il sentyabrın 15-də bu tarixi günə həsr etdiyi «Haqq yerini tutan gün» sərlövhəli məqaləsində yazdı: «Azərbaycan türkü mayısın 28-də istiqlalını elan eyləmiş, sentyabrın 15-də qəsbkarlar əlində inildə-yən paytaxtını xilas eyləmişdir. Mayısın 28-i Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixinin ibtidai günü isə, sentyabrın 15-i o ibtidə qədər qiymətlidir».

Birinci nömrədə «Azərbaycan istiqlalının mübə-yin əqdnaməsi», Məhəmməd Hadinin «Türk nəgməsi» şeiri çap edilmişdir. Bu şeir qəzetiñ ana xəttini təşkil edirdi:

*Türkün tökülan qanları behudə gedərmi?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan hepsi hədərmi?
«Azərbaycan»ın ətrafına toplaşanlar o dövrün*

tanınmış ziyalıları, millət fədailəri idi. Kim idi geniş qəlbli bu insanlar? Ceyhun Hacıbəyli, Üzeyir Hacıbəyli, Şəfibəy Rüstəmbəyli, Xəlil İbrahim, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Məhəmməd Hadi, Əhməd Cavad, Nəsib bəy Yusifbəyli, Adilxan Ziyadxanlı, Hüseyn Bayqara, Mirzə bala Məmmədzadə və başqaları. Milli əqidə daşıyıcıları olan bu şəxsiyyətlər «Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi möhkəmlənməsinə çalışmış, milli dövlətçilik şürurunun inkişaf etdirilməsində, milli azadlıq ideyalarının yayılmasında müstəsna xidmət göstərmişlər».

Qafqaz İslam Ordusunun tarixi qələbəsindən sonra «Azərbaycan» qəzetiin redaksiya heyəti Nazirlər Şurası və mühüm dövlət idarələri ilə bərabər 1918-ci il sentyabrın 25-də Bakıya köcdü. Gəncədə cəmi 4 nömrəsi işıq üzü görən «Azərbaycan» Bakıda indiki Nigar Rəfibəyli küçəsində yerləşdi. Qəzetiin Bakıda Azərbaycan dilində ilk 5-ci nömrəsi oktyabr ayının 3-də, rus dilində isə oktyabrın 7-də çıxır. Bu nömrədən başlayaraq qəzetiin adı altında «Gündəlik» siyasi, ictimai, ədəbi, iqtisadi türk qəzetəsidir» sözləri yazılmışa başlanılmışdı. Həmin nömrənin birinci səhifəsində «Hökumət qərardadı» ilə yanaşı F.Xoyskinin, ticarət və sənaye naziri A.Aşurbəylinin «Azərbaycan Cumhuriyyətindən əhalinin nəzərinə» sərlövhəli müraciəti, maliyyə naziri Ə.Əmiraslanovun «Elan»ı dərc edilmişdi.

Qəzetiin ilk 8 nömrəsi redaksiya heyəti tərəfindən imzalanıb. Bundan sonra «Azərbaycan» qəzeti müxtəlif vaxtlarda müxtəlif adamların redaktorluğu ilə nəşr olunub. Əvvəlcə Ceyhunbəy Hacıbəylinin rəhbərliyi ilə

nəşr olunan qəzeti 80 nömrəsi onun redaktorluğu ilə çıxb. Daha doğrusu 1918-ci il oktyabrın 8-dən 1919-cu il yanvarın 16-dək C.Hacıbəyli qəzeti redaktoru olub. C.Hacıbəyli Versal Sülh Konfransına getdiyi üçün onu müvəqqəti böyük qardaşı Ü.Hacıbəyli əvəz edir. O da müalicəyə getdikdən sonra qəzetə Xəlil İbrahim Əfəndi rəhbərlik edir. Müalicədən qayıdan Ü.Hacıbəyli 1919-cu il sentyabr ayının 1-dən 1920-ci il aprelin 27-dək qəzetə rəhbərlik etmişdir.

Böyük sənətkar Üzeyir Hacıbəyli özünü «Azərbaycan» qəzetində yalnız redaktor kimi deyil, fəal jurnalist, alovlu publisist kimi də göstərə bilmişdir. M.İbrahimovun qeyd etdiyi kimi, onu publisistikaya gətirən cəmiyyətlə üz-üzə, göz-gözə danışmaq, mütərəqqi fikirlərin mümkün qədər tez xalqa çatdırmaq və aşılamaq arzuları idi. Məhz buna görədir ki, onun publisistik çıxışları Azərbaycanda demokratik təşkilatların artlığı, Azərbaycan dilində mətbuatın genişləndiyi, azadlıq hərəkatının, inqilabi mübarizələrin, maarifpərvərlik meylərin xeyli gücləndiyi dövrədə daha müntəzəm və aktiv xasiyyət daşmışdır. «Onun publisistikası da bədii yaradıcılığına xas olan fikri dərinlik, güclü məntiq, mühabimələrdə təmkin və inandırıcılıq kimi gözəl xüsusiyyətlərə malikdir».

Müxtəlif mövzularda çıkış edən Ü.Hacıbəylinin demək olar ki, qəzeti hər nömrəsində bir, bəzən isə iki yazısı dərc olunurdu. O öz məqalələrində yeni yaranan dövlətin müsətəqilliyinin qorunması ideyasını müntəzəm təbliğ edir, həyata keçirilməsi vacib olan məsələləri

ictimaiyyətin diqqətinə çatdırırırdı. Onun «Azərbaycan» qəzetində dərc olunan ilk məqalələrindən biri «Partiya-larımıza» adlanır. Burada deyilir: «Bir şəxs və ya bir partiya bir millətin azadlığı əleyhinə çalışarsa və o milləti və digər millətin və ya bir neçə nəfər xudsər adamların hökmü altında qul etmək istərsə, o şəxs və ya partiya bugünkü inqilabat nöqtəyi-nəzərindən insaniyyətə düşməndir. Adını sosialist də qoymuş olsa, hürriyyətpərəst də qoymuş olsa yalandı. Onun əsl adı insaniyyət düşmənidir».

Qeyd edək ki, böyük ədib qəzətdə çalışdığı müd-dətdə həm də parlament müxbiri kimi fəaliyyət göstərmişdi. Onun Azərbaycan parlamentindən hazırladığı yazılar yalnız özü xusisi tədqiqat mövzusudur. Azərbaycan parlamentinin açılışı gününü tarixi bir gün adlandıran ədib orada müzakirə edilən qərarlara xüsusi əhəmiyyət verir, dövlət quruculuğu işlərində bu məclisin xidmətlərini yüksək qiymətləndirirdi. Ü.Hacıbəylinin parlamentdən hazırladığı «Təəssürat» adlı reportajı ictimai əhəmiyyətli ən əlamətdar, xarakterik bir reportajdır.

Ü.Hacıbəylinin bu dövr yaradıcılığında erməni-daşnak siyasetinin antihumanist mahiyyəti və azərbaycanlılara qarşı nifrət hissi bu gün də bu böyük sənətkarın uzaqgörənliliyinə haqq qazandırır. Yaradıcılığındaki milli təəssübkeşlik, vətənə bağlılıq xüsusiyyətləri onun publisistik irlsinin ölməzliyinə dəlalət edir.

Ustad publisist «Ermənistən və Azərbaycan mü-nasibətləri» adlı əsərində ermənilərin Azərbaycandan

torpaq iddiasını hələ o vaxt göstərmişdi. Ü.Hacıbəyli yazırı ki, «Zəngəzur bizimdir» deyə haqsız iddialarını Tiflisdə rusca nəşr edilən «Slovo» qəzeti də müdafiə edirdi. Zəngəzura Qarabağın bir hissəsi kimi baxan ədib «özgənin malına və torpağına tamah edən yenə birinci Ermənistən oldu ki, Naxçıvan üzərinə hüsum edib özgənin yerinə sahibləndi və bugünkü eyni Ermənistən-dır ki, müstəqil Azərbaycan torpağına dəstdirazlıq etməkdədir» - deyirdi (Ü.Hacıbəyli. Fitnələr qarşısında. Bakı, 1995).

O dövrün qəzetlərində vaxtaşırı mart hadisəleri şəhidlərinin xatirələri çap olunurdu. Şahidlərdən birinin «Azərbaycan» qəzetində dərc olunmuş yazısında deyildirdi: «Küçələr meyidlərlə dolmuşdu. Meydandan Nikolayevski küçəsinə qədər Bazar tamam yandırıldı. Uşaq, böyük, arvad, kişi – heç kəsə fərq qoymadan hamısını qətl edirdilər. Müsəlmanların ev, dükan və mağazaları yandırılmışdı. Bir müsəlman həyatınə daxil olub burda 30-dan 40-a qədər uşaq, arvad, kişi cənazələrini gördüm. Müsəlmanların tələfati, yalnız qətl edilənlər 5-6 minə qədərdir». Təəssüf ki, bu müsibətlərdən nəticə çıxarmamışıq. Əksinə, beynəlmiləlciliyimizlə fəxr edib «qardaşdır Haystan – Azərbaycan» mahnisını oxuyub oynadıq. Nəticədə nankor qonşumuz ərazimizin iyirmi faizini zəbt etdi. Rəhmətlik Mirzə Cəlil sağ olsayıdı görərdi ki, keçən əsrin əvvəlində ayıltmaq istədiyi «yarı yuxulu, yarı oyaq müsəlman» hələ də tam oyanmayıb.

«Azərbaycan» qəzeti aşağıdakı rubrikalardan istifadə edirdi: «Rəsmi xəbərlər», «Teleqraf xəbərləri»,

«Xarici xəbərlər», «Azərbaycanda», «Bakı xəbərləri», «Türkiyədə», «Rusiyada», «Gürcüstanda» və s.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu illərdə ən nüfuzlu mətbu orqanlardan biz ilk növbədə «Azərbaycan» qəzetinin adını çəkdik. 1918-1920-ci illərdə «Bəsirət», «Açıq söz», «Hürriyət», «İstiqlal», «Zəhmət sədasi», «Azərbaycan füqarası», «Gənclər yurdunu», «Millət» kimi qəzetlərin, «Məktəb», «Qurtuluş yolu», «Şeypur», «Tuti sözü» və s. jurnalların nəşri müxtəlif fikirlərin tribunasına çevrildi.

Professor Şamil Vəliyev yazır ki, XX əsrin əvvəllerində Azərbaycanda jurnalistikyanın ictimai fikir institutuna çevriləməsi nəticəsində ölkədə intibah hərəkatı gücləndi və bir fəaliyyət sahələrində reformların-islahatların həyata keçirilməsinə başlandı. Yaranan şəraitdə səmərəli şəkildə istifadə edən Azərbaycan ziyalıları müstəqil dövlət, bütöv vətən, intellektual şəxsiyyət uğrunda fəal mübarizəyə qoşuldular. Bu işi dövri mətbuatın köməyi ilə gerçəkləşdirən ədib, şair, ictimai xadim və jurnalistlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ideoloji əsaslarını formalasdırıa, «türkçülk, islamçılıq, müasirlik» prinsiplərinə söykənərək azərbaycanlıq düşüncəsini cəmiyyətin şüuruna tətbiq edə bildilər.

Şübhəsiz mətbuatın normal fəaliyyətinə daha çox demokratik mühit və qanunvericilik sahəsində atılan addımlar ciddi kömək edir. 1919-cu il oktyabrın 30-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti Azərbaycanda jurnalistikyanın inkişafına kömək edən, «Mətbuat Haqqında Nizamnamə» qəbul etdi. Bunu «mətbuatla

bağlı parlamentdə gedən dərin və uzun müzakirə və mübahisələri tam reallığı ilə əks etdirən parlament materiallarından da görmək mümkündür».

Nizamnamə «Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin əxbarı»nda nəşr olunmuşdur. «Mətbuat Haqqında Nizamnamə» Azərbaycan jurnalistikası tarixində ilk qanunverici akt olmuşdur. Hüquqi bazanın yaradılması jurnalistikyanın inkişafına təkan verdi.

1. Tipoqrafiya, litoqrafiya, metalloqrafiya və digər növ müəssisələrin, çap məhsullarının dərci, mətbəədən buraxılması və satılması, dram əsərlərinin kütləvi tamaşası, həmçinin oxu kabinetlərinin açılması üçün hakimiyyətdən heç bir razılığın olması tələb olunmur.
2. Mətbuat məsuliyyətə ancaq cinayət törədilən halarda cəlb oluna bilər.

Mətbuat Haqqında Nizamnamə

Xalqını sevən və onun yolunda çalışan M.Ə.Rəsulzadə müstəqil Azərbaycanın gələcəyi üçün çalışır və bu yolda mətbuatın rolunu düzgün dərk etdiyindən ona qayğı ilə yanaşırdı. M.Ə.Rəsulzadə 1911-ci ildə «Mətbuat azadlığı» məqaləsində yazırırdı: «Mətbuat bir müəllim vəzifəsini yerinə yetirir. O, xalqın tərbiyəçisidir. O, mənəviyyatdan uzaq ola bilməz. O, təmiz, saf olmalı, əxlaqdan kənara çıxmamalıdır».

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çox-az – 23 ay yaşadı. Lakin buna baxmayaraq, bu az vaxtda azadlığın nə olduğunu xalqa başa saldı. Stalinin «bu il yarımlıq hakimiyyətiniz ərzində xalqa nə verdiniz?» sualına

M.Ə.Rəsulzadə belə cavab vermişdi: «Çox şey verə bil-mədik. Amma milli azadlığın nə olduğunu başa saldıq. Azca da milli istiqlal dadızdırıq... Bir daha yüksələn bayraq bir daha enməz».

Azərbaycanda bədnam sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra burada bolşevik totalitar rejiminin əsasları qoyulur, mətbuatın da inkişafı daha çox partiyalı mövqə ilə bağlı olur. Partiya mətbuatı özünün bütün fəaliyyətində marksizm-leninizm nəzəriyyəsini, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının bu nəzəriyyə əsasında işləyib hazırladığı siyaseti rəhbər tutur və həyata keçirirdi. Azərbaycan milli mətbuatının 125 illiyi ilə bağlı səren-camda deyilir ki, respublikanın «Kommunist», «Bakin-ski raboçi», «Vişka», «Azərbaycan gəncləri», «Molod-yoj Azerbaydjana», «Bakı», «Baku», «Ədəbiyyat və in-cəsənət» və sair tanınmış mətbuat orqanlarında kom-munist ideologiyası ilə bağlı məsələlərlə yanaşı, respublikanın iqtisadi, elmi, mədəni inkişafı ilə əlaqədar pro-blemələr də öz əksini tapmışdı. Xalqın həyatının işıqlan-dırılmasında, ideoloji buxovların mövcudluğuna bax-mayaraq, öz səhifələrində müxalif fikrə də yer verən, o dövr üçün doğrudan da vətənpərvər ruhlu məqalələr dərc edən mətbuat orqanlarının milli şüurun və özünü-dərkin formalaşdırılmasında böyük rolu olub. Bu qəzet-lərin xalqımızın dil, ədəbiyyat və mədəniyyətinə həsr etdiyi, azərbaycanlıq ideyasına xidmət edən yazıları bu gün də aktual olaraq qalır və totalitar rejim şəraitin-

də belə, Azərbaycan jurnalistikasının mövqeyini nümayış etdirirdi».

Doğrudur, o dövrdə jurnalistika partiya işinin və ictimai fəaliyyətin olduqca mühüm sahəsinə çevrilmişdi. Demək olmaz ki, Azərbaycan mətbuatı yerində saymışdır. Hər halda mətbuat totalitar şəraitdə fəaliyyət göstərsə də, Azərbaycan jurnalistikası inkişafdan qalmamışdır. Onu da etiraf edək ki, sovet mətbuatının ayrılmaz hissəsi olan Azərbaycan mətbuatı həqiqətən azad deyildi, o vaxtlar deyildiyi kimi «əsl xalq mətbuatı»ndan uzaq idi.

1928-1930-cu illərdə respublikada 12 yeni qəzet, 1930-cu ildən 1933-cü ilədək isə 71 qəzet çıxmaga başladı. 1934-cü ildə çoxtirajlı qəzetlər də daxil olmaqla respublikada nəşr olunan qəzetlərin sayı 196-ya, jurnalların sayı isə 30-a çatdı.

Müharibə illərində (1941-1945) qəzetlərin sayının azalmasına baxmayaraq, faşizm üzərində qələbədə onların da payı var. Qanlı-qadılı illərdə Azərbaycan mətbuatı öz fəaliyyətini müharibənin tələblərinə uyğun qaydada yenidən qurdu və Azərbaycan publisistikası daha da fəallaşdı.

Görkəmli yazıçı, şair, tənqidçi və jurnalistlərin publisistika sahəsindəki çıxışları bu gün də öz əhəmiyyətini itirmir. Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, Əbülhəsən, Rəsul Rza, Əvəz Sadiq və bir çoxları öz publisist çıxışları ilə xalqı faşistlərə qarşı mübarizəyə çağırırdı.

Alovlu publisist Səməd Vurğunun «Faşizm dünya mədəniyyətini məhv edir» yazısı «Kommunist» qəzetində dərc edilən ilk publisistika nümunələrindəndir. Şairin 1942-ci ilin avqustunda Tiflisdə Zaqafqaziya xalqlarının antifaşist mitinqindəki tarixi çıkışını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu tarixi çıkış «Bizim andımız» başlığı ilə «Kommunist» qəzetində (25 avqust 1942) dərc olunmuşdur.

Çıxışdan bir neçə nümunə:

- *Biz bu gün öz qəhrəman babalarımızın xatirəsinə and içirik ki, onların müqəddəs məqbərələrini qoruyacaq və bədnam olunması-na yol verməyəcəyik!*
- *Bizi doğan və bəsləyən anaların halal südüñə and içirik ki, uşaqlarımızın, vüqarlı Qafqazın qadın və qızlarının təmiz namusunu faşist zabitləri və soldatlarından köksümüzlə qoruyacağıq!*

Səməd Vurğunun bu təsirli çıkışı əsgərləri yeni qələbəyə ruhlandırdı. Ümumiyyətlə, Səməd Vurğunun publisistikasında nəzərə çarpan mühüm cəhatlərdən biri, bəlkə də ən başlıcası onun xalqa bağlı olmasıdır.

Bir halda ki, söhbət müharibə dövründən gedir, cəbhə qəzetlərinin adını çəkməmək olmaz. Cəbhə qəzetləri cəbhə ilə arxanın vahid döyüş düşərgəsinə çevrilməsi və faşizm üzərində qələbənin təmin olunması uğrunda böyük təşkilatçılıq işi görürdü.

Müharibə illərində Azərbaycan dilində «FKQO döyüşüsü» (Fəhlə Kəndli Qızıl Ordusu) «Vətən eşqi»,

«Hükum», «Vətən yolunda», «Vətən qəhrəmanı», «Həyəcan», «İrəli» və s. qəzetlər nəşr edilirdi. Bu qəzetlərin hər nömrəsi 4 səhifəlik və yarım standart formada buraxılırdı. Əhməd Cəmil, Abbas Zamanov, Nəsir İmanquliyev, Qılman İlkin, Qulam Məmmədli, Rəsul Rza, İslam Səfərli, Ənvər Əlibəyli, Ağababa Rzayev, Seyfəddin Dağlı, Seyfulla Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatının digər nümayəndələri cəbhə qəzetlərində çalışmışlar.

Cəbhə qəzetlərində dərc olunan məqalələrin eksəriyyəti döyük bölgələrinə göndərilən jurnalistlər yazırıdı. Özlerini odun-alovun içində atan qələm sahibləri min bir çətinliklə fəaliyyətlərini davam etdirirdilər. Cəbhə qəzetlərinin fəaliyyətini araşdırın Həsən Quliyev bu barədə «Cəbhə qəzetləri» kitabında (Bakı, 1954) ətraflı söhbət açır.

Müharibədən sonrakı dövrdə bütün siyasi haki-miyyət Stalinin, respublikalarda, o cümlədən Azərbaycanda KP MK-nin birinci katibinin əlində idi. Bu dövrdə «Azərbaycan xalqının tarixinin saxtalaşdırılması, xalqın soykökünün öyrənilməsində qəsdən dolaşıqlıq yaradılması, Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işgal edilməsi, Azərbaycan Cumhuriyyəti tarixinin və digər tarixi proseslərin ciddi təhrif olunması ən yüksək mərhələyə çatdı».

Bu dövrdə bir çox Azərbaycan alimləri və ədəbiyyat xadimləri də haqsız təqiblərin qurbanı oldular. Onların arasında represiyalardan qurtulanlar da vardı.

Bütün şüurlu həyatını ədəbiyyat və mətbuat tariximizin qaranchıq səhifələrinə işıq saçmaqla keçirən Qulam Məmmədli ilə bu barədə söhbət «7 gün» qəzetində (1991) dərc olunub. İki səhifəlik söhbətdə bir çox məsələlərə aydınlıq gətirilir. Hadisələrin canlı şahidi olan Qulam Məmmədli deyirdi:

... 1920-ci ildə Nərimanova bir siyahi verirlər ki, güllələnməli adamlar kimlərdir (Mehmandarov, Şixlinski, Üzeyir Hacıbəyov). Nərimanov deyir ki, axı siz Mehmandarovu niyə gül-lələyirsiniz? Bu adam rus-yapon müharibəsində nə qədər qəhrəmanlıq göstərib. Şixlinski istedadlı artilleriya komandiridir. Ondan sonra, Üzeyiri güllələdiz, bəs onun yerini kim tutacaq? Axı, güllələnsə əsərləri də meydana, səhnəyə buraxılmayacaq, çünki müəllifi düşmən çıxıb... Bundan sonra Bağırovgil məcbur oldular Üzeyiri saxlasınlar. Saxladılar, ancaq həmişə Üzeyir qorxa-qorxa danışındı. 1936-ci ildən başlayaraq o hədə-qorxu, dəhşət altında yaşayıb. Üzeyir bəyin dediyi bu sözləri mən öz qulağımıla eşitmişəm: «Əşsi, mən bilmirəm bu bəy sözünü haradan bizə yapışdırıldılar, cəhənnəmə getsin, nə bəy bazlıqdır». Bunu şəxsən mənim yanında deyiblər. Üzeyiri saxlayan ancaq «Koroğlu» oldu, yoxsa coxdan güllələmişdilər.

* * *

— Mir Cəfər Bağırov filarmoniyanın yay zalında iclas keçirirdi. Mən də orada idim. Dəqiqliklə

*yadda saxlamaq çətindir. Amma onu dəqiq-liklə xatırlayıram: Mir Cəfər açıq dedi Məmməd Arif Dadaşzadəyə ki, sən Türkiyə şpi-
onusan! Məmməd Arif çox qorxaq adam idi,
amma görünür iradəsi varmış, səsini çıxar-
madı, dözdü, dayandı. O qədər ki, Mir Cəfər
aradan getdi. Elə o iclasda Mir Cəfər Heydər
Hüseynovun da üstünə qışqırıb onu da
Türkiyə şpiyonu adlandıranda o getdi özünü
bağda ağacdan asdı...*

Faktların sayını artırmaq da olar. Deyilənlər bir daha onu göstərir ki, Azərbaycan alimləri, yazıçı, şairlər çətin, mürəkkəb, senzuranın tuğyan etdiyi şəraitdə fəaliyyət göstərirdilər.

1953-cü ildə İ.V.Stalinin ölümündən sonra hakimiyyətə gələn N.S.Xruşşov inzibati-amirlik sistemini kəskin tənqid etdi, repressiyaya məruz qalmış minlərlə insana bəraət verildi. Onların arasında azərbaycanlılar da vardı. H.Cavid, Y.V.Çəmənzəminli, Ə.Cavad, M.Müşfiqin üzərindən «xalq düşməni» damgası götürüldü.

Ölkədə aparılan islahatlar mətbuatın işinin canlanmasına səbəb oldu. Bir sıra qadağan olunmuş mövzular qəzet səhifələrində göründü. Lakin bu çox çəkmədi. Sovet rəhbərliyi mətbuat azadlığına, azad sözə hələ hazır deyildi.

Sov. İKP MK 1957-ci ilin aprel ayında «QLAV-LİT»in işi haqqında» qərar qəbul etdi. Qərar mətbuatda dövlət sırrının qorunmasına həsr olunsa da, bütün çap məhsulları yoxlamadan keçməli idi.

Keçən əsrin 50-60-cı illərində Azərbaycanda bir sıra yeni mətbü orqanları yarandı. «Kirpi» (1952), «Göyərçin» (1958), «Ulduz» (1967), «Azərbaycan təbiəti» (1975) jurnalları ilə yanaşı «Bakı» (1958), «Baku» (1962) axşam qəzetləri nəşrə başladı. Adları müxtəlif olsa da eyni məzmunə malik orqanlar idi. «Partiyanın ideoloji alətinə çevrilən bu mətbuatın öz stili, öz üslubu, öz dəst-xətti var idi. Mərkəzi və yerli qəzetlər ağlışmaz nəhəng tirajlarla çap olunaraq hər bir vətəndaşı kommunizm quruculuğuna səfərbər etmək yolunda partiyanın ən qudrətli silahı idi».

«Bakı» qəzeti barədə bir qədər geniş danışmağı lazımlı bildik. Bu da səbəbsiz deyil. Hər iki qəzetenin redaktoru Azərbaycan jurnalistikasının aqsaqqalı, Azərbaycan mətbuatının tamhüquqlu «klassiki» (Şamil Şahməmmədov) Nəsir İmanquliyev idi. O, eyni zamanda Bakı Dövlət Universiteti jurnalistika fakültəsinin müəllimiyydi. Jurnalistikamızın neçə-neçə nəslinin müəllimi olan Nəsir İmanqulliyev üçün qəzet hər şey idi. O, nə az, nə çox, düz 30 il qəzətə rəhbərlik etdi.

«Bakı» axşam qəzeti Azərbaycan mətbuatının tarixində parlaq iz qoyan qəzetlərdəndir. Heç bir qəzətə bənzəməyən, rəsmiyyətçiliyə meyl etməyən «palaz-palaz» məqalələr əvəzinə daha çox xəbər, reportaj, müsahibə janrlarına üstünlük verən, paytaxtin həyatını, əhalinin qayğılarını rəngarəng formalarda işıqlandıran orqana çevrildi.

Qəzeten ilk nömrəsi 1958-ci il yanvarın 10-da çıxdı. Operativliyi və dəqiqliyi ilə seçilən qəzet elə ilk nömrə-

dən oxucuların rəğbətini qazandı. Axşamüstü satışa çıxan «Bakı» ən mühüm hadisəni bir neçə saatdan sonra oxucuya çatdırırıldı. Bu da qəzetiň ən yaxşı keyfiyyətlərindəndir.

Qəzetiň birinci nömrəsində Mirzə İbrahimovun «Bakı» qəzeti adlı məktubu verilmişdi. Həmin məktubda deyilir: «Azərbaycan mətbuatının tarixində yeni, şərəfli bir səhifə açılır. Gündəlik qəzetlərimizin sayı artır, yeni bir qəzet çıxmaga başlayır. Bu qəzet respublikamızın paytaxtı şəhərin adı ilə çap olunacaqdır. «Bakı» axşam qəzeti! Onun nəşr edilməsi ilə oxucularımızın çoxdankı və şirin arzusu yerinə yetmiş olur». «Bakı»nın populyarlığı artdıqca gözögötürməyənlər onun bağlanmasına çalışırdılar, Moskvaya iftira dolu məktublar yazırdılar.

Nəsir İmanquliyevin tələbəsi olmuş, professor Nəsir Əhmədli bu barədə yazar ki, bütün bunların nəticəsində Sov. İKP MK 1959-cu il iyulun 31-də «Qəzet və jurnalların zərərlə işləməsinin ləğvi haqqında» qərar qəbul etmişdi. Orada deyilirdi ki, Azərbaycan Komunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi 1958-ci ildə Bakı şəhərində zərərlə işləyəcəyi əvvəlcədən bəlli olan axşam qəzetiň nəşrinə icazə vermişdi. Bu qəzetiň buraxılmasına heç bir zərurət yox idi, ona tələb çox azdır: «Bakı» axşam qəzeti 20 min nüsxə tirajla çıxır, 1959-cu ildə onun nəşrinə 104 min manat dətasiya ayırmaq planlaşdırılıb. Qərarın 1-ci maddəsində Azərbaycan KP MK-dan tələb olunurdu ki, kütləvi oxucusu olmayan, dövlətə böyük zərər gətirən şəhər axşam qəzetiň nəşrinin

dayandırılması məsələsinə baxsun. Yalnız Nəşir İman-quliyevin gördüyü tədbirlər nəticəsində «Bakı»nın nəşri dayandırılmadı. 1962-ci ildən isə rus dilində «Baku» çap olundu.

70-ci illərin əvvəlində respublikada Azərbaycan dilində 84 qəzet, 23 jurnal nəşr olunurdu. 80-ci illərdə də kütləvi informasiya vasitələrinin artımı hiss olunacaq dərəcədə çoxaldı. Bu da 80-ci illərin sonunda ölkədə başlanan yenidənqurma ilə bağlı idi. Bu barədə ikinci kitabda söhbətimizi davam etdirəcəyik.

Azərbaycan radio və televiziyasının tarixindən

Birinci bölmədə dünyada radio və televiziyanın yaranmasına qısa da olsa nəzər saldıq. İndi də Azərbaycanda elektron medianın yaranmasına diqqət yetirək.

Azərbaycanda müntəzəm radioverilişlərin efirə verilməsi keçən əsrin 20-ci illərinə təsadüf edir. 1926-ci il noyabrın 6-sı Azərbaycan radiosunun yaranma tarixidir. Radio tarixinin tədqiqatçılarından olan professor Qulu Məhərrəmli ölkəmizdə radioquruculuğunun tariхini Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin fəaliyyəti ilə bağlayır. O, «Radio dalgalarında» (Bakı, 1999) kitabında yazır: «Əslində isə ölkəmizdə radioquruculuğunun tarixi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 1918-ci ilin yayında Gəncədə yaratdığı radiostansiyasının fəa-

liyyəti ilə başlanır. Həmin il sentyabrın 15-də türk qoşunlarının köməyi ilə Bakı daşnak, bolşevik və sentro-kaspiçilərdən azad edildikdən sonra hökumət paytaxtı Bakıya köçürsə də, Gəncə radiostansiyası rabitə məqsədləri üçün tam gücü ilə işləyirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti fəaliyyəti ilə bağlı həmin stansiyadan beynəlxalq efirə ara-sıra informasiyalar verilirdi». Müəllif sübut üçün 1919-cu ilin noyabrında ilk dəfə ola-raq Ə.M.Topçubaşovun Eyfel qülləsindəki radiostansiyadan Gəncə radiostansiyasına Azərbaycan Respublikası hökumətinə göndərdiyi teleqramı əsas gətirir: «Əziz vətənimizin iqtisadi və mədəni tərəqqisində böyük rol oynayacaq ilk Azərbaycan radiostansiyasının fəaliyyətə başlanması münasibətlə Sizi təbrik edirəm».

Yenicə müstəqillik qazanmış Azərbaycan radio-quruculuğu sahəsində nəzərdə tutduğu planlarını həyata keçirə bilmədi.

Milli hökumətin süqutundan sonra Azərbaycanda radionun yaradılması üçün Rusiya ilə six əlaqə aparıldı. 1923-cü ilin iyulunda SSRİ Xalq Komissarları Soveti «Xüsusi təyinatlı radiostansiyalar haqqında» qərar qəbul etdikdən sonra Azərbaycanda da bu sahədə dönüş yarandı. İlk növbədə radio həvəskarları hərəkatı yarandı. Radio tədqiqatçısı Y.Əlizadənin yazdığı kimi, Moskva radiosu verilişlərinə qulaq asmaq arzusu, Xəzər Hərbi Dəniz Donanmasının Bayıl radiostansiyasından aparılan sınaq verilişlərinə maraq – bütün bunlar Azərbaycanda müntəzəm radioyayımları təşkil etmək yolunda göstərilən səyləri daha da gücləndirdi.

1925-ci il aprelin 22-də Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin iclasında Bakıda bütün Azərbaycana xidmət edə biləcək radio verilişləri stansiyası tikməyi qərara alındı. Yaradılacaq stansiya üçün Rusiyaya radioötürücü sıfariş olundu, 1,2 kilovat gücündə lampalı radioötürücü Bakıya gətirildi.

Yeni stansiyanın istifadəyə verilməsi ərəfəsində sınaq verilişləri həyata keçirildi. 1921-1925-ci illərdə Azərbaycan Teleqraf Agentliyinin direktoru olmuş Qubad Qasimov yazır ki, «həmin illərdə ictimai iş kimi radionu mənə tapşırılmışdır. O illərdə yeganə radiostansiya Hərbi Dəniz Donanmasının studiyası idi. Biz onun vasitəsilə Moskvadan və xaricdən xəbərlər alırdıq. Təxminən 1922-1923-cü illərdə bizə təklif olundu ki, yerli radio təşkil olunsun. İlk dəfə «Son saat» adlı on dəqiqəlik xəbərlər bülletenini mən hazırladım. Verilşdə nəqliyyat, idarə, təzə açılan məktəblər haqqında məlumatlar vardı».

Radio işi sahəsində əsas irəliləyiş isə 1923-cü ilin sonlarından başlandı. Yeni radio mərkəzi üçün indiki Elmlər Akademiyası binasında yer verildi. Sonralar radio Bakı Baş Poçt İdarəsinin yerləşdiyi binaya köcdü, bu da işləri bir qədər sürətləndirdi. Əlavə redaksiyalar təşkil olundu. Yalnız bundan sonra radio yaddaqalan bir sıra verilişlər hazırlanmağa başladı. «Günorta» adlı veriliş maraqlı hazırlanğından müxtəlif saatlarda üç dəfə təkrar olunurdu. Onu da qeyd edək ki, bu veriliş saat 11-dən 14-dək efirə verilirdi. «Günorta»da qadın azadlığına, savadsızlığa dair verilişlər verilir, felyetonlar

səslənirdi. Onun qaldırıldığı məsələlər dinləyicilər tərəfindən maraqla qarşılanırdı. Bu verilişlərin tərbiyəvi əhəmiyyəti böyük idi.

Qubad Qasımov verilişlə bağlı belə bir hadisəni xatırlayır:

«Bir dəfə «Öyrədən» imzası ilə belə bir məktub aldıq ki, dağlı məhəlləsində bir qadın yaşayır. İki-peşəsi ona - buna qızını nişanlamaqdır. Həmin qadın qızını nişanlamaqla yelbeyin kişilərdən pul qoparırmış. Tamam-kamal pul alandan sonra qızın nişanını qaytararmış.

Mən məktubu felyetonumuz Əsəd Əyyubiyə verdim ki, «Günorta» verilişi üçün bir felyeton yazsin və bu qadının firildaqlarının üstünü açsin. O, da bir felyeton yazüb gətirdi mənə... Materialı radioda verdik. Axşam saat altıda redaksiyaya girəndə yanında çadralı bir qadın və çadralı bir qız, xəncərinin gümüş qəbzəsi par-par yanmış bir şəxs üstümü aldı. Salam-kalamsız «nə tövr edib mənim bacımı radioya veribsən»- dedi.

... Binasi bizimlə üzbə-üz olan milislə onu qorxuzdum. Dedim ki, bu saat çağıraram bura, sənin qollarını bağlatdırıb saldıraram qazamata.

Onlar yan alıb gedəndə qadın geri qayıtdı və dedi:

- Qardaş o radioya denən ki, daha deməsin, mən də qızı axırıncı nişanlısına verərəm gedər».

Azərbaycan radiosu ilk addımlarını ata-ata püxtələşir, həyatımızın müxtəlif sahələrini işqalandırırırdı.

1926-cı ildə yenidən təşkil olunan Azərbaycan radiosu Xəzər Hərbi Dəniz Donanmasının radiomərkəzindən fərqlənirdi: «Mərkəzi Radioşura»nın yaradılması radionun sonrakı fəaliyyətinə böyük təkan verdi.

Beləlkə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, 1926-cı il noyabrın 6-da Azərbaycanda müntəzəm radioverilişləri başlandı. Efirdə səslənən «Diqqət! Diqqət! Danışır Bakı stasionu!» sözləri hamını həmin səsi dinləməyə vadar edirdi. Həmin əlamətdar günü jurnalistika fakültəsinin sabiq dekanı, mərhum jurnalist, tədqiqatçı alim Tofiq Rüstəmov «Efirdə addımlar» (Bakı, 1969) kitabında belə təsvir edir: «Noyabrın 6-da, böyük el bayramı ərəfəsində küçə və meydanlarda, fəhlə klublarında və istirahət guşələrində qurulan cihazlar dil açıb danışındı. Müntəzəm radio verilişləri başlandı».

Özünün ilk addımlarını atan Azərbaycan radiosu əvvəllər bir saat veriliş verirdi. Bir müddət keçmiş verilişlərin həcmi üç saata çatdırıldı. Həmin dövrdə Azərbaycanın görkəmli ziyahları – Üzeyir Hacıbəyli, Məmməd Səid Ordubadi, Müslüm Maqomayev, Cəfər Cabbarlı, Məmməd Arif və başqaları radiodakı fəaliyyətləri ilə xalqımızın maariflənməsində, mədəniyyətimizin inkişafında yaxından iştirak edirdilər.

Radioda verilən konsertlərdə Cabbar Qaryağdıoğlu, Ələsgər Abdullayev, Keçəçi Məhəmməd, Hüseynqulu Sarabski, tarzən Qurban Pirimov, qarmonçalan

Əhəd Əliyev və başqaları muğam və mahniları ifa edirdilər.

Verilişlərin həcmi artdıqca kadrlara olan ehtiyac da artırdı. Radioya yeni-yeni gənc qüvvələr gəlirdi. İlk vaxtlar çətin olsa da, onlar tədricən bu çətinliyi aradan qaldırmağa nail oldular. Azərbaycan radiosunun ilk və sonrakı diktörleri İsmayıł Əlibəyli, Raya İmanzadə, Ənvər Həsənov, Soltan Nəcəfov, Aydın Qaradağlı, Züleyxa Hacıyeva, Sabutay Quliyev və başqaları dövrün hadisələrini öz ecazkar səsləri ilə dinləyicilərə çatdırırdılar. Jurnalistlər isə radiodan kütləvi kommunikasiya vasitəsi kimi istifadə edirdilər. Radio ocerklərdə, radio reportajlarda və bir sıra informasiyalarda jurnalist axarışları, operativlik özünü göstərirdi.

60-cı illərdə respublika radiosunda forma və məzmun dəyişikliyi baş verdi. Xalq kütlələrinin ürəyincə olan yeni verilişlər meydana gəldi. «Araz» xəbərlər programı da bu dövrün məhsuludur. Onun ilk verilişi 1964-cü il oktyabrın 15-i efirə çıxbı.

Onu da qeyd edək ki, Sovet İttifaqının bütün respublikalarında olduğu kimi, Azərbaycanda da radio partiyanın ideoloji təbliğatına çevrilmişdi. Bu təbliğat uzun illər, keçən əsrin sonuna dək davam etdi.

Azərbaycan televiziyasının yaranma tarixi 14 fevral 1956-ci ildən başlanır. Zaqafqaziya respublikaları arasında ilk müntəzəm televiziya verilişləri Bakının qismətinə düşüb. Vaxtilə Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsinin sədri vəzifəsində çalışmış Ənvər Əlibəyli həmin tarixi belə xatırlayırdı: «1956-cı il fevralın

14-də bakılılar gözəl bir hədiyyə aldılar. Şəhərin ən hündür yerində yerləşən 196 metrlik antena qülləsindən yayılan dalğalar Bakı televiziya studiyasının ilk təcrübə verilişlərinə başlamasını xəbər verirdi. Həmin gündən etibarən əvvəller gündə iki, sonra isə beş gün televizorun ekranlarından diktoranın bu müraciəti eşidildi: «Hörmətli tamaşaçılar, axşamınız xeyir, verilişimizə başlayırıq...».

İlk vaxtlar televiziya kinofilmlərin nümayişinə üstünlük verirdi. Lakin bu uzun çəkə bilməzdi. Ona görə ki, tamaşaçını təkcə kino deyil, həyatımızda baş verən yeniliklər də maraqlandırırdı. Moskva televiziyasında gedən proseslər, həm də respublikadakı mədəni quruculuq işlərinin, həmçinin beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr tamaşaçıdan informasiyaya tələbatı günü-gündən artmışdı. Odur ki, yeni proqramlar yaratmaq lazım gəlirdi. Orijinal və «publisist biçimli» proqramlara ehtiyac duyulurdu. «Vişka» qəzeti (7 may 1957) görülən işlər barədə yazırı: «İş şəraitinin çətinliyinə baxmayaraq, televiziya studiyasının kollektivi... orijinal verilişlər yaratmaq üçün var qüvvə ilə çalışır. «Azərbaycan bəstəkarlarının portretləri», «Azərbaycan ədəbiyyatı klassikləri», «Bakının teatr və konsert salonlarında», «Festival qarşısında» və s. verilişlər barədə qəzet tamaşaçılardan təşəkkür dolu məktublar alır».

1957-ci il televiziya üçün sınaq ili olsa da onun həyatında əlamətdar hadisələrlə yadda qaldı. Y.Əlizadə və Q.Məhərrəmlinin birgə yazdıqları «Azərbaycan efiri: tarix və müasirlik» (Bakı, 2006) kitabında qeyd olunur

ki, «uğurlu sınıqlar» sayılan 1957-ci ildə orijinal verilişlərə meyl güclənir. İlk növbədə televiziya teatrının meydanı genişlənir. Professorlardan Rauf Kazimovski, Ağeli Dadaşov, İsmət Səfərəlibəyov Azərbaycan və xarici ölkə klassiklərinin əsərlərini ekran üçün uğurla səhnələşdirirlər. Həmin vaxt Böyük Oktyabr İngilabının 40-ci ildönümü münasibətilə «Laçın yuvası» (S.S.Axundov) və «Səhər» (M.Hüseyn) romanının ekran üçün səhnələşdirilməsi, eləcə də «Bakı inqilabi ənənələr şəhəridir» adlı mürəkkəb quruluşlu telekompozisiyanın hazırlanması böyük marağa səbəb olmuşdur. Artıq həmin dövrdə Azərbaycan televiziyası efirə həftədə 5 dəfə çıxırıldı və verilişlərin gündəlik həcmi 2 saat 20 dəqiqəyə çatmışdı.

TV-də rəngarəng verilişlərin sayı artdıqca tamaşaçıların da sayı artırdı. Bunu nəzərə alan Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi və radioinformasiya idarəsi verilişlərin həftəlik programını buraxmağa başladı.

1960-cı il yanvarın 29-da Sov.İKP MK «Sovet televiziyasını daha da inkişaf etdirmək haqqında» qərar qəbul etdi. Qərarda göstərilirdi ki, televiziya ölkədə və xaricdə baş verən hadisələr haqqında əhaliyə məlumat verməyin başlıca üsullarından birinə çevrilmişdir. Televiziya əhalinin siyasi, mədəni və estetik tərbiyəsi üçün yeni böyük imkanlar açır. Həmin qərardan sonra informasiyalara diqqət artırıldı. Belə ki, programlarda informasiyalara xüsusi yer ayrıldı.

Azərbaycan TV ilk xəbərlər buraxılışını 1960-ci ildən efirə «Günün yenilikləri», az sonra isə həmin ilin

aprel ayından «Son xəbərlər» adı ilə verməyə başladı.

İlk diktörlardan Tamara Gözəlova, Nailə Mehdiyeva, Sevda Cənizadə, Sara Manafova, Rəna Nəsimrova, Rəxşan Aslanova, Sima Xasiyeva, Nizami Məmmədov və başqalarının ekranda görünməsi «televiziyanı tamaşaçılara daha da yaxınlaşdırırırdı».

1966-70-ci illərdə «Günün ekranı» xəbərlər programı da özünün yaxşı cəhətlərini göstərən jurnalistlərin reportajlarında forma və üslub rəngarəngliyi qabarıq hiss olunurdu. 70-ci illərin axırlarında və 80-ci illərdə ekranlarda «İnsan və qanun», «Ədəbiyyat və zaman», «Hünnər», «Tələbə klubu», «Sağlamlıq», «Yumorist novellalar», «Yaşlılar», «Kamillik», «Həyatın nəbzi», «Sən, mən və zaman», «Zəriflik», «Palitra» və s. yeni verilişlər tamaşaçıların maraq göstərdiyi verilişlərdən idi.

2005-ci ildə Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin adı dəyişdirilərək Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinə çevrildi.

Məqsədimiz radio və televiziya haqqında yiğcam məlumat vermək idi. Yazdıqlarımız yalnız elektron media haqqında təsəvvür yaradır.

Əlavələr

HƏSƏN BƏY ZƏRDABI

RUSİYADA ƏVVƏLİNÇİ TÜRK QƏZETƏSİ

Dünyada ittifaq olmasa, heç bir cəmiyyət işi bina tutmaz. Bizim sabiq cəmiyyəti-xeyriyyə bina tutmadığından, teatr oynanan otaq boş qaldığından aşkar oldu ki, müsəlman qardaşlarımızı bir yere cəm edib, zəmanəyə müvafiq məktəbxanalar açdırıb, küçə və bazarlarda qalan uşaqları oxutmaq olmayıacaq. Elmsiz də bu zəmanədə dolanmaq mümkün deyil. Ələlxüsus, bizim yerlərdəki qonşularımız elm təhsil edib günü-gündən irəli gedir, bizim əlimizdə olan mülkü malımıza sahib olurlar və bir az vaxtdan sonra biz onlara rəncbərlik edib, onların malını daşımaqdan ötrü kirəkeşlik edəcəyik. Belədə nə qayırmalı? Hər kəsi çağırıram gəlməyir, göstərirəm görməyir, deyirəm qanmayır. Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa bir qeyri əlac yoxdur. Olmaz ki, mənim sözümü eşidənlərdən heç bir qanan olmasın! Necə ki, bir bulağın suyunun altına nə qədər bərk daş qoysan, bir neçə ildən sonra o su tökülməkdən o bərk daş mürür ilə əriyib deşilir, habelə söz də, ələlxüsus doğru söz, mürür ilə qanmazın başını deşib onun beyninə əsər edər. Belədə mən onları necə görüm və görmək mümkündürmü? Hər kəs öz qara sandığının üstə oturub onun içində olana səcdə edir və sandığı doldurmaq fikrindədir. Amma ətrafda müsəlman qardaşlar bir-bir düşmənimiz əjdahanın ağızına düşüb yox olduğunu görməyir

və görmək də istəmeyir. Belədə qəzet çıxarmaqdan sa-vay bir qeyri əlac yoxdur ki, kağızın üstə yazılmış doğru sözlər qapı-pəncərələrdən o iman mənzillərinə çata bil-sin. Heç olmaz ki, doğru söz yerdə qalsın. Hər ildə on qəzet oxuyandan birisi oxuduğunu qansa, onların qədəri ilbəil artar. Axırda o bənd ki, suyun qabağını kəsmişdi, və suyu axmağa qoymurdu rəxnə tapar və su mürür ilə bəndi uçurub aparar. Sonra düşmənin düşmənliyi, dostun dostluğu və dost göstərən doğru yolun doğru olmayı aşkar olar.

Bəs qəzeti necə çıxardım? Pul yox, çapçı yoldaşı yox, kitabxana yox, hürufat yox, əmələ yox. 1-2 yüzdən artıq oxuyan da olmayıacaq. Dövlət tərəfindən izn almaq da ki, bir böyük bəladır.

Bizim qubernator mütəvəffİ general Staroselskı, doğrudur xalis rus idi, amma övrəti gürcü qızı idi. Ona görə Qafqazın yer əhlini artıq dost tuturdu. Mən ona dərdimi deyəndən sonra məsləhət gördü ki, qəzetiñ adını "Əkinçi" qoyum ki, guya məhz əkin və ziraətdən danışacaq və özü də boynuna çəkdi ki, senzorluğu qəbul eləsin. Bu tövr ərizə verib izin aldım.

Çünki o vaxtda yazı-pozu şikəstə xətti ilə olurdu və basma xəttini oxuyan yox idi və tamam Rusiyada işlənən hürufat çox yaman idi, ona görə mənə məsləhət elədilər ki, qəzeti daş basması ilə (litoqrafiya) basdırıım. Mən buna razı olmadım. Çünki litoqrafiya ilə çıxan qəzet həftədə bir və ya iki dəfə çıxa bilir. Amma mənim ümidi var idi ki, sonra qəzeti hər gündə çıxarıım və bir də Osmanlı və İran məmləkətlərində o vaxtda qəzetlər çıxırdı və onlar da hürufat ilə basılırdı və daş üstə çıxan-

lar da sonra hürufat ilə basılacaqdı. Belədə yaxşı olardı ki, işin binasından oxuyanları basma xəttinə öyrədim ki, sonra dübarə zəhmət çəkib onları təzədən basma xəttinə öyrətmək lazım olmasın. O vaxtda Bakıda iki basmaxana var idi. Onların birisi də ki qubernski pravleniyanın idi, bircə müsəlman hürufatını alayarımcıq düzən Minasov adlı erməni var idi. Onu götürdüm danışdırımdı. Söz verdi ki, nə qədər hürufat düzən lazım olsa, öyrədib mənim qəztiimdə işlədər. Sonra fikirə getdim ki, yaxşı, hürufatı haradan alım? Rusiyada, doğrudur, yaxşı hürufat yox idi, amma qəliblər qayırib, təzə hürufat tökdürmək mümkün idi. İş burasındadır ki, təzə qəliblər qayırdan kargahçı 5-10 puddan ötrü onları qayırmağa razı olmazdı. O vaxtda İstanbulda olan bizim şirvanlılar ilə mənim irsal-mərsulum var idi. Onların yazmağından bilirdim ki, bizim türk dilində bir neçə qəzet çıxır. Hətta onlardan gündə çıxanı da var. Ona görə lazım bildim ki, gedib İstanbulu da ziyarət edim və orada işlənən yaxşı hürufatdan 5-10 pud alım gətirim.

1875-ci sənənin iyul ayında gedib İstanbulda 10 pud hürufat alıb, avqust ayında qayıdib gəldim. Hürufat qışda gəlib çatdı. Əlahiddə basmaxana açmağa pulum olmadı. Ona görə Staroselski mənim hürufatımı qubernski pravleniyanın basmaxanası üçün satın aldı. Kağız və qeyri mayəhtacı hazırlayıb "Əkinçi" qəzetini çıxarmağı 1875-ci sənənin iyul ayının 22-də başladım. İyul ayına qəzetiçin açılmasını salmaqdan muradım o idi ki, zikr olan Minasovdan başqa, türk hürufatı düzən tapılmadı. O da bircə bacısı oğlunu gətirib, yanında şagird saxladı. Belə labüb qalib mən özüm də ona gərək

kömək edəydim. Basmaxana hər nömrəni bir kiçik vərəq üstə hər səfər 1000 vərəq basmaqdan ötrü məndən 15 manat istədi. Hesab çəkib gördüm ki, hər iki həftədə bir dəfədən artıq çıxara bilmərəm. Qəzet çıxarmaq elan-naməsini Novruzda paylamışdım və Qafqazın tamam şəhərlərinə və böyük kəndlərinə də göndərmişdim. İyul ayınacan 100 müştərim var idi ki, hərəsindən 3 manat, cümlətanı 300 manat vüsul olmuşdu. Qubernator da naçalniklərə hökm yazdı ki, hər kəndin yüzbaşısı qəzet alsin. Bu tövr ilə 300 də müştərim artdı ki, cümlətanı 1200 manata qədər qəzet satılmaqdan vüsul oldu. Qəzeti əldə satdırmaq və elannamə basdırmaq da ki, o vaxtda yox idi, qəzeti 8-9 yüzə qədər basdırıldım. Onun 400-nü müştəri olanlara və artığını Bakının küçə və bazarlarında paylatmaqdan savayı, qeyri şəhərlərə də müftə göndərirdim ki, qəzeti oxumağa adət eləsinlər.

Əvvəlinci nömrələri çıxarmağın zəhməti çox artıq oldu. Yayda şagirdlərim Bakıdan evlərinə getmişdilər. Mən tək qalmışdım və bir də Minasov ömründə qəzet işi görməmişdi və çox ağır işləyirdi. Ona görə özüm ya-zırdım, hürufatı düzməyinə kömək edirdim, qələtlərini düzəldirdim. Əvvəlinci yarımlı, yəni yanvarın birincən 500 manata qədər zərər elədim. Amma müştərilərimizin qədəri yüzdən üç yüzə qədər artdı. O ki yüzbaşılırdı, naçalniklər onlara qəzeti vaxtında göndərmədiyi-nə onların qədəri azaldı.

Yanvarın 1-dən 400-ə qədər müştərim var idi, üç manatdan. Novruzdan sonra qəzeti vərəqlərini böyükləndirdim və o ilin payızında qəzeti həftədə bir dəfə

çıvardım. Çünkü yaziçi yoldaşlarım günü-gündən artırdı və Minasov öz bacısı oğlu ilə işe artıq öyrənmişdi. İl qurtaranda hesabını çəkib gördüm ki, 1000 manata qədər zərərim var. Üçüncü, 1877 sənədə yuzbaşılardan savay 400-ə qədər müştərim var idi. Mənim əvvəlinci köməkçilərim şagirdlərim idi. Onlar yazmaqdan savay qəzeti müftə paylamağa, poçta verməyə də kömək edirdi. Onların hamısı qəzet oxumaq ilə yazib-oxumağı öyrənmiş idilər və öz vətən dilində qəzeti görəndə çox şad olurdular. O günü onlar üçün bir böyük bayram olurdu.

"Əkinçi"nin əvvəlinci bədbəxtliyi qubernator Stareskinin Bakıdan getməyi oldu. Ondan sonra vitse-qubernator bir yoğun senzor oldu. İkinci və böyük bədbəxtliyi Osmanlı davası başlaması oldu. Nə qədər Osmanlı davası başlanmamış idi, bir tövr bu yoğun ilə yola gedirdim. Elə ki dava başlandı, özləri rus olmayan, amma rus dövlətinə ixlə göstərmək istəyənlər eż cümlə bu yoğun hər bir cəhətdə artıq diqqət edib qəzet çıxarmağı düşvar elədilər. "Əkinçi"yə ixtiyar vermişdilər ki, siyasi xəbərləri qeyri qəzetlərdən çap eləsin. Amma onların birisini də çap etməyə qoymadılar və bir tərəfdən də müştərilərimiz dava xəbəri istəyirlərdi. Senzordan təvəqqə elədim ki, özü qeyri qəzetlərində siyasi xəbərləri də göstərsin ki, hansıları çap etmək mümkündür. Ona da razı olmayıb, izin verdi ki, dövlət tərəfindən hər gündə gələn telləri çap edim. Əlbəttə, həftədə bir dəfə çıxan qəzetdə bir həftənin müddətində gələn tellərin hamısını çap etmək mümkün deyil idi. Çünkü hər gündə 2-3 yüz sətirə qədər tel gəlirdi və onlardan seçib lazımlı-

olan qədərini də basdırmağa qoymadılar. Xülasə, siyasi xəbərləri basmaq mümkün olmadı və müştərilər məndən çox narazı oldular.

Müsəlmanların düşmənləri ki, Staroselskinin vaxtında bir iş görə bilmirdilər, hər tərəfdən "Əkinçi"nin üstə tökülüb onun bağlanmasına səy etdilər. Jandarma polkovnikinə hər gündə məndən və "Əkinçi"dən adsız donoslар göndərdilər. Jandarma tərəfindən mənim üstümə qarovalçular qoyuldu. Onların birisi mənim rus qulluqçumun qardaşı adına gecələr mənzilimin içində yatırıldı. Birisi də küçə qapısında durub mən hər tərəfə gedəndə məni aparıb-gətirirdi. O vaxt mən hər gecə 1-2 saat kluba gedib bilyard oynayırdım və jandarma polkovniki də bəzi vaxtda mənim ilə oynayırdı. Onunla belə həftədə bir neçə dəfə o polkovnik məni apardıb məndən cavab istəyirdi ki, doğrudurmu filan günü axşam filankəslərin yanına gedib, filan sözü demisən. Mən cavab verdim ki, filan səninlə bilyard oynayırdım. Deyirdi ki, mən özüm də yaxşı bilirəm, amma neyləyim, zakon belədir, gərək xəbər alım. Belə donosları bircə jandarmaya versəydilər, yenə dərd yarı idi, amma onları vəzirlərə, sərdara və qeyrilərə də göndərirdilər ki, onların cavablarını yazmaqdan biçarə jandarma yorulmuş idi. Amma bununla belə mən qəzeti vaxtında çıxardırdım.

Elə ki, Dağıstanda şuluqluq başlandı, "Əkinçi"nin günü dəxi artıq qara oldu: bir gün Nəcəf bəy Vəzirovun məqaləsini ki, Moskvadan göndərmişdi, vermişdim düzməyə. Məqalədə bir dərviş bazarda dükanların qabağında qəsidələr oxuyub, onları elm təhsil etməyə çağırırdı. Senzor qol çəkib çap olmağa izin vermişdi. Qə-

zet çap olub payланandan sonra qubernatorun hökmü-nə görə o nömrəni bağlayıb məni istədilər. Gedib gör-düm ki, mənim Minasovum oradadır. Qubernator bu-yurdu ki, dərvişin sözlerinin qeyri mənası var. Ona görə nömrəni bağlayıb sənə hökm edirəm ki, bir qeyri nömrə çap edəsən. Cəyab verdim ki, qeyri nömrə çıxarda bilmərəm. Mən gedəndən sonra qubernator özü bir nömrə çıxardıb paylatdı. Çünkü nömrə mənim adımdan çıxmışdı, mən təvəqqə elədim ki, dəxi mənim adımdan qə-zet çıxarsınlar.

Bu tövr mən istəyirdim qəzeti vaxtilə bağlayıb da-va qurtarandan sonra çıxardım. Amma müsəlmanların düşmənləri əl çəkmirdilər. Bir gün gimnaziyanın direk-toru mənə məlum elədi ki, sərdarın hökmünə görə Ye-katerinodar şəhərinin gimnaziyasına müəllim gedəm. Ona görə mən ərizə verib qulluqdan çıxdım. Çünkü mən Bakıdan çıxıb müsəlman işlərindən kənar olmağı özüm üçün ölüm hesab edirdim. Dava qurtardı, amma mənim Bakıda qalmağım müşkül oldu. Padşahlıq qulluğuna məni götürmədilər və bakılılardan heç kəs məni qulluğa götürmədi. 1-2 yerdə cəmiyyət qulluğuna girmək istədim, amma məni seçkidən qaraladılar və qaralayanlar da Bakı müsəlmanları oldu ki, oraya xaricilərdən inti-xab etdilər. Belədə mən nə ki, "Əkinçi"ni dəxi çıxarda bilmədim, hətta Bakıda da qala bilməyib öz kəndimizə köçüb getdim.

*"Həyat" qəzeti, 28 dekabr 1905-ci il,
№129, 3 yanvar 1906-ci il, №2*

MƏHƏMMƏD AĞA ŞAH TAXTLI

ZAQAFQAZİYA MÜSƏLMANLARINI NECƏ ADLANDIRMALI

Yaxın zamanlara qədər Zaqafqaziya islam əhlini rus dilində müsəlman adlandırdılar. Bu anlayış altında təkcə islam dininə sitayış edənləri yox, ümumiyyətlə türk dilində danışan Rusiya Zaqafqaziyasının əhalisini nəzərdə tuturdular. Dinlərinə görə ruslar tərəfindən xalqın belə adlandırılması müsəlmanların özlərindən qaynaqlanır. Çünkü onlar indiyə qədər milli dil və din anlayışlarını itirib, öz xalqlarını və öz dillərini müsəlman adlandırırlar.

Hansı xalqa məxsusdurlar və hansı dildə danışırlar - sualına Zaqafqaziya müsəlmanı başqa cavab vermir, yalnız deyir ki, o, müsəlmandır və müsəlmanca danışır. Erməni-katoliklər də öz xalqlarını və dillərini katolik adlandırırlar.

Son vaxtlar Zaqafqaziya müsəlmanlarına onların dinlərinə görə yox, xalqlarına görə ad verməyə çalışaraq, Zaqafqaziya islam əhlini Qafqazda rus dilində tatar adlandırmağa başlamışdır. Amma bu yeniliyi heç cür uğurlu hesab etmək olmaz.

Zaqafqaziya məhəmmədilərinin danışdığı dil tatar dili deyil, türk dilidir ki, o da öz növbəsində əsas dialektlərə ayrılır: osmanlı, səlcuq və azərbaycanlı türkçələri.

Zaqafqaziya müsəlmanlarının tatar adlandırılması təcrübəsinin yerinə düşmədiyi Bakıda da hiss olunur. Burada daxili quberniyaların tatarları ilə daha yaxşı tanış olan ruslar başqalarından tez hiss edirlər ki, Zaqafqaziya türkü ilə daxili quberniyadan olan tatar arasında nə qədər böyük fərq var: dilində, görkəmində, qanunlarında, adətlərində. Buradan da o irəli gəlir ki, Bakıda da Zaqafqaziya islam əhlini fars adlandırma yerinə düşmür. Əgər Zaqafqaziya türkü tatar deyilsə, heç fars da deyildir. Xalqlar bir-biri ilə dillərinə görə fərqlənirlər. Türk dili ilə fars dili öz aralarında tamamilə fərqli dirlər.

Zaqafqaziya müsəlmanlarını tatar adlandırmaq həm də ona görə düzgün deyil ki, bu müsəlmanların nə özləri, nə də onların yaxın qonşuları - farslar, osmanlılar, kürdlər, nə də ermənilər onları bu adla adlandırmayıblar və heç bir başqa ad haqda eşitmək belə istəmirlər. Düzünü desək, bu, hətta onları təhqir də edir. Tamerlanın hücumları zamanından tatar adı monqol işgalçları tərəfindən qarət edilmiş bütöv Asiyada acıqli və nifrətlə çəkilir.

Zaqafqaziya müsəlmanlarını azərbaycanlılar, onun dilini isə Azərbaycan dili adlandırmaq çox yerinə düşərdi. Böyük bir hissəsinin İrandan Rusyanın payına düşmüş Aderbedjan (Azərbaycan) mahalı - indiki Zaqafqaziyadır, əhalisi də türk xalqıdır. Onları həm Şərq yazılıcları, eləcə də Avropa coğrafiyaçıları və etnoqrafıları başqa adla yox, ancaq Azərbaycan türkləri adlandırırlar.

Gündəlik həyatımızda xalqın adını və dilinin adını iki sözlə ifadə etmək rahat deyil: məsələn, azərbaycanlı türk və yaxud aderbedjanlı türk dili.

Ona görə də Zaqqafqaziya müsəlmanları azərbaycanlı, Zaqqafqaziya türk dilini isə tatar dili əvəzinə Azərbaycan dili adlandırmaq məqsədə uyğun olardı.

"Kaspi" qəzeti, 1891, № 33

ŞƏRQ JURNALİSTİKASININ İCMALI

Keçən dəfə biz dövri mətbuatın müsəlman xalqları arasında yaranma mərhələsində qarşılaşlığı çətinliklər üzərində dayandıq və göstərdik ki, bu çətinliklərə baxmayaraq jurnalistika müxtəlif, bəzən bir-birinə diametral zidd olan qüvvələrin qarşılıqlı təsiri şəraitində hər halda yaranmış, möhkəmlənmiş və Şərqdə özünə mövqe tutmuşdu. İndi biz məxsusi olaraq bu jurnalistikyanın istiqamətləri və xarakteri, onun qüvvəsi və əhəmiyyəti üzərində dayanacaq, onun gələcəyinə nəzər salmağa çalışacağımız.

Əvvələn onu qeyd edək ki, müsəlmanlar arasında dövri mətbuatın banisi və atası, haqlı olaraq Şərqiň tannmış siyasi xadimi Seyid Cəmaləddin hesab edilə bilər. Doğrudur, ondan əvvəl də "əsl" mətbuat yaratmaq üçün cəhdlər göstərilmiş və hətta bəzi mətbu orqanlar mövcud olmuşdur. Lakin bu cəhdlərin əksəriyyəti ya uğursuzluqla bitir, ya da jurnalistikani yaxşılaşdırmaqdan daha çox onu pisləşdirən, heç bir əhəmiyyəti olmayan efemer nümunələr yaranmasına gətirib çıxarırdı. Aşağıda İran mətbuatı barədə söhbət açanda həmin nümunələrlə tanış olacağımız. Seyid Cəmaləddin müsəlmanlar arasında birinci olaraq mətbuatı onun həmişə və hər yerdə layiq olduğu zirvəyə ucaltmışdır. O, öz sözünün tutarlılığı, qələminin kəsərliliyi sayəsində müsəlmanlara ilk dəfə olaraq başa saldı ki, vicdanlı və ciddi jurnalist "mənfür cənnət" deyil, ictimai fikirin və ictimai

vicdanın daşıyıcısıdır, "volens nolens" onun səsini eşitməli və əməl etməlidir. Buna görə də bu maraqlı xadimin həyatı ilə bağlı bəzi məlumatları xatırlatmaq yersiz olmazdı. Bu, xüsusən ona görə zəruridir ki, Seyid Cəmaləddinin nümunəsi başqaları üçün ibrət dərsi olardı, bu nümunə jurnalistikanın müsəlmanlar arasında gələcək inkişafına çox təsir göstərmişdir; bundan əlavə, oxucularımız bu mühitdə faydalı və uğurlu fəaliyyət göstərmək üçün hansı məziiyyətlərə malik olmaq lazımlı olduğunu canlı nümunə üzərində görərlər.

Çoxları belə hesab etmişdir və indi də belə hesab edir ki, Seyid Cəmaləddin əfqan olmuşdur. Əslində isə o, Həmədandan olan əsl iranlı və seyid olmuşdur. Şərq üslubunda yaxşı təhsil almış, müsəlman tarixinə, ilahiyatına və ədəbiyyatına dərindən bələd olan, ən mühüm müsəlman dialektlərinə mükəmməl yiylənmiş bu şəxs uzun müddət həm Şərqdə, həm də Qərbdə səyahətdə olmuş, dövrünün görkəmli siyasi xadimləri və tanınmış ədəbiyyatçıları ilə, o cümlədən, Qladston, Renan və hətta Katkovla yazışmış və şəxsi münasibətləri olmuşdur. Renan bu sözləri onun haqqında demişdir: "Seyid Cəmaləddinlə söhbət edəndə mənə elə gəlir ki, qarşimdakı şəxs yenidən həyata qayıtmış Averroesdir". Vəri, dövləti, ailəsi və deməli ailə qayğıları da olmayan bu insan daim şəhərbəşəhər gəzib dolaşmış, nəhayət Parisdə məskunlaşmaq və orada qəzet nəşr etmək qərarına gəlmışdır. Diqqətəlayiq məqamdır ki, hələ kifayət qədər güclü, xoşagələn zahiri görkəmə malik olan, qeyri-adi natıqlik məharəti ilə seçilən bu şəxs heç bir hərəkəti ilə öz adətlərinə xilaf çıxmamış, bununla belə bütün siyasi

və ədəbi məclislərdə arzu edilən qonaq olmuşdur. O, həmişə şal parçadan tikilmiş konus formalı, ipək parçadan köbə çəkilmiş baş geyimində olardı. Qələndərlər ordeninə mənsub dərvişlər kimi əyninə ərəb əbası, enli şalvar, alçaq dabanlı sarı rəngli başmaq geyərdi. Özü-nün təsis etdiyi qəzetə gurultulu bir ad seçmişdi: "Urvaltul vuska" (Nicat sapi); ərəb dilində nəşr edilən bu qəzətin ilk nömrələri naşırın çoxsaylı dostlarının və əlaqələrinin sayəsində qısa bir müddətdə müsəlman dünyasının bütün guşələrinə yol tapdı və qeyri-adi maraqla qarşılandı. Bu qəzətin peyda olması əvvəlcə hamını heyrətləndirmiş və çasdırmış və hətta söyüşə səbəb olmuşdu.

Bəs Seyid Cəmaləddin nədən danışındı? O, yalnız özündə cəsarət tapıb birinci olaraq deyirdi ki, müsəlmanların ailə və cəmiyyət həyatının şəraiti köhnəlmüşdir, bu şərait müasir dövr üçün yaramır və buna səbəb ruhanilərin özlərinin köhnəlməsi, hakimiyətin kütlüyü və nadanlığı, onların müasir dövrün tələbatını anlamamasıdır. O, heç bir qərəzli məqsəd güdmədən türk sultanına, İran şahına, digər əmirlərə və hökmədlərlərə ünvanlanmış fikirlərini söyləyir, onları öz təbəələrinin mənafelerinə məhəl qoymamaqda günahlandırır və müsəlman xalqlarını ilkin İslama qayıtmaga, ləyaqətsiz hökmədlərlərə qarşı açıq mübarizəyə qoşulmağa çağırır. Eyni zamanda o, ruhaniləri amansızcasına tənqid edir, onların "boş dialektika və sxolastikasını" məsxərəyə qoyur, onların riyakarlığına və həyasızlığına gülürdü. O, öz mühakimə və mülahizələrini Qurandan gətirilən sitatlarla, müsəlman tarixinə aid misallar və əfsanələrlə əsaslandırır. Onun bütün gücü də məhz bu "uyğunlaşmaq" bacarığında idi. Bütün ölkə-

lərin müsəlmanları onun səsində nə isə tanış, eyni zamanda yeni çalarlar hiss edirdilər. Təbii ki, onun həmlə obyektləri olan hökmdarlar və ruhanilər əlbir olaraq köhnə üsullardan istifadə etməyə başladılar, yəni onu kafirlıkdə, Allahsızlıqda, böhtançılıqda, saxtakarlıqda, xainlikdə təqsirləndirdilər. Lakin bu kimi ittihamlar onun sözünün kəsərini daha da artırırıdı. O, demək olar ki, bütün ölkələrdə özünə tərəfdarlar tapdı və nəticə etibarilə hökmdarlar onunla "kompromissə getməyə", ondan məsləhətlər istəməyə və ümumiyyətlə, onunla dil tapmağa çalışmağa məcbur oldular. Qəzet felyetonunun məhdud çərçivəsində bu gözəl insanın başqa xüsusiyyətlərini ətraflı təhlil etməyə imkan olmadığından, yalnız bunu qeyd etməyi lazımlı bilirik ki, bir tərəfdən öz dövrünə və müsəlmanların əqli-mənəvi vəziyyətinə uyğun olmadığından, digər tərəfdən Şərq xadimlərinin həyatında ümumiyyətlə müşahidə olunduğu kimi zəruri əzmkarlığa malik olmadığından, Seyid Cəmaləddin öz təşəbbüsünü başa çatdırıbmamış və coşgun həyatının son illərini Konstantinopolda keçirmiş, hətta sultan da ona diqqət və ehtiram göstərmmişdir.

Hər halda onun böyük xidmətləri olmuşdur. Şərqdə nümunəvi ictimai xadim olan şəxs eyni zamanda özünün gələcək davamçılarının fəaliyyəti üçün program tərtib etmiş, bu davamçıların yalnız inkişaf etdirməli olduğu ideyaları göstərmmiş, müsəlmanlar arasında müasir jurnalistikanın gündəlik qayğı predmeti olan məsələləri tam kəskinliyi ilə qarşıya qoymuşdur.

İndi ayrı-ayrı müsəlman xalqlarında mətbuatın icmalına keçirik. Asanlıqla demək olar ki, bu mətbuatın

xarakteri hər yerdə eyni deyildir, əvvəlki felyetonumuzda göstərdiyimiz maneələrin təsir qüvvəsi konkret xalqın mədəniyyət və tərəqqi səviyyəsi ilə tərs müttənasibdir və müsəlmanlar arasında mətbuat milli xüsusiyyətlərin və cəmiyyətin vəziyyətinin ifadəçisinə çevrilməyə başlamışdır.

İlk növbədə İrana müraciət edək. Bu ölkədə dövri nəşrlər həm məzmununa, həm də ruhuna görə bir-birindən kəskin fərqlənən iki kateqoriyaya bölünür: ölkə daxilində nəşr edilənlər və ölkənin hüdudlarından kənarda nəşr edilənlər. Birincilərə "Etila", "Tehran", "İran" (Tehranda) nəşr edilənlər, "Fəqani" (İsfahan), "Nasiri" (Tabriz) və başqaları; ikincilərə - Kəlküttədə nəşr edilən "Həblul-mətin", Bombeydə çıxan "Hekmat", Qahirədə çıxan "Sürəyya" və başqa nəşrlər aiddir. Bu iki kateqoriya nəşrlərin arasında ümumi cəhət onların dili (fars dili) və formatıdır. Onlar öz formatlarına görə ingilis qəzetlərini xatırladır və dörd, səkkiz və on altı səhifəlik "in folio" kitablar şəklində nəşr edilir.

İranın özündə qəzetlər ilk dəfə "mətbuat vəziri" Mötəmidi Saliqana tərəfindən təsis edilmişdir. Bu yaxınlarda dünyasını dəyişmiş bu şəxsin vəfatı ilə əlaqədar "İmperiya arxeoloji cəmiyyətinin Şərq bölməsinin qeydləri" məcmuəsində xüsusi məqalə dərc olunmuşdu. O, elmlı, lakin məzmunuz, yaxud elə İran yazıçılarının öz təbirincə desək, mirvari ilə dolu, lakin ağızı bərk-bərk bağlanmış böyük bir kisəni xatırladırı. Onun heç kimə nə yaxşılığı dəymmişdi, nə də pisliyi. O, heç vaxt jurnalist səviyyəsinə ucalmamışdı və bütün ömrü boyu şahin sarayındakı vəzir vəziyyətində qalmışdı.

Onun qəzetlərində daxili işlərə həsr edilmiş bölmələr müxtəlif hökmdarların və ya nüfuzlu şəxslərin şərəfinə mədhiyyələrlə dolu idi. Bu mədhiyyələrin stereotip forması belə idi: filankəsin (hökmdarın adı göstərilir) böyük zəkası, mərhəməti, səxavəti və nəcabəti sayəsində filan yerdə (oyalətin adı göstərilir) tam tərəqqi müşahidə olunur, bol yağış yağır, əkinlər yaxşı cücərir, orada nə oğurluq var, nə qətl, nə də başqa cinayətlər, qurd qoyunla otlayır, bu nemətlərdən sərməst olan xalq gecəgündüz şahin və hökmdarın qiymətli ömürünə dua oxumaqla məşğuldur. Bu yerli xəbərlər şöbəsi. Siyaset və ədəbiyyat şöbələrinə gəldikdə isə, bunlardan birincisi yalnız "Novoye vremya" və "Times" qəzetlərində dərc edilmiş və bəzən həmin qəzetlər çap olunanından yalnız bir ay sonra Tehrana və ya Təbrizə gəlib çatmış teleqramların tərcümələrindən ibarətdir. İkinci bölmə isə "Stenlinin səyahətləri", "Telemak", "Don Kixot" və bu qəbildən olan başqa əsərlərin tərcümələrindən ibarətdir. Yeri gəlmışkən, bütün bu nəşrlərin birinci səhifəsində belə bir reklam var: "Bu qəzet hər cür hökumət əlaqələrindən tam azaddır və bütünlüklə milli məsələlərə həsr edilmişdir".

Ümumiyyətlə, İranda dərc edilən daxili nəşrlərdə iki sözdən biri əslində heç bir mənəsi olmayan təmtəraqlı "millət", "Vətən" kəlmələridir. Təbii ki, bu cür mətbu orqanlar oxucuda heç bir etimad hissi oyatmir və İran "qəzetçiləri" ölkə üçün nüfuz sahibi deyildirlər.

Amma əvəzində İranda çıxan xarici nəşrlər təsəlli-verici təzad doğurur və bu təzadda iranının əsl istedada malik olan naturası özünü göstərir. Burada İranın özü-

ndə daha kəskin şəraitin sıxışdırmadığı və hökmdarların qarşısında dörd əl-ayaq üstündə sürünməyə məcbur olmayan iranlı öz istedadını hərtərəfli göstərir. Lakin xaricdə nəşr edilən İran mətbuatından söhbət düşəndə ilk növbədə "Əxtər"in adını çəkməmək olmaz. Bu möhtərəm və ən qədim mətbu orqan Konstantinopolda nəşr edilirdi. Oradakı materialların ciddiliyi və məzmunluğunu sayəsində bu nəşr az vaxtda nəinki İranda, fars dilinin yayıldığı bütün ölkələrdə nüfuz qazandı. Ön Asyanın bütün guşələrinə yol tapan bu nəşr yerli sakinlərdə Avropa həyatına maraq oyatmaq üçün çox iş görmüşdür. Lakin, təəssüf ki, "Əxtər"in redaktoru Mirzə Tahir nədənsə məhz bu qəzet bütün çətinliklərdən keçərək möhkəmləndiyi və öz mövcudluğunu davam etdirmək iqtidarında olduğu bir vaxtda bu təşəbbüsən imtina etdi. İranın Londondakı sabiq səfiri Mülküm xan tərəfindən Parisdə nəşr edilən "Qanun" adlı ultrainqilabi orqanın ömrü bundan da qısa oldu. Şərq üçün bu qədər cəlbedici mistisizmə zəngin olan inqilabi ideyalar şah hakimiyyətini qorxutdu və o, "Qanun"u ciddi tənqid etməyə başladı. Bundan sonra oxucuların marağı daha da artdı, onlar "Qanun"un nüsxələrini əlbəəl axtarmağa başladılar. Mülküm xan konstitusion idarəetmə üsulunu Qurana əsasən təbliğ edirdi – nə artıq, nə də əskik. Lakin sonradan məlum oldu ki, o, Londonda səfir vəzifəsindən azad edildiyinə görə, şəxsi qisas zəminində mübarizə aparırımış. Buna görə də İran hökuməti ona Romada yeni vəzifə verən kimi o, "inqilab"dan imtina etdi və bu orqanın mövcudluğuna xitam verildi. Hazırda xaricdə nəşr edilən, yuxarıda sadaladığımız

nəşrlər isə yalnız bir fərqləndirici cəhətə malikdirlər: onlar Misirdə və Hindistanda mətbuat azadlığından istifadə edərək, bütün milli həyat tərzini amansızcasına təqid edirlər və bu zaman onlar təqidin ifrata varması və amansızlığı baxımından Avropanın ən ifrat mövqeli orqanlarından əsla geri qalmırlar. Doğrudur, onlar şahın şəxsiyyətinə toxunmurlar, lakin yerdə qalanların hamisinin barəsində, şahın oğlanları da daxil olmaqla istədiklərini yazırlar. Kəlküttədə çıxan "Həblül-mətin" qəzeti xüsusilə populyardır. Onun redaktoru və naşiri, məşhur ilahiyyatçı, Höccətül-İslam, gilanlı müctəhid o qədər çoxsaylı abunəçi cəlb edə bilmışdır ki, bu yaxınlarda o, özünün İrandakı bütün müxbirlərinə ölkənin bütün əsas şəhərlərində onun hesabına qiraətxana-kitabxanalar açmaq barədə tapşırıq vermişdir. İran mətbuatının digər nümunələri İranda hələ kifayət qədər inkişaf etməmişdir, buna görə də onların barəsində danışmağa dəyməz.

Türkiyədə və Misirdə mətbuatın vəziyyəti barədə qəzetimizin növbəti saylarında söhbət açacaqıq.

*"Kaspi" qəzeti, 1899, № 262,
Ruscadan çevirəni: Q.Qəbələli*

*Qeyd: prof. Ş.Hüseynovun araşdırmları
əsasında hazırlanıb.*

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ

"MOLLA NƏSRƏDDİN"İN BİRİNCİ NÖMRƏSİ

Və elə ki fürsət ələ düşdü, o zamankı azadi-tələb fırqələr müharibədən zəif düşmüş Nikolay hökumətinin üstünə hücuma başladılar. O vaxt biz də vaxtdan istifadə edib, özümüz üçün bir zəminə axtardıq ki, orada biz də öz dərdi-dilimizi deyə bilək.

Və lakin çar hökuməti ilə mübarizəni hələ ikinci növbəyə buraxdıq. Bizim birinci işimiz, birinci vəzifəmiz gözümüzün qabağında dərin yuxuda olan islam milləti idi. Və birinci növbədə əziz və nadirülvücdə olan Şmerlinq nəqqasımızdan iltimas etdik ki, bizim bəxti qara Şərqiñ yatmış millətlərinin qəflət yuxusunu öz ustadanə firçası ilə təsvir etsin. Və isəvi tarixinin min doqquz yüz altinci ilində aprel ayının yeddisində səhneyi-intişarə qoyulan birinci "Molla Nəsrəddin"in baş səhifəsində, şirin yuxuda yatan millətlərin təsviri haman təsvirdir ki, vücudu bizim üçün çox qiymətli olan Şmerlinq nəqqasımız öz məharətli qələmi ilə onu haman təriddə yaratdı.

Burada yatan haman bizim bədbəxt millətimizdir; hərçənd dünyada bədbəxt və lakin axırətdə cənnət sahibi müsəlmanlardır.

Həmin xoşbəxt Allahın bəndələri bərk yatıbdır. Hərçənd Nikolay, müharibədən sınmış və yorulmuş Nikolay, inqilab ehtiyatı təsiri altında müvəqqəti olaraq

camaata azadlıqlar elan edibdir, xoşbəxt müsəlmanlar yatıblar. Hərçənd Nikolay padşah bu manifesti min cür bəhanə ilə geri almaq istəyir, behiştliklər hələ yatıblar.

Gürcülərin hökumətə qarşı tulladiqları bombaların gurultusu hərdən bir yatmışları, deyəsən, yuxudan dəbərdir. Amma genə yatıblar, çünki yuxu çox şirindir. Bu yuxuda yatmış xoşbəxtlər gecə şirin-şirin yuxular görürər: budur, cənnətin qapısı açılıbdır və cənnətin sahibləri peyğəmbərlər və imamlar özləri də orada səadətin içində cummaqdadırlar və həmin mömin ümmətlərini də uzaqdan görüb öz yanlarına dəvət edirlər. Burada hər bir nemət mühəyyadır. Haman nemətlər ki, əvvəl Quran və sonra müctəhidlərin və fazillərin kitablarında bəyan olunubdur. Necə cənnət! "Tücri min təhtihələnhar", orada ağacların altında nəhrlər axacaqdır, "xalidinə fiha". Bu nemətlər və bu səadət cənnətdə daimidir və heç bir vaxt olmayıacaq ki, bu səadətin intəhası olsun...

Amma hamısı da yatmayıb: gərnəşənlər də vardır, oyanmaq istəyənlər də vardır.

Bu mənzərəni gördükdə Molla Nəsrəddin birinci nömrəsinin baş məqaləsində üzünü tutur həmin yarıyüxulu, yarıyoaq müsəlman qardaşlara və deyir:

- Sizi deyib gəlmışəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım!

Molla Nəsrəddin bunu bilir ki, müsəlman qardaşlar çox da qəzet və jurnal oxumağa həvəslidir. Və Molla Nəsrəddin bilir ki, onun müsəlman qardaşları Molla Nəsrəddin əminin qəzetiñə etina eləməyəcəklər,

necə qeyri qəzet və jurnalları oxumağa da etinə eləmir-lər. Və həmin mömin müsəlman qardaşlar qəzet oxumaq əvəzində, gedəcəklər fala baxdırmağa, it boğuşdurmağa, dərviş nağılinə qulaq asmağa, hamamda yatmağa və qeyri bu növ əməllərə. Hərçənd Molla Nəsrəddinin müsəlman qardaşları onun qəzetini oxumaqdan qaçındırlar, bununla bərabər, Molla Nəsrəddin üzünü dindar qardaşlarına tutub deyir:

- Sizdən ötrü gəlmışəm, qeyrilərindən ötrü gəlməmişəm.

Yəni qəzet və jurnalı həris olanlar üçün gəlməmişəm, maarif dostları üçün gəlməmişəm, mədəni və elmlı müsəlman qardaşlar üçün gəlməmişəm, fala baxdırmağı lazımlı bilməyənlər üçün gəlməmişəm.

Əlbəttə, elədir, əgər dünyada fala baxdırın və dərviş nağılinə qulaq asan adam olmasa və əgər dünyada qəzet oxumağı it boğuşdurmağa tərcih verən adam olmasa idi, əgər yerin üzü mədəni və əhli-irfanla dolu olsa idi, o vədə dünyada heç "Molla Nəsrəddin" in özünə də lüzum görsənməzdidi; çünkü hükəma deyiblər: "Sözünü o kəslərə de ki, sənə qulaq asmırlar".

Bu bir necə söz birinci nömrənin baş məqaləsində dərc olunubdur. Çünkü "Molla Nəsrəddin" məcməsi o vaxt birinci nömrədən başlayıb baltanı islam mövhumatının başından elə bərk yendirdi ki, adını müsəlman qoyan bəndə, barmaqları ilə qulaqlarını tutub Molla-dan qaçmağa və bu mürtədin sözlərini eşitməməyə üz qoydular.

Vaqeən, elə də oldu: "Molla Nəsrəddin" in birinci nömrəsinə nəzəri çatan əhli-iman müsəlman qardaşlar bu "dinsiz" məcmuədən qaçmağa başladılar. Ta o dərəcəyə ki, aradan bir-iki il keçəndən sonra məcmuənin tiracı əksilməyə başladı. Dini mövhumatla mübarizəyə çıxan bir cəridə, ətəbat müctəhidlərinin təklif çomağına düşcar olan bir cəridə, digər tərəfdən o zaman böyük hörmət və nüfuz sahibi olan bəy və xanların nifrətini qazanmış bir cəridə və bunlardan başqa, hər küçə və bazarda dərviş, seyid və Hacı-məşədinin düşməni olan bir cəridə, dəxi ümum kütlələr və hizblər¹ içinde rövnəq tapa bilməzdi. Zira ki, o vədə bir tərəfdən qaranlıqda, savadsızlıqda qara ömürlerini sürən zəhmətkeş tayfalı maarifdən və qəzet-jurnalala yavıl düşməkdən xeyli uzaq idi və digər tərəfdən də, nüfuzsuz zəhmətkeşləri çıxandan sonra, camaatın yerdə qalan ünsürləri haman Əli şəsindən və sonra da bəy və xandan və bunların tərəfdarlarından ibarət idi.

Bununla bərabər, qulaqlarını tutub qaçanlar, qaçıdığı yerdə uzaqdan durub məcmuəmizə hərdənbir baxırdılar da və orada yazılanları və orada karikatur surətində çəkilmiş öz şəkillərini görəndə qah-qah çəkib gülündülər də. Hərçənd güləndən sonra lənət də oxuyurdular və hərçənd nifrət də eləyirdilər və bu lənət və bu nifrətdən sonra genə gülündülər, amma nəyə gülündülər və kimə gülündülər? Bu barədə həmin baş məqalənin bir yerində o vədə yazmışdıq:

¹ Partiyalar

- Ey mənim müsəlman qardaşlarım! Zəmanı ki,
məndən bir gülməli söz eşidib, başladınız gülmeyə, o
vədə elə güman etmiyəsiniz ki, Molla Nəsrəddinə gü-
lürsünüz. Əgər bilmək istəsəniz ki, kimin üstünə gü-
lürsünüz, o vaxt qoyunuz qabağınıza aynanı və baxınız
cəmaliniza...

*Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri. IV cild.
Memuarlar, məqalələr, məktublar.
Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004.*

ÖMƏR FAİQ NEMANZADƏ

"MOLLA NƏSRƏDDİN" BAĞLANDI

Cümə günü axşam saat səkkiz idi. Yazı otağında tənha oturub fikirləşirdim. Fikirləşirdim ki, nə üçün bir para adamlar "Molla Nəsrəddin"ın yazdığını məqsədini yaxşı düşünməyib fürsət axtaranların hiylə və təvillərinə aldanırlar. Nə üçün camaatımız bu qədər avamdır?

Bu qədər qışqırıq saldılar da gündə, gözlərinin qabağında min cür bidin və biqeyrət işlərə aşkar haram və məsiyyələrə sükutla tamaşa edirlər.

Mən bu cür xəyalatda ikən balkonda ayaq səsləri çoxaldı. Getdikcə şiddətləndi, şaşqa şıqqılıtı qaba ayaq səslərinə qarışdı. Yerimdən durdum, qapını aşib gördüm ki, bir sürü polis bizə doğru gəlir.

Mən özüm-özümə dedim: genə bir müsəlmanın, bəlkə millət atası adını qəsb edilən bir müsəlmanın danos şəridir.

Danos şərlərinə çox düçar olduğumuz üçün pristava gülə-gülə dedim: "genə nə var?"

Dedi: "Bir zat yox, ancaq qubernator buyurub ki, "Molla Nəsrəddin" idarəsi və "Qeyrət" mətbəəsi bağlan-sın".

İndilik çarə nə: ağa deyir sür dərəyə, sür dərəyə. "Molla Nəsrəddin" bağlandı. Lakin mətbəəmiz öz işində davam edir.

Ertəsi günü senzura idarəsinə gedib şikayət elədim ki, nə səbəb ilə (jurnalı) bağladıbsınız? Təəccüb edib

dedilər ki, heç bir zaddan xəbərimiz yox. O saat bildim ki, hansı millət atası hökumətə danosbazlıq edib, məsləkimizi hökumətə müzür göstəribdir.

Bildim ki, millətin heç bir dərdinə, heç bir ehtiyacına hərgiz baxmayıb, danosbazlıqda hökumətə xidmət göstərən yalançı millətçilər kimlərdir. Bildim ki, maarif ağacımızı içindən yeyən yenə öz qurdlarımızdır. Bildim ki, millətimizin hüququnu payımal edən, millət qəlbini kəsməyə çalışan baltanın sapi bizdəndir. Bildim ki, müsəlman donundakı islam xainləri "Molla Nəsrəddin" in 22-ci nömrəsində ayıların, qurdların, aslanların parçalanmış islami qapıb yeməkləri barəsindəki şəkilləri əldə dəstəbuz edib "Molla Nəsrəddin" i hökumətə ası göstərən alçaqlar nə cür müsəlmanlardır.

Bildim ki, 22-ci nömrədə 3-cü səhifədə birinci sütunda yazılın, "amma heç kəslə dava eləməyibsiniz ki, niyə müsəlman qızlarını ruslaşdırırlar" fəryadını bir özgə dona geydirib huliqanlıq edənlər bu cürə bir həqiqəti deyənləri hökumətə ası göstərib millətinə xəyanət edənlər hansı xainlərdir.

Qoy bu cəhalət babaları iki qəpiklik mənfəətləri, üç günlük şöhrət və rahatlıqları üçün hər növ xainlik, hər qisim həlqeyi-həqarəti boyunlarına keçirib bir neçə gün ömür sürməyə çalışınlar.

Qoy beş-on avamın xatiri üçün həqiqət və hikməti inkar etsinlər! Camaatı köhnə qəflət və qaranlıqda saxlamağa bəzəl-şeytanat etsinlər! Lakin bu bişüur müstəbidlər, bu islam şəriətini əllərində oyuncaq edənlər burasını heç fikir etmirlər ki, belə bir vaxtda bu cür alçaq qulluqlar ilə milləti aldatmaq olmaz. Bu qədər şüurları-

damı yox, bilərlər ki, hürriyyət və müsavatı ümumiyyətə istənilən belə bir vaxtlarda həqiqət və maarif selinin qabağına danosbazlıq ilə durmaq olmaz.

Biçarələr elə güman edirlər ki, "Molla Nəsrəddin" bağlanmaqla onların eyibləri örtüləcək. Dəxi bilmirlər ki, aləm surətlə dəyişilməkdədir. Bu az maarifimizlə də olsa, içimizdə bir çox Molla Nəsrəddinlər var. Bu gün Molla Nəsrəddin batar, sabah Molla Xeyrəddin çıxar. Bixəbər və qafıl danosçu gərək biləydi ki, həqiqət ilə köhnə cahilanə adətləri fərq edənlər, şəriəti həqiqeyi adətə qarışdırmayanlar getdikcə çoxalmaqdadır. Dəxi bir para cahillərin, nadanların xatiri üçün həqiqət fəda edilməyəcək. Bu gün "Molla Nəsrəddin" bağlandı, amma "Molla Nəsrəddin"i meydana gətirən fikirlər bağlanılmayacaq.

"Molla Nəsrəddin" müdürü və mühərrirləri çoxdan söyülülməyi, bağlanılmağı, nadanların tənə və töhmətinin və xürafatpərəstlərin küfrünü gözünə almışdır. "Molla Nəsrəddin"in gedəcəyi yol birdir ki, o da hər şeydən ar-tıq öz qüsuratımıza, öz üstümüzdəki ləkələrə, tərəqqiyə mane olan öz cahilanə adətlərimizə acı-acı gülüb millətin səadətinə çalışmaqdır. Binaəleyh heç bir təhdid, danosbazlıq, bağlanmaqlıq "Molla Nəsrəddin"in bu əzm və məsləkinə mane olmayıacaqdır.

"Molla Nəsrəddin"in müdürü-möhtərəminə vəkalətən həqiqətpərəst müştərilərə kamali-cürətlə ərz edirəm ki, "Molla Nəsrəddin"in yenə özü və ya onun əvəzi yanın vaxtda mövqeyi-intişara qoyulacaqdır.

"Irşad" qəzeti, 13 iyul 1907, № 110

MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ

MƏTBUAT AZADLIĞI
I

Hər ölkənin mədəniyyətinin inkişafı onun ədəbiyyatının inkişafı ilə bağlı olduğu kimi, hər millətin siyasi vəziyyəti də onun mətbuat ağıdlığı ilə bağlıdır.

O, millət, o məmələkət xoşbəxt və azaddır ki, onların mətbuatı azad və xoşbəxt olsun. Bu məsələni lazıminca dərk etmək və anlamaq istəyiriksə, onda gərək mətbuat tarixini oxuyub araşdırıq, onun vəzifələrini təhlil edək.

Yunan filosofu Ərəstun deyir: «İnsan ağıllı vücuddur. Onun ağılı və işgörmə qabiliyyəti var, bunnardan biri olmasa və ya təzyiq altına düşsə həmin insanın yaradıcılıq qabiliyyəti itmiş olar».

İnsanın zəkası və fəaliyyəti həmişə irəliyə və yüksəyə can atır. Yaşayan hər şəxs düşünür, daim irəliləyir, dəyişir, onu əhatə edən mühitlə temasda olur. İctimai həyat – xarici hadisələr və insanlar arasındaki əlaqədən başqa bir şey deyil. Biz bir-birimizlə bağlıyız, bir-birimizi duyur, bir-birimizlə fikir mübadiləsi edirik. Beləliklə, ictimai əlaqə saxlayıb ehtiyaclarımızı ödəyirik.

Əlaqə müstəqim və qeyri-müstəqim olur. Gündəlik ehtiyaclar müstəqim əlaqə nəticəsində tədricən ödənilir, bunu da danışıqlar yaratır.

Qeyri-müstəqim əlaqələr isə yazı vasitəsilə yerinə yetirilə bilər. Əlaqələr əvvəlcə insanlar arasında bilavasitə görüşmə, ikincisi yazı vasitəsilə həyata keçirilir. İkinci halda adamlar bir-birini görmürlər.

Vəziyyət nəzərdən keçirilsə görürük ki, qeyri müstəqim əlaqə üçün yazının meydana gəlməsi zəruri-dir. Bunu dərk etmək çətin deyil. O zamankı insanlar, icma halında çox sadə yaşayırdılar, ictimai ehtiyaclarını ödəyə bilirdilər. O vaxt onların yazıya ehtiyacları olduğunu təsəvvür etmək olmaz. Bunu da bilirik ki, ehtiyac onları səy və çalışmağa məcbur etdi. Tədrici və təbii irəliləyiş, cəmiyyətin inkişafı, cəmiyyət üzvlərinin bu və ya digər yerlərə səfərləri və ümumi ehtiyacların ödənilməsi zərurəti nəticəsində yazı meydana gəldi. İnsanların ümumi ehtiyacları xeyli çoxaldığından ümumi və xüsusi məişət əvvəlki halından çıxdı, fikirlər genişləndi və hissiyyat artdı, onun nəticəsində də yazı ilə insanlar arasında əlaqə genişləndi.

Nə qədər ki, həyat şəraiti, yaşıyış tərzi sadə, qeyri-müstəqim idi, yazı da xüsusi və şəxsi səciyyə daşıyırdı. Amma yavaş-yavaş ictimai məsələlər genişləndikcə xəbərlər və yazılar xüsusilikdən çıxdı, ümumi məlumataya və ümumi mənafeyə xidmət etdi.

Beləliklə, xüsusilikdən çıxan yazı ümumi mətbuatın mənşəyi oldu, onun ictiamai vəzifələri də buradan başladı. Əsrlər boyu mətbuatın təkamül tarixini nəzərdən keçirsek, onun əvvəllər necə olduğunu və simasının necə dəyişdiyini görərik. Mətbuatın əsasını qədimdəki xüsusi yazı və məktublar təşkil edir. Onlarda həmin dövrə aid məsələlərdən bəhs olunur və ümumi xəbərlər

verilirdi. Belə məktublar qəzet, mətbuat rolu oynayırırdı. Dostlar, xidmətçilər (katiblər) və məhşur adamlar ətraflı məktublar yazırıldılar. Onları oxuyub əldən-ələ ötürürdülər, camaat mühüm hadisələrdən xəbər tuturdu. Bu cür təbliğat və nəşriyyat vasitəsilə keçmişimizdən bizə irs qalsa da, bir müddət bu iş yüksək rütbəlilər arasında davam edirdi. İndi də, bilirsiz ki, hər kəs xaricdən vətəninə, ya dostuna məktub göndərəndə «o ölkədən xəbərlər və s. » dən yazar. Eləcə də vətəndən xaricə məktubda istinasız yazar; «Ölkənin xəbərləri belədir.... və ilaxır» və ya başqa məsələlərdən bəhs edir.

Nəhayət, yeni mətbuat meydana gəlir. Nəşriyyat yarandıqdan sonra bir neçə məsələ ortadan çıxır.

Mətbuatın tərifi və xüsusiyyətləri haqqında demək olar ki, mətbuat ümumi məsələlərin yazılı şərhidir, bir ümumi mənafeyə xidmət edir, onu bütün xalqın nəzərinə çatdırır. Mətbuat üçün üç şərt lazımdır: birinci yazımaq, ikinci – ümumi mənafə, - üçüncü – yaymaq. Əgər bunların biri yoxdursa, mətbuat da yoxdur. Yazi ümumi mənafeyə xidmət edib geniş yayılmırsa, o mətbuat yox şəksi yazardır. Mövzunun ümmüklərini, həmçinin yayılmasını müqayisə etsək, demək olar ki, mətbuatda gedən yazı ümumi mənafeyi güdmürsə, xalqın nəzərinə çatmırsa, o mətbuat hesab oluna bilməz. Bunlar mətbuatın xüsusiyyətləridir. Həmin xüsusiyyətləri öyrənib dərk etmədən bilmək olmaz ki, mətbuatın vəzifələri, mətbuat azadlığı nədir və ona nə lazımdır?

II

Mətbuatın rolü çox böyük və əhəmiyyətlidir. Mətbuat mühüm milli qüvvələrdən biridir. O, milli iqtidar da dördüncü yerdə durur. Yəni iqtidarın üç qüvvəsi, birinci-qanunvericilik, ikinci-icraedici, üçüncü-hüquq orqanları. Bundan sonra mətbuat gəlir. Digər bir baxımdan dünyada tutduqları mövqeyə görə beş mühüm dövlətdən – İngiltərə, Fransa, Almaniya, Avstriya və İtalyadan sonra, altıncı beynəlxalq güc mətbuat sayılır. Yəni altıncı qüdrətli dövlət qələm aləmidir. Bəşər aləmində mətbuatın nüfuz dərəcəsini xalqın ümumi əfkari-ümumiyyəsi də göstərməkdədir. Elə ki, mətbuat ümmətin qiymətini aldı, Avropada onun inkişafı üçün geniş meydan açıldı, yayılma imkanı yarandı.

Mətbuatın rolunu, vəzifəsinin əhəmiyyətini öyrənmək üçün onun tarixini nəzərdən keçirmək vacibdir. Bu tarixi diqqətlə nəzərdən keçirdikdə görürük ki, onun ibtidada vəzifəsi nisbətən sadə və yüngül olub, əvvəlcədən ümuma aid olan faydalı siyasi xəbərləri yayırdı, daxili və xarici xəbərləri oxuculara çatdırın vasitə idi. Nəşrlərdə sevincli saray xəbərləri, şahlara aid, şahzadələrə verilən imtiyazlar barədə xəbərlər dərc edildirdi. Mətbuat səhifələri verilən məqam və rütbə mənsəb və dərəcə, tərif, şahanə bezəklər, saray cəh-cəlalı və siyasi hadisələrə dair xəbərlərlə dolu idi. Şübhəsizdir ki, həmin məhdud məsələlərin ömrü az olur, yalnız müəyyən dövrü əhatə edir. Mətbuat təzəcə meydana gəldiyi dövr də ruhsuz siyasi həyat təsvir olunurdu, onun səhifələrində şahlıq sarayıdan və şahın şəxsi mənafeyindən başqa bir şey yox idi.

Amma mədəniyyət yüksəldikcə mətbuatın da vəzifələri artdı. Elmi məlumatların çoxalması, tənqidin yanlanması, ümumi ehtiyacların və təlim-tərbiyənin genişlənməsi mətbuaṭın da vəziyyətini dəyişdi. O, camaatın tərbiyəçisinə və xalqın fikirlərini yayan vasitəyə çevrildi. Mətbuat bir məktəb rolunu oynamaya başladı. O, həm məktəb, həm də məktəbdən kənar öz işini görürdü. Millət mətbuat vasitəsilə məlumatlanır, camaat onun səhifələrində elmi, ədəbi və siyasi xəbərlərlə tanış olurdu. Mətbuatı hava kimi fərz etmək olar. O, hər gün insan zəkasının məhsulunu öz səhifələrində dərc edir. Bir millət ki, müxtəlif ümumi məsələlərdən bəhrələnə bilmir, o, öz təcrübəsi vasitəsilə ilə də faydalı məlumat əldə edə bilməz. Öz yazıları ilə tanınan şəxslər də onlara lazımlı olan məlumatı mətbuat səhifələrindən ala bilirlər.

Mətbuat millət fərdlərinin, jurnalistlərin şəxsi fırıldaklarını cəmiyyətə çatdırır. O, dövrünün mədəniyyət carçasıdır, öz dövrü, başqa dövrlər barədə lazımi məlumatı camaata çatdırıa bilir. Bir və ya bir neçə nəfərin yeni fikirləri min nüsxələrlə çap olunan mətbuat vasitəsilə ictimaiyyətin malı edilir, yayılır. Əlbəttə, yeni fikirlər səadət və həqiqətin yolunu kəsən köhnə fırıldaklərə toqqusur.

İnsanların ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyəti yüksək səviyyəyə çatdıqda mətbuat daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. O, müxtəlif fikirləri yaymaqla milləti bütün siyasi və iqtisadi sahələrdə məlumatlandırmalı, məşrutə dövründə həmin sahələrdəki bütün məsələləri mütləq millətə çatdırılmalıdır. Beləliklə, mətbuaṭın özü də siyasi və iqtisadi obyektdir. O, ümumi siyasi təşkilat-

lari təbliğata dəvət edən, ümuma nicat verən siyaset üzərində nəzarətçi kütləvi təbliğat vasitəsidir. İctimai fikri həyəcana gətirib formalaşdırır.

Bu mövqedə mətbuat mühüm qüdrət və qüvvət kəsb edir. Ona dünyanın altıncı qüdrətli dövləti və ya dördüncü hakimiyyət ünvani nahaq yerə verilməyibdir.

Mətbuat xalqın milli nümayəndəliyini öhdəsinə götürən, onun görüşlərini ifadə edib yayan ictimai nəzərətçidir. Hökuməti nələyiq işlərdən çəkindirən onun fəaliyyətini bir an belə gözdən qoymayan ciddi əsashı tənqidə rəvac verən, nöqsanları açıb göstərən, hakim dairələrin yaramaz hərəkətlərinin qarşısına dəmir sədd çəkən də mətbutadır. Mətbuatın qayəsi məşrutə hökumətidir. Ancaq bilmək lazımdır ki, bu hökumətin də qanun-qaydası nə qədər düz olsa da, o, xalqın müstəqil hissiyatını lazıminca anlaya bilməyəcəkdir. Bu mənada mətbuat mütləq və müstəqil iqtidarlardan üstündür. O, görür yazar, göstərir, gələcəyə baxır. Öz tənqidü çıxışları, mübahisələri vasitəsilə ictimaiyyəti həyəcana gətirir, camaatın təlimini və zəkasını zənginləşdirir, eybləri açır, xəstəlik və yaraları sağaldıb aradan qaldırır.

İndiki dövrdə informasiya vermək, yaxud əqidə mübahisələri aparmaq üçün ümumi meydanlara və bazarlara getməyə ehtiyac yoxdur. İndii bir şəxsin bütün ömrünü mütləq məktəbdə keçirməsinə, dərin təhsil, təcrübə və kəşflərə sərf etməsinə də ehtiyac yoxdur. İndi ölkənin idarə üsulundan və ya nümayəndələrin rəftarından qorxmaq lazımlırm. Mətbuat var. O, bütün bu vəzifləri öz öhdəsinə götürüb. Bundan əlavə qələm sahibi olan bir dəstə adam vardır ki, onlar insanlıq aləminə

aid məlumatları verməklə məşğuldurlar və bu fəaliyyətdən çəkinməyəcəklər.

Təzə informasiya vermək, tərbiyə etmək, maarifləndirmək yeni mətbuatın vəzifələrindəndir, o bu vəzifəni tədriclə, təbii sürətdə yerinə yetirir, qalın qaranlıq pərdələri, qaldırıb onların arxasındaki zülm, sitəm və təzyiqlərin kökünü kəsməyə çalışır.

Mətbuat elmi, siyasi və bəşəri informasiyanı çıxaldır, bu isə insanların zehninin işıqlanmasına səbəb olur. Mətbu sistemi geniş olan millətin zehni, fikri də işıqlı olur. İnkışaf etmiş millət o millətdir ki, onun mətbuati azaddır, ciddidir, başqalarına nisbətən çoxuna müyəssər olandır.

Bilik və informasiyanın əsas qaynağı həyatdır. Bilik və məlumatsız həyat, əsl həyat deyil, cansızdır, ölüdür.

III

Mətbuat bir millətin vəzifəsini yerinə yetirir. O, xalqın tərbiyəçisidir. O, mənəviyyatdan uzaq ola bilməz. O, təmiz, saf olmalı, əxlaqdan kənara çıxmamalıdır, kənara çıxsa, öz mənafə və məqsədinə xidmət edə bilməz. Aşağı səviyyəli yazı, söyüş, abırı aparan yazı, fitnə-fəsad törədən yazılar-bax bu üç əxlaqdan kənar çıxışlar mətbuatı hörmətdən salar, əxlaqdan məhrum edər.

Tənqidə kobud, ədəbsiz və nəlayiq olan yazılar – aşağı səviyyəlilər sırasına daxildir. Bu qəbildən olan mətbuata əxlaqca geri qalmış, tərbiyə görməmiş cəmiyyət üzvləri arasında, mədəni münasibətin nə olduğunu anlamayan yenicə ayılmış millət və yenicə ayaq

tutmuş ölkələrdə təsadüf edilir. Ümumi tərəqqi genişləndikcə bu cür ədəbsiz yazılar da mətbuat səhifələrində azalır. İnkışafı və tərəqqinin məntiqi də bunu tələb edir. Digər tərəfdən mədəniyyət yüksəldikcə, əxlaq normaları da bərqərar olur, xalq aşağı səviyyəli yazılara dözmür. İrandakı vəziyyət bu baxımdan ən yaxşı nümunədir. Bu günü mətbuatla neçə il əvvəlki İran mətbuati arasında nə qədər böyük fərq olduğu göz qarşısındadır. Bu fərqi görmək üçün indii bizim təzə mətbuatın qələm mübahisələri ilə başqa mədəni ölkələrin mətbuatını müqayisə edin. Ələbttə, bir afrikalı bizim qəzetləri oxusa ləzzət alacaq, amma onu bir fransız nəzərdən keçirən heyratə düşəcək. Əgər aşağı səviyyəli yazılar, ümumiyyətlə, geridə qalmış ölkələrin mətbuati payına düşürsə, abır-həyadan kənar və şəhvətpərəst yazılar da mədəni ölkələrdəki mətbuata məxsusdur. Bizim məqsədimiz o yazıları tənqid etməkdir ki, insanlarda şəhvətpərəstlik oyatmaq, ya pis məqsədlər üçün nəşr olunur. Rusiyada onlar «qara ədəbiyyat» adlanır, yəni onların aliciləri cahil, pis, əxlaqsız adamlar hesab edilirlər. Belə yazılarə bəzən hekayələr, romanlar və bu səpgidən olan digər kitablar da daxildir. Bunların məzmunu şəhvətpərəstlik və eşqbazlığın təsvirindən ibarətdir. Onları yazmaqdə məqsəd müxtəlif macəraları oxucunun yadına salıb onda şəhvətpərəstlik hissələri oyatmaqdır. Bu cür kitablar asan və sadə dildə yazılr, ucuz olur, mədəni hesab olunan ölkələrin əksərində, xüsusilə Fransada çox yayılmışdır. Bizim ədəbiyyat içində Şeyx Sədinin qəzəlləri böyük ədibin əxlaqının nə səviyyədə olduğunu göstərir, Übeyd Zakaninin divanı da bu qəbildəndir. Übeyd Za-

kani keçmişdə İstanbulda çap olunmuşdu, amma burada hökumətin qorxusundan yayla bilmədi. Həmin kitab vaxtilə Tehranda İstanbul nəşri adı ilə buraxıldı, bir çox nüsxəsi yuxarıda göstərilən aşağı təbəqə arasında yayıldı. Bu növ ədəbiyyatdan ibarət olan bir sıra kiçik kitabçılar dəxi milli mətbuat və ədəbiyyatımızı ləkələyir.

Bu cür yazılar aşağı səviyyəli adamların, varlı və yuxarı təbəqənin əxlaqsız məişətindən doğur. Eyni zamanda yoxsulluqdan, dəhşətli ehtiyacdən və daha yaxşı yaşamaq arzusundan irəli gəlir. Bu bir ədəbiyyatdır ki, həm yüksək səviyyəli varlılar, həm də aşağı səviyyəli cahillər arasında yayılır. Belə əsərlər əxlaqsız varlı ailələrin də uşaqlara zövq verən, mövhumi inam və məmənluq yaradan halva kimi görünür. İnkışaf etmiş ölkələrdə meydana gələn varlılar yoxsulların iş və əməyi hesabına harınlaşmışlar. Yoxsullar isə təhsildən kənardə qalır, öz zəkalarının qüdrətindən istifadə edib, elm yolu ilə öz məişətlərini təmin edə bilmirlər. Diqqət edilərsə, onların əxlaqının aşağı səviyyədə olmasının da buradan doğduğu aydınlaşar.

Nəhayət, bu cür nəşrlərin zərərli və təhlükəli əxlaqi təsirinin də çox olduğunu söyləyə bilərik.

Pozğun qələmə alınan yazı, əsərlər həm əxlaqa, həm də tərbiyəyə böyük zərər yetirir. Öz xeyirləri üçün cürbəcür yalanlar, qərəzli qara fitnəkarlıq və iftiralar dərc edən mətbuat pozğun mətbuatdır, nəşrdir. Bu cür ədəbiyyat ancaq və ancaq pul qazanmaq naminə nəşr olunur, onların puldan başqa qayələri yoxdur. Belə mətbuatın səsi pul üçün çıxır, sakit olub susması da puldan asılıdır. Onu Avropada «zəkai söyüş» adlandı-

rırlar. Həqiqət də belədir. Əxlaqsız qadınla belə mətbuatın nə fərqi var? Hər ikisi bir cərgədəndir. Onlar həya və abırlarını yelə verirlər, vücudlarını nəcis qiymətinə satırlar. Əxlaqsız qadın öz vücudunu hərraca qoyur, kim çox pus versə onunla gedir. Pozğun jurnalist də özünü hərraca qoyur, qələminin və viddanının ixtiyarını «səxavəti» çox olanların ixtiyarına verir.

IV

Ziyanlı mətbuat və pozğun yazı da cəmiyyətə çox əziyyət verən zəhərdir, bəladır, beynəlxalq miqyasda kapitalizm meydana gələndən, zəhmətkeş fəhlə sinfi öz hüquqları uğrunda mübarizəyə qalxandan sonra bu cür nəşrlər geniş intişar tapdı. Elmi həqiqətləri danmaq, tənqidü yazılarının qarşısını almaq, ümumin irəliləməsinə və zəhmətkeşlərin beynəlxalq əlaqələrinə mane olmaq üçün yuxarıda söhbət gedən mətbuat varlıların əlində alət olubdur.

Qanunvericilik məclisinə seçkilər zamanı pozgun mətbuat siyasetə qoşulur. İqtidarın cəmaətin, ümumin əlinə keçməsindən qorxuya düşərək ona mane olmağa çalışır. Külli miqdarda pul xərcleməklə mətbuat vasitəsilə hər şəkil və formada olursa-olsun xalq arasına ixtişaş salıb hamını bir-birinə vurmağa başlayır. Xalqın fikrini döndərmək istəyir. Çalışırlar ki, camaat öz rəyini və siyasi hüquqlarını təzək qiymətinə satsın. Bədbəxtlikdən, bu ədəbi pozğunluq yavaş-yavaş bizim İranda da yayılıb adət hali alır. Mətbuat səhifələri varlı, vəzifəli şəxslərin və xaricilərin pulu ilə qaralanır. Söyüş yazmaq, zəhmətkeşlərin hüququnu tapdalamaq üçün bu

cür mətbuata ali təbəqələr pul verirlər ki, onların istədiklərini eləsinlər. Həqiqətən fahisəsifətli yazıçıların, qələm sahiblərinin əxlaqsız qadınlar kimi ədəbiyyatın ismətini hərraca qoyduqlarını, millətin cahil və nadanlığından istifadə edib, bir neçə tümən pul xatırınə vətəni və siyasi azadlıqlarını satdıqlarını görəndə adamı heyət bürüyür. O alçaqlar ədəbiyyata ləkə vururlar, amma işi elə göstərmək istəyirlər ki, guya mədəni ölkələrdə olduğu kimi bütün yazılarını millət işinə sərf edirlər, məşrutə adına mətbuat səhifələrini qaralayırlar.

Məqaləmizdə pozğun və simasız mətbuatın mədəni ölkələrə aid olduğunu qeyd etdik. Bəzi sadəlövhələr bizim sözümüzdən elə nəticə çıxara bilərlər ki, bəlkə mətbuatın pozğunluğuna və əxlaqın dəyişməsinə mədəniyyətin inkişafı səbəbi olubdur? Bəzən belə nəticə çıxarmaq da mümkündür. Hətta mədəniyyətin inkişafı bəzilərini mətbuatı ittiham etməyə də sövq edə bilər. Göstərək ki, mədəni ölkələrdə mətbuatın bir qisminin pozgunluğu mədəniyyətin pozgunluğu nəticəsində deyil. Bu pozgunluq müvəqqətidir. Bəşəriyyət əxlaq və elmin inkişafına, ictimai yeniliyə nə qədər tez nail olarsa, pozğun mətbuatın da ömrü o qədər tez başa çatar. İrəlli-ləyiş isə, davam edir, mədəniyyət də daim inkişafdadır. Nə qədər ki, insan ömrü var, mədəniyyət də var və inkişaf etmədədir. Həqiqi mədəniyyət əxlaqın pozulması yox, əksinə, əxlaq pozgunluğunu aradan qaldıran əsas amildir. O, həqiqət günəşini işıqlandırır. Pozğun mətbuatın axırı yoxdur, o, karvansara qonağı kimi bu qapıdan girib o biri qapıdan çıxıb gedir, çünki onun varlığı da belə davamsızdır.

Keçən məqaləmizdə mətbuatın əxlaqi vəziəfsinin təlim-tərbiyə olduğundan bəhs etmişdik, indi də əxlaqa zidd mətbuatdan söz açaq, onun müxtəlif pis təsirlərini göstərək. Bu iki növ mətbuatın bir-birindən fərqi məlumdur.

Biz yuxarıda mətbuatın tarixi vəzifəsini göstərmisiç. Söyüşü və abır aparan mətbuatdan yaxşı şey gözləmək olmaz. Heç kəs şübhə etməz ki, qərəzli mətbuat bundan əvvəl dediyimiz mühüm vəzifələrin öhdəsindən gələ bilməz. Həmin vəzifələri ümum əxlaqi gözəlləşdirmək istəyən ciddi, elmi, mədəniyyətə xidmət edən mətbuat həyata keçirə bilər. Qələmlərindən ismətə zidd ya-zılar çıxan şəxslər şəhvətpərəstliyi qızışdırır. Bu təəccübülu görünə bilər. Pozğunluq yaratmaq, hərzəlik etmək, söyüş deməklə məşğul olan jurnalistlər əxlaqi necə gözəlləşdirə bilərlər, həqiqət və mədəniyyət bayrağını necə ucalda bilərlər? Həmin mühüm vəzifləri o adamlar yerinə yetirə bilərlər ki, qələmlərini insanların zehninin inkişafı, ümumi təlim-tərbiyə və ədalətin genişlənməsi və bərqərar olmasından başqa heç nəyə işlətməsinlər.

Buna görə də zehni inkişafa xidmət edən və öz tarixi vəzifəsini yerinə yetirən mətbuat nüfuz sahibi ola bilər. O, əsas müqəddəs ideyaları müdafiə edərək müxaliflərə önə çıxmaga imkan verməməli, heç bir hədədən qorxmamalıdır. Pozğun və əxlaqa zidd mətbuat müvəqqətidir, davamı yoxdur, onun nüfuzu da aşağı və süni olur. O, heç vaxt tarixi əhəmiyyət kəsb edə bilməz, ziddiyyətli anlaşılmış fikirləri və müəyyən məsələləri müdafiə etməkdən başqa onun heç bir işi olmaz. Buna görə də mədəni ölkələrdə düz məsləkli və əxlaqlı mətbuata ehtiram və hörmətlə yanaşırlar.

Mətbuat o zaman öz vəzifəsini lazıminca yerinə yetirə bilər ki, öz işində tam azad olsun. Öz məqsədində çatmaq üçün mətbuat azad olmalıdır. Mətbuat azadlığı onun öz işində – yazmaqdə, nəşrdə, yaymaqdə, insani fikirləri çatdırmaqdə tam azad olmasından ibarətdir. Mətbuatın işi insani fikirləri yaymaq, insanların fikirlərinin inkişafını təkmilləşdirmək, mütləqiyətin özbaşılığının qabağını almaqdır. Demək olar ki, ümumi inkişaf və yüksəlişin qarşısını almaqdə mətbuat azadlığının qarşısını almaqdan zərərli heç nə yoxdur. Bu da təbiidir. Belə olduqda mətbuat öz təlim-tərbiyə vəzifəsini yerinə yetirə bilməz. Çünkü deməli olduqlarını deyə bilməz, yazmalı olduqlarını yaza bilməz və öz məsuliyyətinin öhdəsindən gələ bilməz.

Mətbuat azadlığı tarixinə diqqətlə nəzər salsaq, görərik ki, mətbuat meydana gələndən sonra əsrlər boyu necə müxtəlif şəkillərə düşübdür.

Yunanıstan da, Afina və Sparta da mətbuat geniş yayılmadan əvvəl tam azad idi, hər yazıçı öz fikirlərini və qələminin məhsulunu bütün xalqa azad sürətdə çatdırıa bilərdi, təkcə rəsmi dinin və ümumi əxlaqın ziddinə olan yazılar qadağan idi. Allahın şəriki olduğunu iddia edən, Allahı danan, beləliklə də küfrə səbəb olan, ciddi məzhəbi tənqidlər yazılımış kitablar xalqın əxlaqına pis təsir göstərdiyi üçün o zaman yandırılır, müəllifləri isə ya qovulur, ya da məhkum edilirdilər. Beləliklə, yazı nəşr olunmazdan qabaq onu məhkum etmək üçün bir qayda da yox idi. Yayılıb xalqın nəzərinə çatandan sonra o, müxalifət və iqtidarın ümumi mühakiməsinə tabe

olmalı idi. Buna baxmayaraq, kitablar hədsiz dərəcədə sərbəst yazılırdı. Hətta məzhəbi qanun-qaydanın əsaslarını lağla qoyan, əxlaqa mənfi təsir edən yazılar geniş yayılırdı, heç yerdə onların qarşısını alıb dayandırmır-dilar.

İtaliyada, yəni qədim Romada da eyni vəziyyət müşahidə olunurdu. Qələm azadlığı Afina və Spartadan qabaq burada yayılmışdı. Bu da qədim tarixi şəhərin xüsusiyyətlərindən irəli gəlirdi.

Bunlara baxmayaraq belə vəziyyət xristianlığın əvvəllərində çox davam etmədi. Siyasi iqtidar və əfkari-üumi yeni din əleyhinə yazılınlarla ziddiyətə başladı, onlara qarşı təzyiqi artırdı. Xristianlar da büdpərəstlər kimi yazılınlara təzyiq göstərdilər. Hər ikisinin də təzyiqləri bir-birinin eyni idi. Burada çox vacib bir məsələyə nəzər salaq ki, əgər büdpərəstlik yayılanda romalılar yazı və kitablara son dərəcə şiddətli müqavimət göstərirdilərsə, xristianlıq meydana gələndə bu təzyiqin əleyhinə çıxdılar. Az sonra xristianlıq dini yenidən Roma imperatorlarının təsiri altına düşüb məğlub oldu, pak din kitablara, yazılınlara nəzarət etməyə başladı, nəzarət senzora çevrildi. Orası da məlumdur ki, xristianlıq meydana gəlib yayılmağında yazılı yayım vasitələrinə möhtac idi. Bu qələm azadlığı bəşəriyyəti İsanın dininə dəvət etməkdə böyük rol oynadı. Eləki din pərdə arxasında ruhanilərin pozgun məqsədlərinə xidmət etməyə başladı, qələm tənqidə girişdi. Həmin ruhanilər öz fəsadlarını gizlətmək üçün qələm azadlığının qarşısını almağa çalışdılar. Keşişlər dində özbaşına cürbəcür dəyışikliklər və təhriflər yaratdılar. Dinin gücü ilə müxtəlif

bəhanələr tapıb qələm və tənqid yazlılar əleyhinə bayraq qaldırdılar. Elə ki, xristianlıq Avropada genişləndi, bütürəstlik yavaş-yavaş süqut etdi, ruhanilər rəsmi məqam və nüfuz sahibi oldular. İlahi səltənətin ixtiyarı Papanın əlinə keçdi. O, özünü Allah hesab etdi. Xristianlıq-katolik məzhəbi fəvqəladə qüvvəyə malik oldu, bu isə İsa dininin əlaqəsinə zidd idi. Ona görə də sonda hər yerdən kilsə-katolik dini və ruhaniləri əleyhinə etirazlar ucaldı, dedilər onlar qoyunsifət gorqazanlardır ki, ruhani libasında öz şəhvətpərəstlik məqsədlərini, mütləqiyət iddialarını dinin gücü ilə həyata keçirirlər, batındə onlarla özbaşına Roma imperatorunun fərqi və təvavütü yoxdur. Möhkəm və ciddi tənqidə başladılar. Tarixin səhifələri şahiddir ki, xalq öz etirazında haqlı idi.

O zamanın ruhaniləri Allahpərəstlik məzhəbinə əl-lərində şərafət, soyğunçuluq aləti etmişdilər, xalqın malını talamaqla, mülkünü qəsb etməklə dərəbəylik idarə üsulu və yeni mütləqiyət yaratmışdilar.

Bu tənqidə, hücumlara qarşı papa və kilsə zoraklığa, xalqı dəhşətli sürətdə qorxutmağa başladılar, papa hökmranlığının əsaslarını möhkəmləndirməyə, əqidə və qələm azadlığını ləğv etməyə çalışıdalar. Onlar üzərində iki nəzarət «divan və təftiş» sistemi qoydular.

XII əsrin axırlarında (1183) ruhanilər Vuron şəhərində toplaşıb «Divani-təftiş» yaratmaq haqqında qərar-a gəldilər.

XV əsrдə (1471) əsas sunzura qoyuldu. «Divani-təftiş» şər və məzhəbi mühakimə rolü oynayırdı. Məhkəmə ixtiyari ruhanilərin əlində idi. Onların işi katolik

əqidəsinə müxalif və azad fikirli adamları tapıb işgəncə vermək idi.

Bu cür qeyri-qanuni əməllər üçün hər cür alçaqlığa əl atır, istədikləri adamları döydürmək, öldürmək, hətta tikə-tikə doğratmaqdan çəkinmirdilər. «Divani-təftiş»-in əli ilə tələf olan insanların sayı-hesabı yox idi. Onların hesabını heç kəs söyləyə bilməz.

«Divani-təftiş» İspaniyada əvvəlcə dini təəssübə xidmət edirdi. Sonralar səltənət istibdanının mənafeyini qorumağa başladı.

Senzura və yoxlama nəşrlərin elmi və ədəbi cəhət-dən inkişafına çox ziyan vurdu. Senzura katolik dini əleyhinə çevrilmiş nəzəri fikirlərin və elmin tərəqqisinin qabağını da alırdı. Senzura xüsusi heyətlərdə təşkil olunmuşdu, bunların işi məhkəmə aparmaq, yazıları məhkum etmək, papa və kilsəni tənqid edən kitabları aradan götürmək idi. Kilsə və dövlət qulluqçularının özbaşınlığı tənqid edən əsərlər yandırılırdı. Senzura məmurlarının xoşuna gəlməyən kitablar da oda atılırdı.

Diqqətəlayiq məsələ budur ki, senzura yaranandan düz 30 il sonra papa IV Sikes tərəfindən çap maşını ixtira edildi. XV əsrin axırlarında o, papa II Aleksandr tərəfindən təkmilləşdirildi. Birinci dəfə «Qadağan olunmuş kitabların siyahısı» kitabını çap etdilər.

Kilsənin yaratdığı divan və senzura hər ikisi mütləqiyyət hakimiyyətinə xidmətə keçdi., keşişlərdən sonra yeni yaranmış hakimiyyətin tapşırıqlarını yerinə yetirməyə başladı, həyat və ümumi məişətin ixtiyarını öz əlinə aldı, xalqın elmi, milli intibah meylləri və hərəkatını müdafiə etmək məcburiyyətində qaldığını dərk

etdi. Əlbəttə, şahlıq rejimi mütəfəkkirlərin tənqidinə dözə bilmirdi. Onların iradə və fikirləri ilə razılaşmaq istəmirdi. Buna görə də ruhanilərin tədbirlərindən istifadə etməyə, onlardan kömək istəməyə məcbur olurdular.

İngiltərə krallığı tarixən başqalarından daha tez senzura tətbiq etmişdi. Ondan sonra Fransa, Almaniya, İspaniya və b. tətbiq etdi. Nəhayət, harda ki, şahlıq-monarxiya möhkəmləndi, senzura orada özünə yer elədi. Onlar bir-birindən aralanmadılar. Milli inqilablar dövrü qurtarandan sonra 1648-ci ildə senzura aradan yiğışdırıldı. Sonra mətbuat, söz və düşüncə azadlığı elan edildi. Amazoniyada-Amerikada 1776-cı ildə öz müstəqilliklərini əldə edəndən sonra mətbuat və düşüncə azadlığı burada, ondan sonra 1789-cu ildə Fransada elan edildi. Lakin həqiqi mətbuat azadlığı XIX əsrde milli inqilablar dövründə oldu və təkmilləşdi. Bu əsr nurlu əsrdir. Mətbuat azadlığını boğan əngəllər, şeylər ortadan götürüldü. Mətbuat əsl hüququnu əldə etdi. Mətbuat azadlığı yavaş-yavaş qabaqcıl ölkələrdən, Avropanan digər ölkələrə yayılmağa başladı. Əvvəlcə, təqribən 1866-cı ildə Yaponiyada, sonra 1906-cı ildə İranda, daha sonra 1907-ci ildə Türkiyədə başqa yerlərdə mətbuat azadlığı elan olundu. Müxtəsər tarixi mütaliə mətbuat senzurasının bünövrəsinin necə zülm, sitəm üzərində qurulduğunu kifayət qədər olmasa da, hər halda göstərir. Əlbəttə, katolik kilsələrinin bu senzurani necə zülm və istibdad rejimi əsasında qurduqlarını qədim tarix bilmir. Əslində milli inqilablar səltənəti-mütələq (şahlıq) rejimlərinin əsasını dağıtdı. Aydındır ki,

milli əsarət də elmi, ədəbi əsarətin tayıdır. Millətin azadlığı, düşüncənin azadlığıdır. Başqa mənada zülmü güclə aradan götürmək azadlığa bərabərdir. Azadlıqda inkişaf ilahi bəxşisidir.

VI

Mətbuat azadılığına təzyiq göstərməyin nəticəsi çox üzücidür. Bu təzyiq vəhşilik və məntiqsizlikdən başqa bir şey deyildir.

Mətbuat əsirliyini o şəxslər müdafiə edə bilərlər ki, onların həyat hadisələrindən və bu hadisələrin necəliyindən xəbərləri olmasın, yaxud xəbərləri olsa da, şəxsi mənfeətləri naminə ədalət və hüquq tapdalasınlar.

Mətbuat azadlığını insan azadlığının əsas sütunu-
dur, çünkü o, əqlin, təfəkkürün əsas qüvvəsidir. Onun varlığı ağrıla və səbrə əsaslanan qüvvədir. Mətbuata təzyiq göstərmək və ya onu aradan çıxarmaqla ağlın qüvvəsini aradan çıxarmağın fərqi yoxdur. Buradan belə nəticə çıxır ki, **mətbuat azadılığına əl qaldırmaq insan azadılığına təcavüz etməkdir**. Adamların ağrı və fikri azad olsa onların fərdi inkişafı da sürətlənər. Azadlığın qarşısını almaq insanların ağrı və təfəkkürünü əlindən alıb onu bir maşına, ya cansız alətə çevirmək deməkdir. Məşhur ingilis yazılıçısı Milton neçə əsr bundan qabaq de-
mişdir: «Bir yaxşı kitabı aradan çıkarılması, bir yaxşı adamın edam olunmasına bərabərdir. Amma bir mətbuat orqanının qabağını almaq, ya onu aradan çıxarmaq nalayıq bir vəziyyətin yaranmasına səbəb ola bilər ki, bu da yer üzündə həyatın yox olmasından əlavə, mənəvi nəticələr verər və ağlın qüvvəsini də yox edər».

Beləliklə, mətbuatda senzura və ona təzyiq göstərmək ancaq adamları hissiyyatsız edər və onların məhvini səbəb olar.

Şəxslər ki, hissiz olub kütləşdilər, əqli qüvvə və zəka da işdən düşər. Ümuma xidmət edən mətbuat və nəşriyyatı bir dəstə yandırsa, onu aradan çıxarsa elm və ədəbiyyat necə inkişaf edə bilər? Şəxsi mənafeyə xidmət etməyən bir ədəbiyyatın qarşısı alınıb təbii yolundan çıxarılsısa o, həqiqəti göstərməyə necə nail ola bilər? Onlar həqiqəti deyə bilməzlər. Bəzən də senzura məmurları ilə üz-üzə gəlməmək xatirinə ola bilsin ki, yazıçılar elmi həqiqətləri deməkdən əl çəksinlər. Çünkü əkinçiye toxum səpmək üçün münasib münbit və təmiz yer lazımdır. Maarifin də inkişafına və genişlənməsinə azad mühit və qələm azadlığı lazımdır. Onun qabağı alınanda qələm öz adı hərəkətini qoruyub davam etdirə bilməz. Peşmançılıq işin irəliləməsinə mane olar. Bu zaman yazıçı və alımlar öz məlumat dairələrini və nəşriyyatlarını genişləndirməyə çalışmaq əvəzinə özlərini müəyyən edilmiş hüquqdan çıxarmamağa məcbur edərlər, qələmlərini təyin olunmuş qaydadan kənara çıxarmağa qoymazlar. Buna görə də onlar xalqın təlim-tərbiyəsi ilə bağlı heç nə əldə edə bilməzlər. Maarifin və inkişafın qabağını kəsmək, mətbuat azadlığını əldən almaq senzura işçilərinin əsas məqsədidir. Onların fəlsəfəsinə görə əsl həqiqət nə qədər gizli qalsa, insanlar o qədər savadsız olsa, dövlət o qədər də rahat hökm sürür, dövlət başçılarının istəkləri xoşluqla həyata keçər.

Senzura olan ölkələrdə maarifin tərəqqisinin qarşısını almaq üçün ayrı manelələr də vardır. Bu qaydanın

siyasi nəticəsi çox əhəmiyyətlidir. Heç kəs inkar edə bilməz ki, mətbuat azadlığının olmaması zülmün, sitəmin, təcavüzün və qarətin yayılmasına səbəb olar. Keçən məqalədə senzuranın ədaləti məhv etdiyini şərh etdik. Göstərdik ki, istibdadçı mütləqiyyət senzuradan öz siyasi məqsədlərinə çatmaq üçün necə də istifadə edirdi. Məlumdur ki, milli amalların qarşısını almaqda, eyiblərin üstünü örtməkdə, dövlətin qəbahətli və çürümüş siyasetini müdafiə etməkdə senzura nə qədər iş gördü.

Azadlıqla siyasi əsarətin fərqi belə bir şəraitdə özünü göstərir. Gizlilik və açıqlığın fərqi də budur. Zülm, istibdad və mütləqiyyətin davamı həqiqətləri gizlətməklə bağlıdır. Mütləqiyyət üsulunun davamı, sirlərin gizli qalması, həqiqətin ötr-basdır edilməsi bilavasitə senzurənin işidir. Senzura şübhələr yaranmasının, mühüm məsələlərin gizlədilməsinin, siyasi zülmün icra olunmasının əsas amilidir. Mümkün olan bütün əyriliklər, oğurluqlar, fırıldaqlar, zülmələr həmin pərdənin arxasında öz işini görür.

Mətbuatın əsarəti zəhmətkeşlərin və zülm altında əzilənlərin səsinin boğulması, onların dərdlərinin xalqa çatmasına mane olmaqdır, bu da əksəriyyətin istədiklərinin qarşısını almaqdır.

Siyasi baxışdan əlavə, bir əxlaqi heysiyyət də vardır. Mətbuatın əsarəti əxlaq pozğunluğu törədir, əxlaq gözəlliyi və yaxşı xüsusiyyətləri aradan çıxarıır, yalan danışmağı, oğurluğu, əyrilik və casusluğu yayır, ədəbi və qələm pozğunluğu meydana çıxarıır. Bunun nəticəsində bir dəstə yazar ortaya çıxır ki, onlar öz şərəf, fikir və əqidələrini saxta rütbə qazanmaq üçün nəcis qiymətinə

satmağa hazır olurlar, zülmü və sitəmi müdafiə edirlər, biçarə milləti avara və sərgərdan qoyurlar. Bu da bir sıra qələm fahisələriinn cəmiyyət içində girməsinə səbəb olur. Keçmişdə, necə ki, demişik, əxlaqsız qadınlar kimi bəzi jurnalistlər də namuslarını satır, pak əməllərini murdarlayır, vicdan və namuslarını, abırlarını həyasızlıq bazarına çıxarıb, kələfin ucunu əldən verirlər.

«İrani-nov»
№28, 34, 40, 46, 50, 53
28 aprel, 6, 11, 20, 24,
28 may 1911-ci il.

ÜZEYİR BƏY HACIBƏYLİ

TƏƏSSÜRAT

Parlamanımız açıldı, gördük Fətəli xan doğru dedi ki, yatsa idik də yuxumuza girməzdi...

Əvvəldən, ingilislərin qeydkeşliyi hürriyyətimizin bədxahları tərəfindən, parlamanımız açılması münasibətilə məbadə bir şuluqluq bürüzə verməsin və versə də, filfövr qabağı alınsın deyə, parlaman imarəti yanındaki Hacının qız məktəbidir -ingilislərin iki ədəd zirehli avtomobili dayanıb, içindən görünən topların ağızını açıb gəlib-gedənə guya:

Dinc dur! - deyirdi.

Zatən o səmtdən gəlib-gedən heç yox idi, çünki Azərbaycan polisi imarətin "bir ağaçlığından" - qoy mübaliğə olsun adamları keçməyə qoymayıb, ancaq məbuslara və parlamana girmək haqqı vəsiqəsinə malik olanlara izin verirdi.

Parlaman imarətinin içində ziynət cümləsindən calibi-diqqət olan şey qiymətli xalılar deyil idi, bəlkə fiati ucuz, lakin mahiyyəti-milliyyə və siyasi-bəlkə fiati ucuz, lakin mahiyyəti-milliyyə və siyasiyəsi dedikcə baha olan üçrəngli milli bayraqlarımız idi.

Məhəmməd Əmin nitqi-iftitahisində bu üç rəngin: türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək amalı əlamətindən ibarət olduğuna işarə ilə - bu bayraq endirilməz!

- dedikdə bütün məclis ayağa qalxıb əl çala-çala bayraqları salamlarkən təəssürati-fövqəladəmdən başının tükləri biz-biz durdu. Nədənsə bu fəqərə dəxi yadına düşdü ki, görəsən küçədə zirehli avtomobilər olmayıb heç bir nəfər də polis və ya qoşun əhli görünməsə idi, bugünkü günün şərəfinə toxunmaq kimi ədəbsizliyə bir kəsdə cürət ola bilərdimi?!

Məncə yox. Çünkü bu müqəddəs məclisin imarətin dəlik-deşiklərindən belə dışarıya tərəf nəban etdiyi əzəməti-mənəviyyəsindən o dərəcə mütəəssir olardı ki, əli-qolu boşalıb dili də bağlanardı...

Məclisin açılmaq saatı yaxınlaşdı. Tamaşaçılar ki içlerində müsəlman xanımları da az deyildi - boş yerləri doldurdular. Məbuslar hər kəs öz məxsusi yerini tapıb oturdular. Qəzetə yazıçıları kağız və qələmlərini hazırlayıb müntəzir durdular. Ministirlər müavinləriylə bərabər öz yerlərinə keçib cərgə ilə oturdular. Bir lojaya siğmayıb, sağ və sol iki lojanı doldurdular.

Bunların hamısı başı açıqdılar. Bir nəfərdən sahayı, görünür ki, soyuqdan qorxurmuş, həqiqət, çox soyuqdur.

Hamı amadə olub intizada ikən milli şura rəisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə cənabları rubəru qapıdan çıxıb məqami-sədarətdə üzü məclisə tərəf, ayaqüstə bir vəziyyət aldıqda hazırlının intizarı donub diqqətə münqəlib oldu.

Məhəmməd Əmin qəlbən nikbin və nikbinliyində də sabit-qədəm olduğuna dəlalət edən açıq və gülər bir

üz və yerə baxmaq adəti olmayan bir göz ilə məbuslara xitabən nitq söyləməyə başladı.

Padşahlı məmləkələrdə məclisi-məbusanı padşahı açar, amma Azərbaycan Cümhuriyyətinin məclisi-məbusanını bir nəfər vətən övladı açdı.

Məhəmməd Əmində natiqlikdə "patent" qazanmış olan "arator"lara məxsus qol atma, baş oynatma, üz-gözünü sifətdən-sifətə dəyişmə kimi hərəkətlər yox idi.

Bunların əvəzində özgə bir hal var idi ki, o da get-dikcə qızışib sözlerinin dəruni qəlbdən söyləndiyini eşi-dənlərə hiss etdirməklə dərin bir təsir oyatmaq idi. Qol atmaqdan bu yaxşıdır. Bunda ixlasi-qəlb və səmimiyyətlə bərabər, sərd edilən kəlamda bir də böyük bir ciddiyət mövcud olduğuna hər kəs inanıb natiqin hər bir sözünə lazıminca əhəmiyyət verirdi. O idi ki, hər bir cümlə axırında alqışlar yağırdı.

Natiqin nitqini bugünkü nömrəmizdə oxuyarsınız.
Mənim məqsədim gördükərimi, təəssüratımı söyləməkdir.

Növbət ministrlər rəisi Fətəli xan Xoyskiyə yetişdi.

Xudavəndi-aləm hər yerdə istibdad varsa, evini yıxsın necə ki, rus istibdadının evini yıldı. Qoyurdu-larmı ki, vaxtında dilimizi öyrənək ki, yeri düşəndə danışarkən fikrimizi söyləməyə, söz axtarmağa möhtac qalmayaq!

Bavücdi-in Fətəli xan çox da duruxa-duruxa danışmırıdı, dilinə hətta rəvan demək də caizdir. Anasından öyrənmiş dilinə bir qədər də türk qəzetələrin mütləqisindən və bir də Osmanlı türk qardaşlarımız ilə bir müddət temasda bulunub deyib-danışmaq məcburiyyə-

tindən hasil olan sözləri qatıb, bir dil düzəltmişdi ki, onunla ifadeyi-məram edirdi.

Fətəli xan, zatən nitq söyləmirdi. O, məbuslar, əfəndilərlə dərdləşmək istəyirdi, dərdini söyləyib şikayət edirdi.

Xaricdə qarışqlıq və daxildə pərişanlıq ola-ola xəzinədə bir köpük pul və meydanda bir nəfər əsgər olmaya-olmaya, bizi hökumət seçib dedilər ki, gərək bu işləri düzəldəsiniz. Biz də necə ki görürsünüz, mümkün qədər düzəldik. Pul da var, yol da var və sairə.

Məclis rəisi-vüzəranın sözlərinə diqqət və sükut ilə qulaq verirdi, ancaq sağ tərəfdə kim idisə, xisin-xisin piçıldanıb rəisin hər sözünə bir kinaya buraxırırdı.

Zənnimcə, Fətəli xanın şikayəti parlaman əksəriyyətinin qəbuluna məzəhr olmayıacaq deyil.

"Deklarasiya"nın müzakirəsi sonraya qaldı. Dogrudur, "Fətəli xan kabinetinin əvəzində özgə bir kabinet alsa idi, işləri daha gözəl aparardı", deyənlər olacaqdır. Ancaq bəlkə "özgə kabinet heç bir işləri də görə bilməyəcək idi" deyənlər də az olmayıacaqdır.

Fətəli xanı "tənqid etmək asandır, amma işi görmək çətindir" sözlərinə çox adamlar şərıkdır.

Sağda oturan "İttihad" fraksiyası özlərindən sol olan fraksiyaları bir məsələdə qabaqladı, hətta bir dərəcəyə qədər "məhcub" belə etdi ki, "utandırıcı" sözündən bir az yüngüldür. "İttihad" parlaman açılmaq bayramı münasibətlə siyasi dustaqların əfvi-ümumisi təklifi etti. Fraksiya namından bu təklifi irad edən "İttihad" əzası "özgələrə" səbqət etmək arzusunun cüşindən

karıxb "siyasi" sözünü unutmaqla bir çoxlarını qorxutdu, kənardan tez "siyasi" sözünün əlavəsi mətləbi aşkar etməklə təskinə səbəb oldu.

Cavan parlamanımızın birinci iclasında hasil olan təəssürat gələcək əndişələrimizin zayıl edilməyəcəyinə ümidi verib, indiki ovzamızın da bir dərəcəyə qədər hiss etdirməz ağırlığı müqabilində qəlbimizdə təsliyətamız bir hiss oyadır.

Allah kömək etsin!

"Azərbaycan" qəzeti
9 dekabr 1918-ci il, № 60

ABDULLA ŞAIQ

"MOLLA NƏSRƏDDİN"

"Molla Nəsrəddin" məcmuəsinin çox ardıcıl ədəbi ictimai-siyasi istiqaməti vardı. Mətbuatımız tarixində çox mühüm yer tutan ictimai siyasi həyatımızın, ədəbiyyatımızın inkişafında böyük əhəmiyyəti olan bu məcmuənin ilk nömrəsindən aldığım təsiri heç bir qəzet və jurnaldan almamışam.

Bazar günü idi. Şəhər bağçasında oturub, yoldaşlarımıla danışirdim. Birdən-birə satıcı uşaqların hərəsi-nin əlində bir neçə məcmuə "Molla Nəsrəddin", "Molla Nəsrəddin"-deyə çıçırdıqlarını eşitdim. Məcmuənin ilk səhifələrində əsrlərdən bəri şirin lətifələri ilə xalq içərisində məhşur olan Molla Nəsrəddinin mahir bir rəssam fırçasından çıxmış şəkli verilmişdi. Məcmuəni alıcılar bir-birinin əlindən qapırdılar. Mən də aldım. Orijinal karikaturaları, məshəkəli və mənalı tənqidləri məndə başqa hal və sevinc oyatdı. Məcmuənin ictimai və siyasi əhəmiyyətini anlayan gənclər o gün çox nəşeli və şən görünürdülər. Məcmuə Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə tərəfindən nəşr edildi. Birinci gündən başlayaraq yüzlərcə azərbaycanlıdan biri tək mən də bu məcmuənin oxucusu oldum. Demək olar ki, onun bütün nömrələri məndə yüksək hiss və fikirlər oyadırdı. Bir nömrəni aldıqdan sonra, səfərdən qayıdan atasının yolunu göz-

ləyən bir uşaq kimi o biri nömrəni gözləyir, günləri sayırdım. Mən tək deyildim. Çoxları belə idi.

İctimai nöqsanlarımızı açıq və aydın şəkildə böyük cəsarətlə tənqidə tutan bu mübariz məcmuə gündən-günə gözümüzdə böyük, macəralarla dolu şirin bir dastan kimi oxunur, dillərdə gəzirdi. Xalqın gözünü bağlayan və tərəqqimizə mane olan din nümayəndələri, yerli istismarçılar, çar məmurları, bəy və xanlar, İran və Türkiyə mürtəceləri, maymaq ziyalilar məcmuədə kəskin boyalarla tənqid edilir, bu yolla köhnə adət-ənənələrin aradan qalxmasına, xalqın oyanmasına səbəb olurdu. Odur ki, məcmuənin hər nömrəsini oxuduqda qəlbim böyük iftixar hissi ilə döyüñür və ona xalqımızı mövhumat, gerilik və xurafatdan qurtarmaq istəyən bir xilaskar kimi baxırdım.

Əngin, dərin bir dənizə, ucsuz-bucaqsız fəzaya və yaxud gözəl üslub ilə tikilmiş, möhtəşəm bir binaya baxdığımız zaman o ənginlik, genişlik, əzəmət bizdə ülvi, nəcib hissələr oyadır. Bəzən isə bunun əksinə ola-raq, zərərli bir həşərata təsadüf etdikdə həyatda heç bir faydası olmayan cılız bir varlıqla qarşılaşdıqda bizdə dərin nifrət hissi oyadır. Biz həyatda bəzən dəniz kimi əngin, fəza kimi geniş təbiətli, möhkəm iradəli, dərin düşüncəli və istedadlı insanlara təsadüf edirik. Bəzən də həşərat kimi həyatda heç bir əhəmiyyəti olmayan dar fikirli, dar təbiətli insanlarla üz-üzə gəlirik. "Molla Nəsrəddin" məcmuəsinin redaktoru Cəlil Məmmədquluza-dəni də mən məhz belə böyük, qüdrətli bir insan kimi tanımışdım. Hələ gəncəkən o məndə ülvi hissələr, yeni fi-

kirlər oyatmışdı. Odur ki, onun özüne bəslədiyim hörmət məndə satiraya da dərin rəğbət oyatmışdır...

Bundan sonra mən də satira sahəsində qələmimi sınamaga başladım. Cəlil Məmmədquluzadə yalnız Azərbaycanda deyil, bütün Şərq aləmində özünü sevdiren böyük ədəbi sima idi. Satirik şeir ya felyeton yazımağa istedadım olmadığına baxmayaraq "Molla Nəsrəddin"ə "keçəl" və başqa imzalarla 3-4 kiçik felyeton yazıb göndərmişdim. "Keçəl" sərlövhəli felyetonumun çap olunduğu xatırımdadır. "Molla Nəsrəddin" məcmuəsi mənim yazılarımı da bəzən öz münasibətin bildirirdi. Məsələn, mətbuatda çap olunmuş "Nişanlı qız" adlı bir şeirimi məcmuə öz üslubuna məxsus yol ilə təhlil etmişdir. Şeirdə qaranlıq gecədə dizlərini qucaqlayıb ağlaya-ağlaya barmağındakı nişan üzüyünü oynadan və ata-anasının onu sevmədiyi qoca bir varlıya verdiyindən şikayətlənən bir qızın acı taleyindən bəhs edildirdi. Həmin şeir haqqında Mirzə Cəlil məcmuədə yazmışdır: "Şair, bu qız onun üçün ağlamır ki, onu qoca varlıya verirlər, onun üçün ağlayır ki, niyə onun atası Fridrix, anası Mariya olmadı ki, onu qoca kişiyyə ərə verəndə razi olmayıb danışmağa dili və haqqı olaydı. Ancaq bir şey var ki, o nişanlı qızın atası Fridrix, anası Mariya olsaydı, o qız da onlar ilə bərabər cəhənnəmə gedəcək idi...Mənə qalsa, başı çarşablı Tükəzbanlar ilə Məşədlər, Kəbleyilər ilə behiştə getməkdənsə, Fridrix və Mariyalar ilə cəhənnəmə getmək daha yaxşıdır".

Mirzə Cəlil çox mürəkkəb bir tarixi şəraitdə fəaliyyət göstərir və Şərq həyatının yaralı, xəstə cəhətlərini

cəsarətlə açıb göstərə bilirdi. Məcmuənin təsir qüvvəsi çox geniş idi. Hər bir felyeton, karikatura müxtəlif sinif və zümrələrə çox tez təsir edir, əhali arasında müzakirə və mübahisələrə səbəb olurdu. Belə hallarda Mirzə Cəlilin özü də az ziyan çəkmirdi. Məsələn, məcmuənin ilk nömrəsinin əfkari-ümumiyyədə qopardığı firtınanı mən indi də yadimdən çıxarmamışam. Səs-küyə səbəb olan iki məsələni də xatırlayıram. Bunlardan biri Şərq qadınlarının açıq gəzməsini təbliğ edən çarşaba qarşı çevrilmiş bir felyeton, digəri isə Bakı milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin həmin məcmuədə çap olunmuş rəsmi idi. Felyetonda Mirzə Cəlil açıqdan-açığa qadın məhkumluğunun əleyhinə çıxır, medallarla, general formasında çəkilmiş Hacının şəklində isə Bakı milyonçusunu xalqı ərizmə satan bir sərvətdar kimi tənqid edirdi. Bu iki məsələ o zaman mürtəcelər içərisində böyük çaxnaşmaya səbəb olmuşdur. Yenilik düşmənləri Mirzə Cəlilin arxasında söyür, onu öldürməklə hədələyir və çirkin məzmunlu məktublar yazıb göndərirdilər. O cümlədən, Dərbənd şairlərindən Mirzə Səməndən bir həcv yazıb, C.Məmmədquluzadəyə göndərmiş və həmin həcvin başqa nüsxələrini isə Bakı köhnəpərəstləri arasında yaymışdır. Onlar həmin həcvi məclislərdə, qu-marxana və kazinolarda oxuyur, bu yolla Mirzə Cəlili hörmətdən salmağa çalışırdılar.

Mirzə Cəlil siyasi, kəsərli felyetonları ilə sərvətdarların, çar məmurlarının, köhnəpərəstlərin nüfuzunu qırmağa, ümumi ictimai məsələləri, zəhmətkeşlərin və qabaqcıl ziyalıların mənafeyini həll etməyə, onlarda tə-

şəbbüs, iradə və fəaliyyət doğurmağa çalışırdı. "Füyuzat" məcmuəsi də öz səhifələrində nəşr etdiyi şeir və məqalələrdə hürriyyəti müdafiə edirdi, "Molla Nəsrəddin" məcmuəsi də. Ancaq bu hara, o hara. Fars şairi yaxşı deyirdi:

Şəkkəri-Mazəndərənu şəkkəri-Hindustan,
Nər do şirinənd, əmma in kosa vo on kosa.

yəni:

Mazandaran şəkəri və Hindistan şəkəri,
Nər ikisi şirindir, ancaq bu hara, o hara.

"Füyuzaf"da hürriyyət məsələləri sərvətdarların, varlıların mənafeyinə uyğun olaraq izah olunurdu. "Molla Nəsrəddin" məcmuəsində isə bu məsələnin həlli demokratik istiqamətdə idi.

Mirzə Cəlil XX əsrin çox böyük ədəbi siması idi. O, Mirzə Fətəli Axundov məktəbini davam etdirən ya- ziçılarımızın içində dan ulduzu kimi parlmiş, nüfuze- dici şəfəqlərlə yaxın və uzaq ölkələri işıqlandırmışdı. Doğrudur, böyük ədib bir çox qabaqcıl müasirləri kimi hələ o zaman inqilab qığılçının, fəhlə hərəkatı və tə- tillərinin zaman zaman böyüüb şölə şəklini alaraq car hökumətini kökündən devirəcəyini və yerində proletar hakimiyyəti quracağını bilmirdi. Onlar ancaq fəhlələrin zəhmət haqqının artmasına, həyatının yaxşılaşmasına, səkkiz saatlıq iş gününə keçirilməsinə, kəndlilərin müll- kədar zülmündən xilas olmasına çalışır, xalqı əsarət pəncəsində əzən Nikolayı, Məmmədəli şahı, bəyləri, xanları, varlıları, mollaları ifşa edirdilər. Məcmuədə

"Füyuzat" məcmuəsi, xüsusən onun dili də kəskin tənqid olunurdu. Cəlil Məmmədquluzadə və "Molla Nəsreddin" məcmuəsinin yerli istismarçılara, çar məmurlarına, köhnəpərəstlərə qarşı, İran və Türkiyə hökmədarlarına qarşı, Şərqi ətalətinə, dinə və mövhümata qarşı apardığı mübarizə Azərbaycan zəhmətkeşlərinin öz istiqlaliyyətləri uğrunda mübarizə etmək üçün ayağa qalxmalarına çox böyük fayda göstərmişdir.

*Azərbaycan mətbuatı tarixi antologiyası.
Bakı, 2010*

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Demokratik Respublikası. Bakı, 1997.
2. Azad mətbuat və onun cəmiyyətdə rolü. Bakı, 1997.
3. Axundov N. Azərbaycan satira jurnalları (1906-1920). Bakı, 1965.
4. Axundov B., Mahmudov M. Nəşriyyat işinin əsasları. Bakı, 2006.
5. Aşırı A. Azərbaycan mətbuatı tarixi (1875-1920). I hissə. Bakı, 2009.
6. Aşırı A. Azərbaycan mətbuatı tarixi (1920-1990). II hissə. Bakı, 2010.
7. Azərbaycan mətbuatı tarixi antologiyası. I cild, Bakı, 2010.
8. Bayramoğlu A. Sabir mətbuatda. Bakı, 2006.
9. Demokratik dövlətlərin televiziya və radio sistemi. Bakı, 1999.
10. «Əkinçi» (1875-1877). Tam mətni. Bakı, 1979.
11. Əhmədli N. Con Milton və onun «Areopagitika» əsəri. Bakı, 2011.
12. Əlizadə Y., Məhərrəmli Q. Azərbaycan efiri: tarix və müasirlik. Bakı, 2006.
13. Hacıbəyov Ü. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1965.
14. Hacızadə H. Demokratiya: Gediləsi uzun bir yol. Bakı, 2001.
15. Hüseynov F. «Mola Nəsrəddin və mollanəsrəddinçilər. Bakı, 1986.
16. Hüseynov S. Müstəqilliyin çətin yolu ... reallıq, düşüncələr. Bakı, 2009.
17. Hüseynov S. Mənəvi irsimiz və gerçəklilik. Bakı, 2004.
18. Həbibbəyli İ. Ustad Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə. C. Məmmədquluzadə əsərlərinin I cildinə ön söz. Bakı, 2004.

19. İnfomasiyalı cəmiyyət: azadlıqlar, qadağalar. Bakı, 2002.
20. Jurnalist məsuliyyəti. Bakı, 2002.
21. Jurnalist etikası. Bakı, 2000.
22. Mass-media və intellektual mülkiyyət, Bakı, 1998.
23. Qərənfil Dünyamin qızı. Cumhuriyyət dövrü Azərbaycan mətbuatı (1918-1920). Bakı, 2005.
24. Məhərrəmov Q. Radio dalğalarında. Bakı, 1999.
25. Məmmədquluzadə C. Əsərləri, IV cilddə, I cild. Bakı, 2004.
26. Məmmədli C. Müasir jurnalistika. Bakı, 2003.
27. Məmmədli C. Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri. Bakı, 2006.
28. Məmmədli Z. Danışan güzgünen sırrı. Bakı, 1985.
29. Mehdi F. Bədii publisistika. Bakı, 1982.
30. Nemanzadə Ö.F. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1992.
31. Paxomov A. Amerikalılar və televiziya. «Xalq qəzeti», 25 dekabr, 1992.
32. Paşayev A. Açılmamış səhifələrin izi ilə. Bakı, 2001.
33. Prinsiplər və reallıq. Bakı, 1997, №1-2.
34. Rəsulzadə M.Ə. Seçilmiş əsərləri (1909-1914). Bakı, 2001.
35. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı, 2005.
36. Rüstəmov A. Jurnalistikanın əsasları. Bakı, 2011.
37. Rüstəmov İ. Həsən bəy Zərdabi. Bakı, 1969.
38. Zeynalov N. Azərbaycan mətbuatı tarixi. I və II hissə. Bakı, 1973, 1974.
39. Vəliyev H. Dünya infomasiya agentlikləri. Bakı, 2003.
40. Vəliyev Ş. Taleyimizin aynası. «Azərbaycan – 90», «Azərbaycan» qəzetinin nəşri. Bakı, 2008.

Türk dilində

41. İskit S. Türkiyedə metbuat idareleri ve politikaları. İstanbul, 1943.

42. Küçük M. Mediya iktidar, ideoloji Ark Yayınları. Ankara, 1999.
43. Güzel M.S. Dövet-Uluş. Alan Yayınları. İstanbul, 1999.
44. Ridvan Kanbek. Medya və sağlıq. Ankara, 2003.
45. M.Nuri İnuğur. Basın və yayın tarihi. İstanbul, 2005.

Rus dilində

46. Авраамов Д.С. Профессиональная этика журналиста. М., 1991.
47. Вачнадзе Г.Н. Печать пятой республики. М., 1969.
48. Ворошилов В.В. Журналистика. СПб. 2001.
49. Вороненкова Г.Ф. СМИ Германии на рубеже столетий. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2001, № 5.
50. Гравельников А.А. Русская журналистика на рубеже тысячелетий. М., 2000.
51. Голованова Г.А. Буржуазная печать США. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1990, № 5.
52. Ефремов Н.П. Система и организация печати Парижской Коммуны 1871г. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1971, № 1.
53. Желтяков А.Д. Печать в общественно-политической и культурной жизни Турции. М., 1972.
54. Засурский И.И. Масс-медиа второй республики. М., 1999.
55. Засурский Я.Н. Журналистика и перестройка языком правды. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1998, №4.
56. Ибрагимов А.К. Печать Турции. М., 1965.
57. История мировой журналистики. М., 2004.

58. Конституции зарубежных стран. М., 2001.
59. Лазарев А.М., Полякова Н.А., Смирнов Б.В. Япония (печать, радио, телевидение) М., 1974.
60. Любимов Б.Н. Тысячелетие начинается с кризиса (СМИ Великобритании в 2001г.). Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2002, № 5.
61. Макасенко М.И. Экономика онлайновой прессы США в начале ХХI века. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2003, № 5.
62. Матвеев В.А. Империя Флит-стрит. М., 1961.
63. Массовая информация и коммуникация в современном мире. М., 1991.
64. Орлов Ю.Я. Буржуазная печать Великобритании в 1980 г. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1981, № 3.
65. Орлов Ю.Я. Печать ФРГ. М., 1970.
66. Прутцков Г.В. Введение в мировую журналистику. Том первый. М., 2003.
67. Сиберт Ф., Питерсон Т., Шрамм У. Четыре теории печати. М., 1997.
68. Сколов В.С., Михайлов С.А. Периодическая печать Соединенных Штатов Америки. СПб. 1998.
69. Ташков Г.Н. СМИ Испании. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2002, № 5.
70. Урина Н.В. Коммунистическая печать Италии (1921-1974). М., 1977.
71. Урина Н.В. Средства массовой информации Италии в 1999г. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2000, № 4.

72. Шарончикова Л.В. Средства массовой информации Франции. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2002, № 5.
73. Шкундин М.В. Система гласности: проблемы становления Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1990, №1.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz 5

Bölmə 1

Xarici ölkələrin jurnalistikası

Jurnalistika tarixinə bir nəzər	8
XX əsrin möcüzəsi: radio və televiziya.....	27
Amerika, Avropa və Asiyada jurnalistikanın yaranması və təşəkkülü	30

Əlavələr

Con Milton. Areopagitika	144
Fransa Milli Assambleyasının İnsanın və vətəndaşın hüquqları haqqında bəyannamə	145
Amerika Konstitusiyasına I düzəliş	145
Tomas Cefferson. İnaqurasiya nitqi.....	146
Franklin Delano Ruzvelt. Dörd azadlıq.....	147
BMT Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi	148
İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası	149
Oliver Vendell Holms. ABŞ-da özünüifadə azadlığı	149
Sofiya Bəyannaməsi	150
Mətbuat azadlığı xartiyası	157
İohannesburq prinsipləri.....	160

Bölmə 2

Azərbaycan jurnalistikası

Birinci Azərbaycan milli qəzeti.....	179
XX əsr Azərbaycan jurnalistikası	193
Azərbaycan radio və televiziyasının tarixindən.....	234

Əlavələr

H.Zerdabi. Rusiyada əvvəlinci türk qəzetəsi.....	244
M.Şahtaxtlı. Zaqafqaziya müsəlmanlarını necə adlandırmalı	251
Ə.Ağaoğlu. Şərq jurnalistikasının icmali	252
C.Məmmədquluzadə. «Mola Nəsrəddin»in birinci nömrəsi	262
Ö.F.Nemanzadə «Molla Nəsrəddin» bağlı	267
M.Ə.Rəsulzadə. Mətbuat azadlığı	270
Ü.Hacıbəyli. Təəssürat.....	291
A.Şaiq. «Molla Nəsrəddin»	296
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	302

«UniPrint»
nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi
Çapa imzalanmışdır 05.10.2012

Həcmi 19,25 ç/v
Formatı 60 x 8416/1
Sayı 300.